

CİLT 3-SAYI 5-HAZİRAN 2013
VOLUME 3-NUMBER 5-JUNE 2013

ISSN 2146-4561

T.C.
KILIS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER **DERGİSİ**

www.sbe.kilis.edu.tr

T.C.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt 3 • Sayı 5 • Haziran 2013
Volume 3 • Issue 5 • June 2013

ISSN 2146-4561

Baskı: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Matbaası - 79100 Kilis
Kapak Tasarımı: Mustafa ÖZYAĞLI

Bu dergi
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
tarafından yayınlanmaktadır
www.sbe@kilis.edu.tr
www.sbedergi.kilis.edu.tr

T.C.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sahibi (Publisher)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Adına
Yrd. Doç. Dr. Halil ALDEMİR

Editör (Editor)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM

Editör Yardımcıları (Assistant Editors)

Arş. Gör. İlker Ozan YILDIRIM
Arş. Gör. Metin GÜVEN

Türkçe Dil Editörü

(Turkish Language Editor)

Öğr. Gör. Muhammet HÜKÜM

İngilizce Dil Editörü

(English Language Editor)

Okt. Emrah PEKSOY

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Osman TÜRER (Başkan)
Doç. Dr. H. Mustafa PAKSOY
Doç. Dr. Metin AKİS
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin BAYSA
Yrd. Doç. Dr. Hasan ŞENER
Yrd. Doç. Dr. Mustafa CİNOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KABACIK
Yrd. Doç. Dr. Erdiñ GÜLCÜ
Yrd. Doç. Dr. Mehmet EROL
Yrd. Doç. Dr. Taner AKÇACI

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof. Dr. Sedat AVCI
Prof. Dr. Ahmet BURAN
Prof. Dr. Hikmet Yıldırım CELKAN
Prof. Dr. Musa ÇADIRCI
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN
Prof. Dr. Adnan ÇELİK
Prof. Dr. Cihat GÖKTEPE
Prof. Dr. Cahit KAVCAR
Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ
Prof. Dr. Muhsin MACİT
Prof. Dr. Hüseyin ÖZGEN
Prof. Dr. Osman TÜRER
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN
Prof. Dr. Tacettin UZUN
Prof. Dr. Nesimi YAZICI

Adres (Address)

Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
79100 Kilis / TÜRKİYE
Tel: +90 (348) 813 93 45
Fax: +90 (348) 813 93 50

E-mail: sbedergi@kilis.edu.tr / sbedergikilis@hotmail.com

Web: www.kilis.edu.tr

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Sami Kılıç (Fırat Üniversitesi)	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet EROL (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Bünyamin AÇIKALIN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Sadettin PAKSOY (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZGÖKMAN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Yılmaz KARADENİZ (Muş Alparslan Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Rıza BAKIŞ (Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Metin AKİS (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Sadık Erol ER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Musa Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Sumru BAKAN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf Doğan (Cumhuriyet Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Hasan MEMİŞ (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Harun Öğmüş (Necmettin Erbakan Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Taner AKÇACI (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet BEDEL (Mevlana Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Hamza ALTIN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN (Gaziantep Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Mehmet ALICI (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KAPLAN (İnönü Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Yeşim ÖZER ÖZKAN (Gaziantep Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa BOZKURT (İnönü Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Mustafa CİNOĞLU (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Zekâvet Topçu Kabasakal	

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kez (Haziran-Aralık) yayınlanan hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan çalışmaların bilim ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergimize gönderilen çalışmalar, alanında uzman üç ayrı hakem tarafından incelendikten sonra uygun görülenler yayınlanmaktadır. Yazım kurallarına ilişkin bilgilere dergimizin son kısmında yer verilmiştir.

Bu derginin tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin almaksızın hiçbir iletişim ve kopyalama sistemi kullanılarak yeniden kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve satılamaz.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system without prior written permission.

EDİTÖRDEN

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde çıkarılmakta olan Sosyal Bilimler Dergisi'nin, Haziran 2013 tarihli 5. sayısıyla siz değerli araştırmacılarla buluşmaktan dolayı gururluyuz. Söz konusu sayı ile birlikte dergimiz aralıksız olarak yayınlanmak suretiyle üçüncü yaşına girmiş bulunmaktadır. Bu bağlamda dergimizin gelişimine katkıda bulunan akademisyen ve araştırmacılar ile özveriyle çalışan personelimize şükranlarımı sunarım.

Saygıdeğer akademisyen, araştırmacı ve okuyucular üçüncü yılımız aynı zamanda dergimizin yeniden yapılandırıldığı yıl olacaktır. Nitekim Aralık 2013 sayısı itibariyle Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin her sayısı, ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı Komitesi'nin öngördüğü doğrultuda "bir tema çerçevesinde veya bir alana yönelik" olarak çıkarılacaktır. Dolayısıyla 6. sayımızın da **Coğrafya Sayısı** olmasına ve bu sayı için sadece Coğrafya alanıyla alakalı bilimsel yazıların kabul edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca sonraki sayıların hangi alan ve tema ile ilgili olacağı noktasında gerekli duyuru ve makale çağrı işlemlerinin en az altı ay önceden dergimizin WEB sayfası aracılığıyla gerçekleştirilmesi kararı alınmıştır. Sosyal Bilimler Dergisi ailesi olarak göstereceğiniz yakın ilgiye şimdiden teşekkür ederiz.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM
Editör

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İRAN ARŞİVLERİNE GÖRE ŞEYH UBEYDULLAH İSYANI

Sheikh Ubeydullah's Uprising according to Iranian Archives

Melike SARIKÇIOĞLU 1-35

TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYENİN SEKTÖREL DAĞILIMI: HİZMETLER SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

The Sectoral Distribution of FDI in Turkey: An Evaluation on Services Sector

Mustafa ŞİT, Ahmet ŞİT.....36-54

AKRAN ARABULUCULUK EĞİTİMİNİN LİSE ÖĞRENCİLERİNİN ÇATIŞMALARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

A Research on The Effect of Peer Mediation Training on Conflicts of High School Students

Fulya TÜRK, Abbas TÜRNÜKLÜ.....55-68

KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIMINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ANALİZ

Factors Determining The Labour Force Participation of Women: An Analysis of Turkey

Gülferah BOZKAYA 69-89

İNSANIN "NUTFE" VE "ALAK" TAN YARATILDIĞINI İFADE EDEN AYETLERİN MANA VE MESAJI

Meaning And Message Of The Quran Verses Which Represent That Human Was Created "Spermatic Fluid" And "Nidation"

Yusuf AĞKUŞ.....90-119

SERBEST KIYAFET UYGULAMASININ ÖĞRENCİLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNE İLİŞKİN PAYDAŞ GÖRÜŞLERİ

The Views on the Effects of Free Clothing on Students

İsmail KAHRAMAN, Hüseyin KARACAN.....120-142

İRAN ARŞİVLERİNE GÖRE ŞEYH UBEYDULLAH İSYANI

Melike SARIKÇIOĞLU*

Özet

Şeyh Ubeydullah 1880-1882 tarihleri arasında Osmanlı-İran sınırında bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacıyla isyan etti. Bu isyan ile ilgili yapılan çalışmalarda konu genelde tek taraflı olarak ele alındı. Araştırmacılar ellerinde hangi devletin arşiv belgeleri varsa, doğal olarak isyanı o devletin bakış açısıyla değerlendirdiler. Biz bu çalışmamızda Osmanlı ve İran arşiv belgelerini kullanmak suretiyle, Şeyh Ubeydullah isyanının nedenlerini ve sonuçlarını ortaya koymaya çalıştık. Dolayısıyla daha önce İngiliz ve Rus arşivlerine dayalı yapılan çalışmalarda isyan ile ilgili ileri sürülen gerekçeleri ve ortaya konulan sonuçları tenkide tabi tuttuk.

Anahtar kelimeler: Şeyh Ubeydullah, Kürt, İsyani, İran.

Sheikh Ubeydullah's Uprising according to Iranian Archives

Abstract

Sheikh Ubeydullah revolted to establish an independent Kurdish state on Ottoman-Iranian border in 1880-1882. The research on this revolt generally handled the issue from only one perspective. It is natural for researchers to evaluate any issue based on the viewpoint presented by the documents and accordingly they can see the viewpoint of the side preparing the documents. In the present study, based on the Ottoman and Iranian archive documents, we tried to reveal the causes and outcomes of Sheikh Ubeydullah's revolt. While doing this, we critically analyzed the arguments about and outcomes of the revolt put forth by some previous studies based on the archive documents of some other states.

Keywords: Sheikh Ubeydullah, Kurdish, revolt, Iranian.

Giriş

Yavuz Sultan Selim, 1514 Çaldıran Savaşı sonrasında, İdris-i Bitlisî ile yaptığı anlaşma ile Doğu ve Güneydoğudaki eyaletlerini kendine bağlamıştır. Bu tarihten sonra yapılan idari düzenlemelerle, Doğu ve Güneydoğu'da, Klasik Osmanlı Sancakları, Yurtluk- Ocaklık ve Hükümet Sancakları şeklinde düzenlendi. Bu idari düzene göre, Yurtluk-Ocaklık sancaklarında Kürt emirleri, Osmanlı idaresine karşı özerkliklerini koruyacak, yönetim babadan oğula geçecek, vergilerini ödeyecekler ve

---

* Yrd.Doç.Dr, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, msarikcioglu@mu.edu.tr.

savaşlarda Osmanlı Devleti'ne asker vereceklerdi.¹ Bu yönetim tarzı sayesinde Osmanlı Devleti, doğudaki sınırlarını güvenlik altına alırken, geleneksel yerel yöneticiler de kendi iktidarlarını pekiştiriyorlardı. Bu husus devlet hamiliğinde güçlü Kürt liderliği oluşumunu sağladı.² Bu oluşum, aşiretler içindeki sosyal tabakaları da etkiledi. Aşiretin içinde en üst tabakayı askeri güçler oluşturdu. Alt tabakayı ise aşiretlere tâbi ve gelirin esas kaynağını oluşturan gayrimüslimler ve aşiretten olmayan köylü ve kentli Kürtlerden meydana geldi. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı sistemle bu aşiretlerin siyasi ve idari sınırları çiziliyordu. 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti, bölgede uyguladığı bu sistemle Kürt emirlerini kontrol altında tutabiliyordu. Fakat 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybedip merkezi otoritesinin zayıflaması üzerine emirler, II. Mahmud'un tahta geçmesine kadar azalmış otoritelerini geri kazanmaya, yarı bağımsız hareket etmeye başladılar. II. Mahmud'un tahta geçmesi ve 1839'da Tanzimat'ın ilan edilmesiyle daha merkeziyetçi bir politika takip edildi.³ Tanzimat sonrası eyalet, sancak ve kaza sınırları yeniden düzenlendi. Her valinin yanına, bölge kuvvetlerini idare edecek komutan ve mali işler için defterdar atandı. Vilayet ve sancaklarda yerel meclisler kurulması, müslüman ve gayrimüslim nüfusa göre temsilci seçilmesi, aşar vergisinin maliye memurları, cizyenin Patrikhaneler tarafından toplatılması gibi yeni uygulamalar getirildi.⁴ Bu sistem bölgedeki geleneksel yapıya aykırı idi. Çünkü Kürt emirleri, mülki taksimat hariç, geleneksel sınırları kullanıyorlar ve cizye dâhil bütün vergileri topluyorlar, kendi bölgesinin komutanı oluyorlardı.⁵

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın bu bağlamda getirdiği düzenlemeler zaman içerisinde uygulanmaya koyulmaya çalışıldı. Özellikle aşiret liderlerine maaş bağlanması, kaza müdürlerinin sahip oldukları görevler verilmesi, aşiretleri vergi verme ve asker olma yükümlülüğüne alıştırma girişimleri, bütün çabalara rağmen başarısızlıkla sonuçlandı.

---

¹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitapevi, 8.baskı, Isparta, 2010, s.215-223.

² Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s.85.

³ Özoğlu, a.g.e, s.87-90.

⁴ Musa Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye (Ülke Yönetimi)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.231-236.

⁵ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yayıncılık, 2.baskı, İstanbul, 2011, 12-122.

Bölgede uzun yıllar hükümet otoritesi sağlanamadığı⁶ ve bu bağlamda Kürt emirleri tasfiye edildiği için bölgede otorite boşluğu oluştu. Bu zamana kadar güçlü emirler tarafından kontrol altında tutulan aşiret reisleri serbest kalarak her türlü kanunsuzluğa müdahil oldular.⁷ Meydana gelen bu otorite boşluğu aynı zamanda şeyhler tarafından dolduruldu.⁸ Devlet, ekonomik yönden sıkıntı içinde olmasından dolayı, halktan daha fazla vergi almaya başladı. Aynı zamanda bölgenin sosyal yapısının getirdiği aşiret beyleri de güçleri oranında halkı acımasız şekilde sömürüyorlardı.⁹ Halkın bu zor durumundan bölgenin dini liderleri konumunda olan şeyhler faydalandı. Kendilerine yapılan itaatsizliğin Allah'a karşı yapıldığını söyleyerek kişilerin mal ve mülküne el koymaya başladılar.¹⁰ Ayrıca dini lider ve aşiret beyleri gelirlerini daha fazla yükseltmek için halk arasında ulusal ve dini farkları da körüklediler.¹¹

Bölgede yaşayan Kürt halkı üzerinde Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti giderek azaldı. Devlet, bağımsız hareket eden Kürt beylerine karşı silahlı kuvvet kullanmak zorunda kaldığı için ciddi isyanlarla karşı karşıya kaldı.¹² Bu isyanlardan biri 1843-46 yıllarında Hakkâri Kürtlerinden Bedir Han isyanı idi. Nesturî olan Tiyari ve Tıhubi aşiretlerine ve Yakubi ve Garzan bölgesindeki Kürt Yezidilere saldırıda bulundu ve isyan daha geniş alanlara yayıldı.¹³ Bunun üzerine Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti'ne bu

---

⁶ Musa Çadırcı, s.196; Muş ve Hazo arasında köylerden hiçbiri salyane vermez, askere gitmezdi. Helmuth Von Moltke, *Kürdistan Dağlarından*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010, s.358, 378.

⁷ J Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, 7. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 157-158.

⁸ Özoğlu, a.g.e, s.97.

⁹ Celile Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Ayaklanması*, Peri Yayınları, 3.baskı, İstanbul 1998, s.19.

Rusya'daki önemli aşiret liderlerinden biri olan Cafer Ağa'nın hükmü altında bulunan Kürtler, onun mülkünde bedava çalışmak, odun ihtiyacı karşılamak, nikâh kıyım sırasında kendisine hediye olarak bir öküz vermek zorundaydılar. Celil, a.g.e,s.19 İltizamın kötülükleri, mütesellimlerin keyfi uygulamaları, vergilerin önceden toplanışı halkı perişan etmiştir. Moltke,a.g.e, s.371.

¹⁰ Celil, a.g.e, s.23.

¹¹ Celil, a.g.e, 24.

¹² Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler*, Sipan Yayıncılık, Ankara 1995, s.27, 47-48.

¹³ Hakan, s.157-158, 163. Nasturilerin en büyük aşireti olan Tiyariler özellikle Tanzimat sonrası arkalarındaki Avrupa ve Amerika'nın desteğini fırsat bilip bölgedeki Kürt mirlerine ve Osmanlı Devleti'ne vergi vermemeye başlamışlardı. Ayrıca İngiliz ve Fransız himayesinde din propagandası yapıyorlardı. Bu durum bölgedeki Kürt mirlerini kızdırmıştır. Hakan, s.157-158.

isyanı bastırması için uyarıda bulundu. İstanbul, Musul, Diyarbakır, Erzurum, Sivas ve Van bölgelerinde bulunan Kürtler şiddetli bir şekilde cezalandırıldı. Bu olay bölgedeki halkın devlete karşı büyük bir öfke beslemesine neden oldu. Bu tepkilerine de Osmanlı Devleti'nin 1853 yılında Rusya'ya karşı savaş ilan ettiğinde devletin yanında savaşa katılmamakla gösterdiler. Sadece Rusya'ya sınır olan yerlerde, savaş ganimetlerinin vaat edilmesi üzerine ve Osmanlı Ordusu'nun sıkıştırması üzerine milis kuvvet olarak katıldılar.¹⁴ Rusya da 1853'ten itibaren Osmanlı Devleti Kürtleri ile sıkı bir iletişime girdi ve onların Rusya'ya bağlılığını arttırmak için Prens Vorunsov tarafından bölgeye yüz bin sarı lira gönderildi. Cemedanlı, Milanlı ve Bezik Kürtlerinden on dört başkan Gümrü'ye giderek Rusya'ya bağlılıklarını bildirdiler. Ayrıca Zilanlı Aşiret liderleri olan Kasım ve Ahmet Ağalar da mektup ile Rusya'ya bağlılıklarını bildirmişlerdir.¹⁵ Buna karşın bazı Kürt grupları da Selim Paşa'ya bağlılıklarını bildirip Bayezid kuvvetlerine katıldı.¹⁶

Osmanlı Devleti, Kırım Harbi içerisindeyken 1854 yılının sonlarında tekrar bir isyan ile karşı karşıya kaldı. Yezdanşir (İzzeddin Şir) Bey, Musul ve Bitlis şehirlerini işgal ederek ayaklandı. Osmanlı Devleti bu isyanı bastırmada başarılı olamadı. Mart 1855'te Musul İngiliz Konsolosu, Yezdanşir ve diğer ayaklananlarla görüşerek Osmanlı Devleti ile sulh yapmalarını sağlamaya çalıştı.¹⁷ Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkmasıyla bu bölgede Rusya'nın daha fazla etkisi gözükmeye başlarken, Osmanlı Devleti de bu geçecek yirmi yıl içerisinde Kürtler üzerinde şiddet kullanarak hâkimiyet kurmaya çalıştı. Devletin bu tutumu ise Kürtler üzerinde Osmanlı'ya karşı gizli den gizli öfke duymalarına sebep oldu.¹⁸ Bu isyanlar Osmanlı Devleti tarafından zorda olsa bir şekilde bastırıldı. Devletin bu isyanları bastıra bilmesi, kendi gücünden ziyade Kürtlerin aşiret yapısı içinde bir birlik oluşturamamaları, Rusya'nın Kırım Savaşı nedeniyle Kürtlere destek vermemesi, İngiltere ve Fransa'nın da Rusya'nın güdümünde hareket edecek Kürtleri desteklememesinden kaynaklanmıştı.

Burada şunu da söylemek gerekir ki bu dönemdeki isyanlar bir milli ayaklanma değil daha çok önceden verilmiş haklardan vazgeçmeme

---

¹⁴ Avyarov, a.g.e, s.49.

¹⁵ Avyarov, a.g.e, s.53.

¹⁶ Avyarov, a.g.e, 56.

¹⁷ Tuncay Ögün, *Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı*, Yeditepe, İstanbul, 2010, s.193-232; *Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi*, Haz: Celile Celil, M.A.Gasaratyan, O.İ.Jegalina, M.S.Lazarev, Şakire Xidoeye Mihoyan, Çev: M.Aras, 3.baskı, Peri Yayınları, İstanbul, 1998, s.21-23.

¹⁸ Avyarov, a.g.e, s.90.

çabasıdır. Ayrıca bu dönemdeki isyanların tarihlerine baktığımız zaman her zaman Osmanlı Devleti'nin zor durumda olduğu dönemlere denk geldiği de görülecektir.¹⁹

1873-1876 Osmanlı-İran Arasında Şeyh Ubeydullah Sorunu

19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı ve İran devletlerinin gücünü kaybetmiş olmasından faydalanan Kürt aşiretler, bölgede huzursuzluğa neden oluyordu. Bölgede devlet hâkimiyeti zayıfladığı için güçlü olan aşiretler, özellikle köylere saldırıyorlardı. Köylülerden haraç istiyorlar eğer vermezlerse bütün hayvanlara ve tahıllara el koyuyorlardı. Böylece köylüleri haraç vermeye zorluyorlardı. Ya da sınırda yeterince kontrol kalmadığı için komşu devlete geçerek oradaki köyleri talan edip geri geliyorlardı. Bu konuda iki devlet de birbirinden şikâyetçi idi. İran tarafının şikâyet ettiği ve Osmanlı Devleti tarafından önlem alınmasını istediği kişilerin başında Şeyh Ubeydullah geliyordu. İran, Osmanlı aşiretlerinden olan Hertuş Aşiretinin, İran Devleti reayası ve emlaki üzerine verdiği zarar ve Milan Aşireti üzerinde konuşmak için 3 Ocak 1874'de Osmanlı'dan görüşme talebinde bulundu. İran, bu aşiretleri Şeyh'in yönlendirdiğini düşünmekteydi.²⁰ Bunun üzerine Osmanlı Devleti, bu konuların araştırılması için iki devlet tarafından 7 Mart 1874'de kurulan komisyonun, araştırma faaliyetlerinin Şecâü'd-Devle tarafından, bu müddet içerisinde durdurulduğunu İran tarafına hatırlattı.²¹ Yine aynı tarihte Tahran Osmanlı Sefareti'nden, İran Umur-û Hariciye Vezâreti'ne gönderilen mektupta bu zamana kadar yapılan araştırma raporunun görevli Alicah Ağa Mir Sadık tarafından tahkik edilerek Şecâü'd-Devle'ye takdim edildiğini de bildirdi. Takdim edilen bu raporda, olayın geçtiği bölgenin çetin dağlar, dar yollardan oluştuğu ve Urumiye gümrüğü girişinde tahkikatın tamamlandığı ve görüşmelerin Şeyh Selma ve Şecâü'd-Devle arasında yapıldığı anlatılıyordu. Olayın görüldüğü gibi olmayıp Şecâü'd-Devle'nin asker ve Kürtlerden ileri gelenleri toplayarak köylere saldırttığı, yağma ettirdiği ve birkaç kişinin katledildiği bildiriliyordu. Şecâü'd-Devle'ye elindeki mallarının ne olduğu sorulduğunda ise, devletin emlak hesabı olarak dile getirmişti. Raporu tutanların dikkatini bu malların çok kısa sürede toplanması çekmişti. Şecâü'd-Devle'nin buna cevabı da bu kadar kısa süre içerisinde bu malları

¹⁹ 1806-1812'deki Osmanlı-Rusya savaşında Baban Abdurrahman Paşa, 1826 Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında Revanduzlu Kürtlerin, 1839'da Mehmet Ali Paşa'ya karşı alınan yenilgiden sonra Mir Bedirhan Botan ve 1853-1856 tarihleri arasındaki Kırım Savaşı sırasında 1854'de Yezdanşir Bey ayaklanması gibi.

²⁰ *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî, Devre-i Kaçar, Vezâret-i Umurû Harici Cumhuri İslamî İran*, 3.c, Tahran 1368-1375 s.604.

²¹ GESİO, 3.c, s.602, 606.

ve köyleri sahibinden satın aldığı şeklinde olmuştur. Fakat yapılan tahkikat sonucu köylerin hepsinin gasp edildiği ortaya çıkartılmıştır. Sonuç olarak bu olayın gözüktüğü gibi olmayıp araştırmaya muhtaç olduğu ifade edilmiştir.²² Böyle bir rapor ortada varken Osmanlı Devleti'nin iyi niyet göstergesi olarak Tahran Osmanlı Sefareti, 15 Mayıs 1874 yılında Şeyh Ubeydullah ile ilgili konunun iki devlet tarafından oluşturulacak yeni bir komisyon tarafından araştırılmasının uygun olacağını İran Hariciye Vezâretine bildirmiştir.²³ İran Hariciye Vezâretinin 21 Mayıs 1874 tarihli cevabında Osmanlı Devleti'nin bu önerisini kabul ettiğini belirterek şayet Osmanlı Devleti hareket zamanını belirtirse ona göre de İran tarafının Tahran'dan hareket edeceğini iletmiştir.²⁴ Devletler iyi niyetli olmasına rağmen sonuçta iki devlet arasında kurulan komisyonlardan netice alınamamıştır. Her bir devlet kendi temsilcilerinin raporlarını açıkladığı için Şeyh Ubeydullah ile ilgili konu yine neticesiz kalmıştır.²⁵ Bu arada Şeyh'in tutuklandığı haberi yayılmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, İran Devleti'nden bu konu hakkında bilgi istemiştir. İran Hariciye Vezâreti bu konuda 10 Nisan 1875'de Şeyh Ubeydullah'ın derdest edilmesinin kendi ve tımar uygulanan köylülerin iddiası olduğunu, çünkü bu bölgenin vergisinin Huvi hükümetine ait olduğunu ve 3 yıldır da vergisini alamadığını bildirmiştir. Yazının devamında bu bölgede Şeyh Ubeydullah etkili olduğu için halk devlete itaat etmemektedir. Böyle olmasına rağmen Devlet, Şeyh'e hoşgörülü davranarak bu üç seneyi araştıracağını söylemiştir.²⁶ Osmanlı Devleti'ne göre Şeyh Ubeydullah ile ilgili iddialar şüphelidir. Çünkü Şecâü'd-Devle, Urumiye'ye geldiği vakit Şeyh'e karşı düşmanlığı vardır ve hakkıyla davasını görmeyerek suçsuz olduğunu ispatlamasına izin vermemiştir.²⁷ İran tarafı 17 Ağustos 1876'da Osmanlı aşiretlerinden bazılarının, Şeyh Ubeydullah'ın kışkırtmasıyla İran topraklarında bulunan Eşnu ve diğer köylerde gasp, yağma, katliamlarda bulunduğu ve Hertuş taifesinden eşkiyaların da hududa saldırarak gasp, yağma, yaralama ve katliamlarında bulunarak evleri yaktıklarını dile getirmişlerdi. Bu olaylarda İran tarafına yaklaşık 50-60 bin tümenlik zarar verilmişken, Şeyh Ubeydullah sorununu araştırmak için kurulan komisyonun "saldırıya uğradık" iddiasında bulunmasını hayret verici bulmuşlardı. İran'ın bu iddialarına karşı, Osmanlı Sefareti'nden herhangi bir cevap gelmeyince sınırdeki saldırıların arttığını özellikle bu son olayları Şeyh Ubeydullah'ın tahrik ettiğini ifade etmişlerdir. Yine kendi topraklarında gerçekleşen bu

---

²² *GESİO*, 3.c, s.609.

²³ *GESİO*, 3.c, s.611.

²⁴ *GESİO*, 3.c, s.613.

²⁵ *GESİO*, 3.c, s.617-620.

²⁶ *GESİO*, 3.c, s.615.

²⁷ *GESİO*, 3.c, s.617-620.

olaylara kendileri tarafından karşılık verilmesinin doğal olduğu, ayrıca Osmanlı tarafından yedibin süvari ve piyadenin sınırdan geçerek İran topraklarına saldırdığını, fakat Osmanlı Sınır Serdar'ının bu olaydan nasıl haberi olmadığını ve bu mezkûr aşiretin nereden cesaret aldığı sorulmuştur. Şayet bu olay Osmanlı Kârgüzârı'nın itina göstermemesinden kaynaklanıyorsa, bunun aşiretlerin cesaretini arttırdığını ve aynı şekilde bu taraftan aşiretlerin de misillemeye bulunduğu belirtilmiştir. Şeyh Ubeydullah'ın aşiretleri tahrik etmeye devam ettiğini ve Şeyh'in Eşnu'ya yedibin asker gönderip burayı yağmalattığını hatta bu topluluğun her gün yeni bir yere saldırdığını ve bunların piyade değil süvari olduğunu belirtmişlerdir. İran, Osmanlı Devleti'ne şayet İran tarafından yedi bin süvari gelip Osmanlı memleketini talan etse siz ne düşünürdünüz böyle bir olayı dava etmez miydiniz şeklinde bir telgraf da göndermiştir. Osmanlı Devleti bu konuda 17 Eylül 1876 tarihli açıklamasında: Osmanlı Devleti tarafından gönderilen askerlerin amacının, sınırdaki tecavüzlerin engellenmesi olduğudur. Hatta bu askerlerden birkaç kişinin İran topraklarında öldürüldüğü, oysa o kişilerin İran'ın misafiri sayılacağıydı. İki devlet arasındaki görüşmeler neticesinde iki tarafın ordularının karşılıklı olarak çekilmesine ve olayın araştırılmasına karar verildi. Bunun üzerine 1876 Eylül ayı içerisinde karma bir komisyon daha kuruldu. Bu kurulan yeni komisyon Şeyh Ubeydullah'ın daha önceki olaylarını araştırmaya başlamadan önce, Şeyh'in İran topraklarında olduğu duyumu üzerine İkbâlü'd-Devle, top, süvari ve askeri birliklerden oluşan kuvvetleri ile Merguvar nahiyesine girerek, Şeyh ve ona bağlı kişiler ile çatışma içine girmiştir. Bunun üzerine Şeyh ve yandaşları Horasan'dan kaçmışlardır. Osmanlı gelişen bu olaylar üzerine soruşturma başlatmıştır.²⁸

Bu arada Osmanlı Devleti ile Rusya savaşa başlamış, İran tarafsızlığını ilan etmişti. Doğal olarak İran bu olayı kendi lehinde kullanma niyetinde idi. Bu kargaşa ve savaş içerisinde Rusya'nın Şeyh ve Savcubulak hâkiminin değişmesi konusunda İran'ı yüzde yüz destekleyeceğini düşünüyorlardı. Öyle de olmuştur. Rusya, Temmuz-Ağustos 1878'de Mergur ve Kale-i Zive yağmasında Şeyh Ubeydullah'ın parmağının varlığı ve Şeyh'in Van'da olduğu konusunda Osmanlı Devleti'nden bilgi istemiştir.²⁹

Osmanlı Devleti'nin, İran'ın Şeyh hakkındaki iddialarına rağmen Şeyh'e müsamahalı davranmasının nedeni, Rusya'ya karşı kendisine bağlı kalmasını istemesi, Şeyh'in bulunduğu bölgede sevilmesi ve sözünün geçmesi idi. Şeyh'in kendisine bağlı kaldığı sürece o bölgedeki halkın da

²⁸ *GESİO*, 3.c, s. 625-630.

²⁹ *GESİO*, 3.c, s.632-633-636.

kendisine bağlı kalacağını düşünüyordu. Osmanlı Devleti'nin bu politikasının doğruluğu 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında Şeyh'in Osmanlı'nın yanında yer almasıyla görülecektir.

1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı

Osmanlı Devleti 1875'den itibaren Balkan İsyanları ile karşı karşıya kaldı. Avrupa devletleri de kendi çıkarları doğrultusunda bu olaylara müdahil olarak olayın devletlerarası nitelik kazanmasını sağladılar. Batıda yaşanan bu olaylar Osmanlı Devleti ile Rusya'yı karşı karşıya getirdi.³⁰ Osmanlı batıda bu olaylar ile meşgulken, doğu bölgesinde de ayaklanmalar ile uğraşıyordu. Kürt aşiretlerini ve reislerini, yaklaşan Rus tehlikesine karşı kendi yanına çekerek, onlardan askeri birlikler oluşturmaya çalışıyordu.³¹ Kürt aşiretlerinden bazıları buna direnirken bazıları daha ileri giderek Rus komutanlarıyla görüşerek, onları arkalarına aldılar.³² Diğer taraftan İngiltere bu bölgede Rusya'nın etkin olmasını istemediğinden dolayı Kürtlerin, Türklere karşı ayaklanmasını engellemek amacıyla bölgedeki etkili Kürt beylerinin buradan uzaklaştırılmasını istedi. Buna bağlı olarak Erzurum İngiliz Konsolosu bu bölgede Osmanlı Devleti için tehlike arz edebilecek Kürt ileri gelenleri hakkında bilgi toplayarak İstanbul'a bildirdi. İngiltere'nin başka devletlerde de takip ettiği politikası olan, para ve hediyelerle halkı ve beyleri kendine çekme yolunu da kullandı. Fakat Osmanlı Devleti, İngiltere'nin Kürt ileri gelenlerini bölgeden uzaklaştırma fikrine sıcak bakmadı. İngiltere'nin para ve hediye politikası da bu bölgede başarı sağlamadı. Osmanlı Devleti'nin İngilizlerin bu önerisine sıcak bakmamalarının sebebi bu türden aşırı önlemlerin gergin olan ortamı daha da gereceğini düşünmesiydi.³³ Rusya ise bölgede başarılı olabilmek için Kürtlerle yakın ilişkiler kurarak kendi taraflarına çekme çabasındaydı.³⁴

³⁰ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitapevi, 5.baskı, İstanbul 2000, s.322.

³¹ Celil, a.g.e, s.36-37; Van ve Muş Mutasarrıfları 29 Ekim 1876'da Kürtlerin istenen sayıda asker vermeyi red ederek Kuzican'da ciddi bir direnişle karşılaştıklarını Erzurum Müşir'i Semih Paşa bildirmişlerdir. Semih Paşa 1877 yılının şubat ayında Saraya bağlı Kürt ileri gelenlerinden olan İbrahim Paşa'yı Kürt aşiretlerini ikna etmesi için göndermişti. Fakat onlar İbrahim Paşa'yı dikkate almak bir yana kendi temsilcilerini Ruslarla görüşmeye gönderiyorlardı. Avyarov, a.g.e, s.92.

³² Celil, a.g.e, s.38. Hozat kaymakamı Mansur Ağa, Aleksandropol bölgesine Rus askerlerinin geldiğini haber alınca, Ruslar Dersim'e yaklaştığı takdirde yardım etmeye hazır olduğunu Rus Askeri komutanına ilettili. *Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi*, s.26.

³³ *Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi*, S.29.

³⁴ Celile, a.g.e, s.40.

Osmanlı Devleti, 1877 tarihinde Rusya ile savaşa girdiği vakit asker ve teçhizat olarak çok zayıf idi. Ordu komutanı Faik Paşa “6000 kişilik ordu yerine, sadece 370 yarı giysili asker, çoğunluğu atsız olan bir topçu süvari bölüğü ve bir dağ bataryası” bulduğunu merkeze bildirdi.³⁵ Osmanlı Devleti, Kürt beylerini toplayarak yardım istemesine rağmen, Kürtlerin hükümete besledikleri kinden dolayı olumlu cevap alamadı.³⁶ Bunun üzerine Osmanlı Devleti, bölgedeki Kürtlerin, Rusya tarafına meyletmemesi için politikasını değiştirerek, gaza inancı üzerinden politika gütmeye başladı ve bu çağrıya Şeyh Ubeydullah’tan olumlu cevap aldı.³⁷ Şeyh Ubeydullah, Kürt milis kuvvetlerin oluşturulmasında ve sorun meydana getiren Hakkâri ve Bohtan Kürtlerinin Van Kuvvetleri’ne katılmasını sağladı.³⁸ Kürtlerden kurulan düzensiz birlikler, Rusların yan ve ileri müfreze kollarına baskın için kullanıldı. Fakat Kürtler askeri hareketlere katılmada çokta hevesli değillerdi. Bunu savaşın ilk zamanlarında Şeyhlerine karşı itaatsizlik göstererek ellerindeki teçhizatlarla birlikte savaş meydanını terk ederek gösterdiler. Sadece Bayezid’de bin beş yüz kişi firar etti. Bunun yanı sıra Kürt milisler, bölgede üstünlük sağlayan Rusya Ordusu’na geçmeye başladı. Osmanlı Devleti, Kürt grupları üzerinde hâkimiyetini tamamen kaybetmişti.³⁹ Dersim Kürtleri ayaklanmış, Osmanlı Devleti hem bu ayaklanma ile hem de Rusya ile savaşmak zorunda kalarak büyük bir yenilgi almıştı.⁴⁰ Ekim 1878 yılında Motki ve Reşkotan aşiretleri arasında ayaklanma başlamış ve ayaklanma Van, Muş, Bitlis’den başlayarak Hakkari, Bohtan, Behdinan’a kadar yayılmıştı.⁴¹ Bu isyanın başında Bedirhan’ın oğulları olan Hüseyin ve Osman vardı.⁴² Osmanlı Devleti, Siirt, Diyarbakır, Erzincan, Erzurum şehirlerinden ayaklananların üzerine Ferik Şaban Paşa komutasında on yedi tabur gönderdi. Bedirhan oğlu Hüseyin, Siirt bölgesinde Osmanlı Ordusu’na karşı başarı elde etti. Savaş ganimeti olarak, silah ve tahıl ihtiyatlarını ele geçirdiler. Ayaklanmanın başarılı olması üzerine Hüseyin Bey’e yeni birlikler katıldı.⁴³ Bunun üzerine Osmanlı Devleti daha ciddi tedbirler almaya başladı. Yakın bölgelerden Muş’a askeri kuvvetler aktardı, olağanüstü yetkilerle sahip kişileri sorumlu olarak atadı.

³⁵ Celil, a.g.e, 40; Avyarov, a.g.e, s.100, 101.

³⁶ Avyarov, a.g.e, s.92.

³⁷ Celil Celile, s.41; Avyarov, a.g.e, s.93-94.

³⁸ Avyarov, a.g.e, s.95, 123.

³⁹ *Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi*, S.30.

⁴⁰ Celil, a.g.e, s.46-47.

⁴¹ Avyarov, a.g.e, s.122; Celil, a.g.e, s.59-61.

⁴² V.Minorsky, Th.Bois, D.N.Mac Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 2004, s.100.

⁴³ Avyarov, a.g.e, s.122; Celil, a.g.e, s.59-61.

Alınan önlemler faydasını göstererek Kürt gruplar ilk olarak, Şırnak'ta yenilgiye uğradılar. Osman Bey, Cizre'ye çekilmek zorunda kaldı. Bitlis'te başarılı olamayan Hüseyin Bey'de Cizre'ye geldi. Osmanlı Devleti, Hüseyin Bey'i yakalayıp İstanbul'da sürgünde tuttu. Osman Bey ise Osmanlı Devleti otoritesini tanımak zorunda kaldı. Ancak bu ayaklanma 1880'deki isyanın ayak sesleri oldu.⁴⁴

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası devlet hem siyasi hem de ekonomik olarak büyük çöküntü içindeydi.⁴⁵ Savaşın, devletin kuzeydoğu eyaletlerine verdiği büyük tahribat sonucu bölgede ekonomik ve toplumsal çöküntüler meydana getirdi.⁴⁶ Bölge halkı bu karışıklık yüzünden ortaya çıkan yağma, gasp, katl olaylarından zarar gördü. Devlet bu olayları önlemede yetersiz ve başarısız kaldı.⁴⁷

Her devlet gibi Osmanlı Devleti de toparlanabilmek için vergi oranlarını arttırdı. Fakat vergilerin toplanması ciddi bir sıkıntı oluşturdu. Vergi ödemek istemeyen yerlere, hükümet asker sevk etti. Devlet ciddi olarak o kadar zor durumdaydı ki halktan gelecek yılın hesabına tahıl vermesini istiyordu. Bölgedeki beyler de vergilerin ölçüsünü keyiflerince belirliyorlardı. Bu beylerin vergileri belirleme ve toplamada gösterdikleri zorbalık ya köylülerin kaçmasına ya da, kendilerinin yanında ırgat olarak çalışmaya sevk ediyordu.⁴⁸ Bir kısmı da ülkeyi terk ederek Tiflis, Bakü ve başka şehirlere gidiyorlardı. Osmanlı idaresi bölgedeki hakimiyetini kaybetmiş durumda idi.⁴⁹ Rus Konsolos Yardımcısı Yakimanski raporunda bölgedeki resmi idarenin çökmüş olduğunu, bölge valisi General İzzet Paşa'nın askeri biri olmasına rağmen, hiçbir öğrenim görmemiş, idari olarak tecrübeden yoksun, rüşvetçi biri olduğunu yazmıştır. Baştaki idareci böyle olunca alt makamdaki yöneticiler de daha rahat suç işliyorlardı. Suçlular büyük rüşvetler sayesinde aldıkları cezalardan rahatça kurtulabiliyorlardı. Askeri birliklerin keyfi davranışları halkı rahatsız ediyordu. Bu da askerin kışla, teçhizat yokluğu, maaşlarının düzenli ödenmemesinden kaynaklanıyordu.⁵⁰

Bir taraftan da Batılı devletler doğu bölgelerinde reform yapma konusunda İstanbul'a baskı yapıyordu. Osmanlı Devleti bu baskılar üzerine Erzurum ve Harput'a Komutan Abidin Paşa ve Menas Efendi'yi, Diyarbakır

⁴⁴ Celil, a.g.e, s.61-62.

⁴⁵ Uçarol,a.g.e, s.398.

⁴⁶ Jwaideh, a.g.e, s.159.

⁴⁷ Jwaideh, a.g.e, s.167.

⁴⁸ *Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi*, s.31.

⁴⁹ Celil, a.g.e, s.50.

⁵⁰ Celil, a.g.e, s.51.

bölgesine Bekir Paşa ve İskender Bey'i gönderdi. Bölgeye gönderilen bu kişilerin masrafı, hazinede para olmadığı için bölgedeki halktan toplandı. Bu da zaten sıkıntı içinde olan halk üzerinde daha da sıkıntı meydana getirdi. Rus Konsolos Yardımcısı Yakimanski'nin izlenimlerine göre, İngiltere'nin Osmanlı iç işlerini çok karıştırdığını hatta Bitlis'e kendi komutanları Nortin ve Erzurum'a Jandarma Genel Müfettişi olarak Albay Kup'un atanmasını sağlamışlardı.⁵¹

1878-1880'de doğu bölgesi ciddi bir kuraklık da yaşadı. Bu kuraklıktan dolayı ekmek fiyatları yükselmiş, buğday karaborsaya düşmüştü. Kuraklıktan dolayı bölgede salgın hastalıklar özellikle dizanteri yayılmıştı.⁵² Açlık Kürtlerin göçebe-yarı göçebe hayatlarını olumsuz etkiledi ve yiyecek bulmak ümidiyle kuzeye, Rusya sınırına doğru yürüdüler. Kuraklık ve açlık durumu İran için de geçerliydi. Özellikle Hoy, Savcubulak Urumiye bölgelerinde ciddi açlık vardı. Mşak gazetesinin yazdığına göre insanlar buğday ambarlarını basıp yağmalıyorlardı.⁵³

Her iki devlette bu dönemde sınırda artan talan ve gasp olaylarının farkındaydı ve bundan rahatsızlık duyuyorlardı.⁵⁴ Bu olayları önlemek amaçlı, ilk adım olarak bölgeye asker gönderdiler. Bu askerler hem karşı taraftan gelecek eşkıyanın kendi taraflarına geçmesini önleyecekti. Hem de kendi taraflarından karşı tarafa geçerek talanları engelleyecekti.⁵⁵ Ayrıca Osmanlı Devleti ve İran zaman zaman alışılmış davranışlarının dışına çıkarak da aşiretlerin gasp ve talan olaylarında birlikte hareket etmişlerdir.

1880 Şeyh Ubeydullah'ın İran Topraklarında İsyanı

Osmanlı ve İran Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetinin zayıflamasının getirdiği olumsuzluklar, devletlerin karşısına isyanlar olarak çıkıyordu. Botan ve Cizre'deki isyanlardan sonra Osmanlı-İran sınırındaki Kürtler de ayaklanmaya başladı. Kürtler, Osmanlı Devleti'nin bu bölgede uyguladığı yapılandırmadan dolayı güçlenen şeyhler tarafından örgütlendi. Özellikle bu bölgedeki Kürtlerin Sünni olmasından dolayı Nakşibendi tarikatı bölgede ön plana çıktı.

19.yüzyılın ortasından sonra Nakşibendilik, Kürtler arasında büyük bir otoriteye sahip oldu ve bu dönemde Nakşibendi tarikatının başında Şeyh

---

⁵¹ Celil, a.g.e, s.52-51.

⁵² Jwaideh, a.g.e, 159.

⁵³ *Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi*, s.31.

⁵⁴ BOA.Y.PRK.UM.6/117.

⁵⁵ BOA.İ.DH.816/65899;Y.A.RES. 8/9;Y.PRK.ASK.4/54; 4/60.

Ubeydullah vardı. Aile kökenlerini 12.yüzyılda yaşamış Abdülkadir Geylani'ye ve Peygamberimizin kızı Fatıma aracılığıyla Peygamber'e dayandırmaktadır.⁵⁶ Şeyh, ılımlı ve mütevazı tavırları, doğruluk, tarafsızlık ve adaleti ile ön plana çıkmıştır. Osmanlı ve İran'da rüşvet ve iltimas yaygınken Şeyh Ubeydullah'ın çabasıyla, taraftarlarında dürüstlük ve doğruluk kavramları egemendir. Halk arasında adil bir yönetici, rüşvet almaz, alan olursa ona engel olur, yasaları çiğneyenlere verdiği ceza ölümdür şeklinde tanınmıştır.⁵⁷ Şeyh, bölgede yerel cemaatlerin ruhani lideri, Kürt emirliklerinin de akıl hocalığını yapmaktadır. Şeyh bölgede ticaretin gelişmesi, anarşinin son bulması, Osmanlı Devleti idarecilerinden duyulan memnuniyetsizliğini dile getirerek Kürtleri bir araya getirme çabası içerisindeydi.⁵⁸ Şeyh bölgede, özellikle Hakkari civarında ciddi bir toprak sahibidir⁵⁹ ve Hakkâri'deki başlıca tütün tarlaları Şeyhe aittir. Bu yüzden şeyh için ticari yolların güvenliği ve gaspla mücadele kendisi açısından da önemlidir. Şeyh, aynı zamanda İran Devleti'nden de toprak alarak, sınırlarını oldukça genişletmiştir. 19.yüzyılın yarısından sonra Şeyh, Kürtlerin siyasi ve askeri lideri olarak Güneydoğu Anadolu'da ve Kuzeybatı İran'da oldukça etkili bir güce ulaşmıştır.⁶⁰

1877-78 Osmanlı-Rus savaşı da bölgedeki Osmanlı'nın nüfusunu azaltırken, Şeyh Ubeydullah'ın bu savaşlarda nüfusunu artırmıştır. Böylece askeri ve siyasi gücünü artıran Şeyh Ubeydullah ayaklanmaya karar vermişti.⁶¹ Özellikle bu ayaklanmayı yakın dönemde isyanları bastırılan Revanduz, Bohtan, Bitlis aşiretleri destekledi. Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki etkisini ortadan kaldırmak için bu harekete, diğer şeyhler de destek verdi. Osmanlı Devleti, Şeyh'in bu çalışmalarından haberdardı. Bunun için Van müftüsünü, Şeyh ile görüşmesi için gönderdi. Görüşmeler Osmanlı açısından olumsuz sonuçlandı. Rus General Zeleniy, Kafkas Sancağı Genel Kurmaylığı'na 15 Şubat 1880 tarihli Şeyh hakkında gönderdiği raporda “ *Türkiye'nin içinde bulunduğu zayıflıktan hareketle, onun tamamen çökeceği görüşünde olan Şeyh, Türkiye'den ayrılıp tam bağımsız olmak istiyor* ” diye yazmıştır.⁶² Şeyh'i ikna edemeyen Osmanlı

⁵⁶ Şemdinan Ailesi: Muhammed (SAV), HZ. Fatma, HZ. Hüseyin, Abdülkadir Geylani, Seyyid Taha, Şeyh Ubeydullah, Seyyid Abdülkadir. Özoğlu, a.g.e, s.115; Nikitine, a.g.e, s.387-388.

⁵⁷ Jwaideh, a.g.e, s.162.

⁵⁸ Celil, a.g.e, s. 63.

⁵⁹ Botan, Bahdınan, Hakkari ve Ardelan emirliklerinin topraklarıdır. Jwaideh, a.g.e, s.158.

⁶⁰ Özoğlu, a.g.e, s.95-96.

⁶¹ Avyarov, a.g.e, s.123.

⁶² Celil, a.g.e, s.65.

Devleti, bölgedeki ayaklanma için önlem almaya başladı. 1879'da Dördüncü Anadolu Komutanlığı'na olağan üstü yetkilerle Müşir Semih Paşa'yı atadı. Van'a gelen Paşa, Erzurum'dan piyade birlikleri ve iki taburla desteklendi. Ayrıca Paşa, Erzurum, Erzincan, Musul, Diyarbakır ve Van'da bulunan bataryaları Hakkâri'ye döndürdü. Hakkâri ve çevresini birbirine bağlayan geçitlere asker yığınağı yaptı.⁶³

Şeyh, adaletten yoksun olarak alınan vergiyi, kendi hâkimiyetinde bulunan Kürtlerden ödememelerini emretti. 1879 Ağustos ayında Herakli Kürtleri, vergi vermeyi reddettiler. Hever kaymakamı, bu aşiret üzerine dört yüz kişilik bir askeri birlikle yürüdü. Musul Valisi, Palgaya vergi toplamak amaçlı iki yüz asker gönderdi. Bunu haber alan Şeyh'in oğlu Abdülkadir bu birliğin karşısına çıktı ve yenilgiye uğradı. Başkale Kaymakamı, Şeyh'ten itaat etmesini ve vergileri ödemesini istedi. Şeyh, böyle bir harekette bulunmalarının nedenini Amediye'ye bağlı köylerin, askerlerle yağmalanarak, yok edildiği için olduğunu ifade etti.⁶⁴ Sınırdaki meydana gelen bu olaylardan İran'daki Kürt aşiretlerde etkilendi ve Şeyh'in bu hareketini desteklemeye başladılar. Hoy, Savcubulak (Mehabad), Urumiye, Eşnu şehirleri Şeyh'in ordusuna silah ve cephane sağlıyorlardı. Şikak Aşiretinden silahlı gruplar sınırı geçerek Şeyh'e katıldı.⁶⁵ Hakkâri ve çevresindeki isyan gittikçe yayılıyordu. Bu durum Osmanlı'yı rahatsız ettiği kadar İngiltere'yi de rahatsız etti. Hatta onlar Semih Paşa'nın gelişen bu olayların ciddiyetinin farkında olmadığını ifade ettiler. Ona yardımcı olmak ve olaylara hemen müdahalede bulunabilmesi için ajanlarından gelen bilgileri aktardılar. Şeyh'in isyan hareketi bu dönemde Kürtleri birlik haline getiremediği için başarısızlıkla sonuçlandı. O da yok olmaktansa geri çekilerek güçlenmeyi tercih etti.⁶⁶ Şeyh'in 1879 yılındaki bu silahlı saldırısı gelecek isyanların öncüsü oldu.⁶⁷ Şeyh, Osmanlı Devleti ile girdiği bu ilk çatışmada hükümetin tepkisini ölçüp, kendi birliklerinin ve karşı tarafın durumunu öğrendi. Şeyh bu olaydan sonra taktik değiştirerek Van valisine bu eylemleri yalanlayan ve Hükümetin hizmetinde olduğuna dair bir mektup yazdı.⁶⁸ İlginç olan bu geri çekilme Şeyh'i lider yaptı. Osmanlı Devleti ise beklenenin aksine Şeyh'e dostane davrandı. Böyle davranmasının nedeni, halkın takdirini kazanmış kutsal ve güçlü kişiyi bir cezalandırarak halkın tepkisini çekmek istememesi,

⁶³ BOA.Y.PRK.ASK 7/55.

⁶⁴ Celil, a.g.e,s.71.

⁶⁵ Jwaideh, a.g.e, 180-181.

⁶⁶ Celil, a.g.e, s.73.

⁶⁷ Jwaideh, a.g.e, s.179.

⁶⁸ Abdulla, a.g.e, s.265.

onu yanına çekerek hizmetlerinden faydalanabileceği ve muhtemel bir müttefik olarak görme düşüncesi idi.⁶⁹

Şeyh'in 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti yanında yer alırken neden 1879 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı isyan çıkardı? Sonuçta bölgenin ekonomik ve sosyal durumu iyiyken aniden kötüye gitmemiştir. Zaten kötü iken biraz daha kötüleşmiştir. Şeyh'in ani olarak bu isyana karar vermesinin ve daha önceki Kürt isyanlarından ayıran özelliği tam bağımsız bir Kürt devleti kurma düşüncesidir. Bunun nedeni de Berlin Anlaşması'nın 61. maddesine göre Ermenilere köklü reformlar getirmesidir. İngiltere Hıristiyan tebaanın, Osmanlı yönetimi ve Kürt aşiret reislerinin yaptıklarını rapor etmek amaçlı Anadolu'da Ermenilerin yaşadıkları bölgeye beş askeri ateşe göndermiştir. Bu olay Kürtler tarafından şark vilayetlerinin İngilizlerin himayesine girdiği şeklinde algılandı. 1879'da İngiliz Konsolosu'nun Van'a gelmesiyle, İngiltere'nin himayesi altında Ermeni devleti kurulacağı söylentileri yayıldı. Kürtler de Doğu Anadolu'da kurulacak Ermeni devletinin, bölgede kendi güçlerini zayıflatacağını düşünerek, Berlin Anlaşması'ndan sonra Ermeniler lehine reform yapılmasını engellemek amaçlı harekete geçtiler. II. Abdülhamid bu ayaklanmayı bölgede Ermeni hareketini dengeleyecek bir olay olarak gördü.⁷⁰

Şeyh'in taraftarları ve temsilcileri bölgeye yayılarak taraftar bulma çabalarına giriştiler. Şeyh'in kendisi de Temmuz 1880 yılında Hakkâri'nin Şemdinan kazasında şeyhler ve Kürt liderler ile Kürt birliğini sağlamak amaçlı toplantı yaptı.⁷¹ Ermenilerin doğu eyaletleri üzerinde hak iddialarının bölgede yayılması Kürtler arasında beklenmedik bir birliktelik sağladı.⁷² Onları kendi yanında yer almaları için ikna etti. Şeyh Ubeydullah daha önce yaşananlardan yola çıkarak, aralarında ayrılıklara düşebileceklerini ve Osmanlı Devleti ile çarpışmak için yeterince gücü olmadığını düşünerek İran toprakları üzerinde bir Kürt Hükümeti kurmayı uygun gördü. Bu konu ile ilgili olarak Şey Ubeydullah Hakkâri'nin Şemdinan kazasına bağlı Nehri köyünde yaptığı toplantıdaki konuşmasında “ *Osmanlı İmparatorluğu bundan 550 yıl önce kurulmuştur. Osmanlılar halifeliği kanunsuz olarak ele geçirerek ayaklanmalara neden olmuştur. Şeriat halifenin Hz. Muhammed'in soyundan olmasını şart koşuyor. Binaenaleyh Osmanlıların İslam âlemi üzerindeki başkanlıkları kanunsuzdur*” şeklinde açıklamada bulunarak

⁶⁹ Jwaideh, a.g.e, s.183.

⁷⁰ Sinno, s.138-140.

⁷¹ Şemdinan, Süleymaniye, Amadiye, Omar, Bohtan, Sason dağları, Siirt, Muş, Van vilayetleri ve İran'dan bir çok Kürt lider katılmıştır. Celil, a.g.e, s.84.

⁷² Jwaideh, a.g.e, s.184.

Osmanlı Devleti'ne isyan bayrağını çekmiştir.⁷³ Ayrıca Şeyh “...*Yalnızca biz Osmanlı Türkiye'sindeki Kürtler değil, İran'daki Kürtlerde bu iki zalim ve prangacı devletten kurtulmalıyız. Ecdadımız, din yolunda ve vatanın bağımsızlığı için feda etmemizi bize emretmiştir.*” demiştir.⁷⁴ Bu dönemde İranlılar, Herat sorunu, Afgan ve İngiltere çatışmasından dolayı kuvvetlerinin büyük bir kısmını doğuya yığmıştı. Hazır ordu bölünmüşken İran'a saldırmanın en iyi uygun zamanı idi. Şeyh, Azerbaycan gibi verimli topraklara sahip olduktan sonra ekonomik olarak güçlenip, Osmanlılarla savaşmanın daha kolay olacağını⁷⁵ ve bu konuda Osmanlı Devleti'nin ses çıkarmayacağını düşünüyordu.⁷⁶ İran'a taarruzdan kastedilen sadece Azerbaycan bölgesi idi. Daha sonra güçlenince Osmanlı Devletine bağlı yakın yerler alınarak Kürdistan'ı kurmaktı.⁷⁷

Şeyh aynı zamanda bölgede etkili ve güçlü olan Rusya'yı da yanına çekmeye çalışıyordu. Bunun için Van'ın Rus Konsolos yardımcısı Kamsarakan'a ile Ekim 1878'de haleflerinden Seyit Muhammed aracılığıyla bölgedeki sorunların en alt kademededen en üst kademeye kadarki rütbeli kişilerin zorba olmasından, halkı soymalarından dolayı buradaki halkın mecburen gasp olaylarına başladığını anlattı. Ayrıca Osmanlı Devleti ile mücadelesinde Rusya'nın koruyuculuğunu tercih ettiğini vurguladı. Konsolos yardımcısı da Rusya'nın İngiltere veya Osmanlı ile savaşmak zorunda kalırsa Diyarbakır ve Van bölgelerindeki geçitlerin Kürtlerin elinde bulunmasının savaşın sonucunu değiştirebileceğini üzerinde durdu.⁷⁸ Bölgede bulunan Nesturîler, Urumiye ve Musul'a ne Amerikalıların ne de İngilizlerin gelmesini istemedikleri için kısmi de olsa Kürtleri destekliyorlardı.⁷⁹ Nesturîlerin, Kürt hareketini desteklemelerinin diğer bir nedeni de Şeyh'in kendilerine karşı hoşgörülü davranıp onlara karşı yapılan yağma ve zorbalıklara müdahale etmesidir.⁸⁰ Şeyh, bölgede tam bir birlik sağlamak amaçlı Ermeni nüfusu da kendi yanında görmek istiyordu. Bunun için yerli Ermeni kilise temsilcileri ile Ermeni mahalli dini lider Arhimandrit Ognés Vartapet ile iletişime geçti.⁸¹ Şeyh, Kürtlerle Ermeniler arasında çıkacak bir çarpışmada Kürtlerin zararlı çıkacağını, Kürtlerin, Ermenileri

⁷³ Avyarov, a.g.e, s.124.

⁷⁴ Sinno, a.g.e,s.147.

⁷⁵ Avyarov, a.g.e, a.g.e, s.125.

⁷⁶ *Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi*, s.34.

⁷⁷ Celil, a.g.e, s.65.

⁷⁸ Celil, a.g.e, 67.

⁷⁹ Celil, a.g.e; s.71.

⁸⁰ Celil, a.g.e, s.72; Jwaideh, a.g.e, s.171-172, 174.

⁸¹ Celil, a.g.e, s.81.

yok etmesi halinde Osmanlı Devleti'nin artık Kürtlere ihtiyaç duymayacağını konusunda uyarıda bulundu.⁸²

Rusya, Şeyh'in bu harekâtını Berlin Anlaşması'yla bölgede kazandığı yerleri kaybetmek istemediğinden dolayı desteklemedi. Ayrıca Şeyh'in önderliğinde kurulacak bir devleti kendisi için tehlikeli görüyordu. Çünkü Şeyh Şamil'den dolayı dini önderlerin neler yapabileceğini görmüştü. İngiltere de Rusya'nın etkisi altında kalacak Ermeni devletinin kurulmasından endişeleniyordu.⁸³

Şeyh, isyan için şartların olgunlaştığını düşünerek harekete geçti. Dr. Cochran'a 25 Eylül 1880 tarihinde yazdığı mektupta neden İran'a saldırmasının şart olduğunu açıklamakla başladı. Şeyh, İran'daki Kürtlerin katledildiğini, bazı aşiretlerden zorla para alındığı, aşırı yüksek vergiler altında ezildikleri, Kürt kadınlarının İranlı görevliler tarafından kaçırdıklarını ve Kürtlere karşı kanunsuzluğun yaygınlaştığını ifade etti.⁸⁴ İran Şekak Aşireti ile Osmanlı Herki Aşireti arasındaki düşmanlığın iki devlet tarafından ortadan kaldırılmamasını bahane ederek isyan etti.

Şeyh Ubeydullah, yukarıda bahsi geçen konuları isyan sebebi olarak dile getirirse de, çok fazla dile getirmediği isyanın temel sebeplerinden biri, Osmanlı Devleti'nin 1878'de imzaladığı Berlin Anlaşması'nın 61. maddesinde Kürtlere ve Çerkezlere karşı Ermenileri koruyup, önlem alacağını kabul etmesidir. Hatta Şeyh bu konudan ne kadar rahatsız olduğunu Temmuz 1880 tarihinde Başkale Mutasarrıfına gönderdiği yazıda “*Bu duyduğum nedir; Ermeniler, Van'da bağımsız bir devlet kuracaklarmış, Nesturiler ise İngiliz bayrağı çekecekler ve kendilerini İngiliz vatandaşı ilan edeceklermiş? Buna kesinlikle izin vermeyeceğim, kadınları silahlandırmam gerekse bile*” şeklinde dile getirmiştir. Kürdistan'da Ermeni egemenliği düşüncesi Kürtleri bir araya getirme ve onları isyana teşvik etmesinin ana sebeplerinden biri olmuştur.⁸⁵

⁸² Sinno, a.g.e, s.147.

⁸³ Sinno, a.g.e, s.141-142.

⁸⁴ Jwaideh, a.g.e, s.185; Tori (M.Kemal Işık), *Kürtlerin Yakınçağ Tarihi*, Can Matbacılık, İstanbul, 2006, s.43.

⁸⁵ Özoğlu, a.g.e, s.97-98; Jwaideh, a.g.e, s.167-171. Şeyh Ubeydullah'ın Amerika Urumiye Konsolosuna 23 Eylül 1880 tarihinde yazdığı mektupta Şikak aşiretinin yaptığı bütün kötülükler karşı İran Hükümeti'nin önlem almadığını belki onlarında gücünü aşan şeyler olabileceğini fakat olayların önlenmemesinin bir nedeni de İran devletinin umursamaz tavrı olduğunu yazmıştır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti de Herki aşiretine karşı İran Devleti'nin davrandığı gibi davrandığını söylemiştir. Celile Celil, *Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak*, Evrensel basın Yayın, İstanbul, 2007, s.43-44.

İran yönetimi 1880 Temmuz'unda Urumiye Valisi, Şeyh'in oğlu Abdülkadir'den Soma bölgesinin vergilerini istedi. Abdülkadir bunu reddetti. Vali bunun üzerine Soma bölgesinde güçlü nüfusa sahip Ali Han'dan vergi toplamasını istedi. Bunu duyan Şeyh, oğlunun yanına ek kuvvetler gönderdi. Ali Han alınan tedbirleri öğrenince Vali'nin emrine uymaktan vazgeçti ve durumu valiye bildirdi. İranlı Kürtler Şemdinan görüşmelerinde alınan kararlara uymak amaçlı hazırlıklara başladı. Bu hazırlıkları yapanların başında Mangur Aşireti'nden Hamza Ağa vardı. Hamza Ağa'nın hazırlıklarına karşı İran Savcubulak'ta hazırlanmak zorunda kaldı. Ağustos ayında Şeyh ve oğlu Abdülkadir Mangur Aşiretine destek için bin kişilik bir birlik gönderdi. İran sınırında bulunan ve Şeyh'e bağlı olan Barzani Kürt Aşiretleri bu birliğe katıldı. Ayaklanma ilerledikçe yeni yeni aşiretler de birliğe katıldı.⁸⁶

Tebriz Kârperdârı'nın (Konsolos) Eylül/Ekim 1880'de verdiği bilgiye göre Urumiye'den Bakü eyaleti sınırına kadar Şeyh Ubeydullah harici ve dâhili Kürt aşiretleri ile beraber tahrik ve yağma yaptı. Bu durumu Osmanlı elçisi, İran'a bildirdi. Huvî sınırından gelen bilgilere göre de Osmanlı topraklarındaki Kürt taifeler süvari olarak toplanarak İran tarafına saldırıp Osmanlı topraklarına geçmektedirler. Şeyh Ubeydullah bu saldırı konusunda harici dostlarında da destek almaktadır. Bu bölgede İran ordusu mevcut değildi.⁸⁷ Bu konuda İstanbul İran Sefiri 25 Eylül 1880'de Osmanlı Sultan'ı ile görüşerek ona tafsilatlı bir yazı vererek Şeyh Ubeydullah hakkında uyarıda bulundu.⁸⁸ Hâlbuki Şeyh çoktan harekâta geçmişti.

Şeyh Ubeydullah'ın oluşturduğu ordu üç bölümden oluşuyordu. Birinci kuvvetinin başında Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Şeyh Abdülkadir ve İran Kürtlerinden olan Mukuri Aşireti⁸⁹ reisi Hamza Ağa vardı. Hedefleri Savcubulak ve Tebriz'i ele geçirmektir. İkinci kuvvetin başında Şeyh'in diğer oğlu Muhammed Sadık vardı, amacı Urumiye'yi almaktır.⁹⁰ Üçüncü kuvvetin başında Biradost Aşiretinden Muhammed Seyit vardı, Salmas, Hoy ve Urumiye gölünün batısına düşen yerleri almaktır.⁹¹ Şeyh Ubeydullah Urumiye'ye saldıran kuvvetlerin başında olacaktır.⁹² 1880'nin Eylül ayında Hakkâri Kürtlerinden bin kişilik bir grup Şeyh Ubeydullah ve Hamza Ağa

⁸⁶ Celil, a.g.e, s.89-90; Tori,a.g.e, s.43-44.

⁸⁷ GESİO, 3.c, s.655, 661.

⁸⁸ GESİO, 3.c, s.657

⁸⁹ Mangur ve Memiş Aşiretleri ile birlikte Musul ve Amediye şehirlerine saldıracaktı. Celil, a.g.e, s.68.

⁹⁰ BOA.Y.PRK.ASK. 4/43.

⁹¹ Avyarov, a.g.e, s.125.

⁹² BOA.Y.PRK.ASK. 4/43

önderliğinde Erdelan'a girdi.⁹³ Devam eden Kürt takviyeleriyle Şeyh, Savcubulak –Urumiye'yi işgal ederek yağmaladılar. Bu kuvvetin askeri sayısı yedi bini buldu.⁹⁴ Şeyh Abdülkadir ve Hamza Ağa önderliğindeki kuvvetler, İran sınır birliklerinden herhangi bir direnişle karşılaşmadan Mergaver bölgesine vardı. Burada yerli aşiretlerden Mahmud Ağa öncülüğünde beş-altı yüz Kürt katıldı. Eşnu'ya doğru yöneldiler. Oradan da dört yüz kişi katıldı. Lahican'a ulaştıklarında Piran Aşireti de onlara katıldı.⁹⁵ Ele geçirilen yerlerin idaresi için geçici bir hükümet kuruldu. Savcubulak'ta ilk Cuma hutbesi okundu. Buradaki imamın yaptığı hata ise, mezhebî taassup içinde İranlı Şiilere karşı savaş ilan etmesiyle kendilerine karşı hem Şiilerin hem de Müslüman olmayanların direnişini arttırdı.⁹⁶ Savcubulak, Lahican, Selduz ve Sâyin kalesine düzenlenen saldırıları araştırmak amaçlı Vezir Hasan Ali Han gönderildi. Ve sınırdaki halkın kuşatıldığını görerek önlem alınmazsa halkın bu hudutta baki kalamayacağını gördü.⁹⁷ Şeyh Abdülkadir ve Hamza Ağa'nın bu ilerleyişi sırasında Savcubulak Kârgüzârı'nın merkeze bildirdiğine göre Savcubulak ve çevresinde üç gün içerisinde yaptıkları katliam on iki bini bulmuştu. Hristiyan, Yahudi ve çocuklar hariç insanlar yakılmıştı. Camiler ateşe verilmişti. On beş yaşındaki kadınlarla, beş yaşındaki bakire kız çocukları arasında bir fark gözetmeksizin hepsinin ırzına geçilmişti. Mihriabad'dan Tebriz'e kadar olan bölge de tamamen yağma edilmiştir. Özellikle Mihriabad'dan hem üst düzey ileri gelenler hem de halktan insanlar ayırt edilmeksizin katledilerek ayak altında ezilmişti. Abartı olmaksızın yüz milyon Tümenlik yağma ve gasp edilmişti. Bu yağmaya Şeyh Ubeydullah'a bağlı Menkur, Piran, Züdi, Memiş, Reraza taifeleri katılmışlardı. İran, Osmanlı Devleti'nin hudut civarında olup hiçbir müdahalede bulunmadığını ifade etmişti. Kırk bine ulaşan bu topluluk 13 Ekim'den 23 Ekim'e kadar yağma ve gasp olaylarına devam etmiştir.⁹⁸ İran devlet görevlisi İ'timadu's-Salta'nın haber memurları, Benâb ve Sengir bölgesinde yakalanarak katl edilmişlerdi. Şeyh Abdülkadir ve çevresindekiler 23 Ekim'de Benâb tarafına giderek 1 Kasım kadar bu bölgeyi ve çevresini talan etmişlerdi. Bunların övündükleri olay İran ordusu gelmeden talanlarını tamamlamaları idi.⁹⁹ Bu bölgedeki halk endişe ve korku içinde çoluk-çocuk ailelerini alarak çöl, ova, dağlara kaçmışlardı. 9 Kasım'da iki saat içinde Savcubulak'taki halk Şeyh

⁹³ Avyarov, a.g.e, s.125.

⁹⁴ BOA.Y.PRK.ASK, 7/34.

⁹⁵ Celil, a.g.e, s.91.

⁹⁶ Tora, a.g.e,s.47.

⁹⁷ *GESİO*, 3.c, s.678.

⁹⁸ *GESİO*, 3.c, s.675.

⁹⁹ *GESİO*, 3.c, s.676.

Abdülkadir tarafından göçe zorlanarak, yüz elli kadar aile göç ettirilmeye başlanmış ve gittikleri yerlerden top, tüfek sesleri yükselmiş, kadın ve çocuk çığlıkları gelmiştir. Gün bitiminde bin dört yüz aileden üç yüz kadar aile sağ kurtulmuştur. Savcubulak Kargüzârı raporunu, Osmanlı Devleti de topraklarında bu olaylara engel olmalıydı ve yapılan gasp, yağma ve katil olaylarını cezalandırılmalıydı şeklinde sonlandırmıştır.¹⁰⁰ Kârgüzârın bu raporu üzerine Nasereddin Şah, Hariciye Vezirinden, Osmanlı Devletinden yapılan yağma, gasp ve katil olaylarının nasıl açıklayacaklarını ve bunun seriatta yeri olup olmadığını sorulması, ayrıca sınırda yapılan gasp ve yağmalama, katil olaylarından Rus Harici Vezirinin haberdar edilmesini istemiştir.¹⁰¹

Hamza Ağa, İran Devleti askerlerine rağmen Zevar (Zuvar), Miyandup, Melik-Kanda şehirlerini ele geçirdi ve burada katliam yaptı. Çok geçmeden Kürt kuvvetleri Tebriz'e yöneldi. Miyandup'un yerlebiredilmesi Şeyh'in gayesine zarar verdi. Çünkü savaşçıların çoğu ganimetleri yüklenerek dağıldılar ve yapılan yağma ve katliam İranlıları yasa boğarak direnişlerinin pekişmesine neden oldu.¹⁰² Tebriz'e yaklaştıklarında kuvvetleri dağılarak etrafi yağlamaya başladılar.¹⁰³ Şeyh Ubeydullah da bu sırada on iki bin asker ile Urumiye'yi ablukası altına almıştı.¹⁰⁴ Bu arada Osmanlı Devleti tarafından, Şeyh ile görüşmek üzere gönderilen kişilerin bildirdiklerine göre Şeyh'in şehir idarecilerinden teslim olunmasını istediğini, İran Urumiye Valisi İkbalu'd-Devle'nin, İngiliz Tebriz Konsolosu Abbot'tan¹⁰⁵, Şeyh'in şehre saldırmasını geciktirmek için oyalamasını istemiştir. Abbot altı gün şehirde kalmış ve birer gün Şeyh ile Urumiye'nin içindeki silah ve cephanelerin teslim edilerek karşı tarafın askerini salması konusunda görüşmelerde bulunmuştur.¹⁰⁶ Şeyh ayaklanmanın nedenlerini anlatarak¹⁰⁷ İran Hükümetine karşı olduklarını söyleyerek İkbalu'd-Devle ile

¹⁰⁰ GESİO, 3.c, s.677.

¹⁰¹ GESİO, 3.c, s.703.

¹⁰² Jwaideh, a.g.e, s.188-189; GESİO, 3.c, s.663.

¹⁰³ GESİO, 3.c, s.663.

¹⁰⁴ BOA.Y.PRK.ASK, 7/34.

¹⁰⁵ Şehrin tesliminin ertelenmesi için İranlı yetkililer Şeyh'in arkadaşı olan Dr.

Cochran'dan yardım istemiştir. Şeyh de Dr. Cochran'ın ricasını kırmamıştır.

Jwaideh, a.g.e, s.189.

¹⁰⁶ BOA.Y.PRK.ASK, 4/79

¹⁰⁷ Abbot günlüğünde “Şeyh, Türkiye ve İran'daki bazı aşiretler tarafından düzenlenen eşkiya saldırılarını durdurmak niyetindedir. O, bu iki hükümetin, bu saldırıları durdurma, sınırın iki tarafında düzeni sağlama, Hristiyan ve Müslümanlara eşit haklar tanıma, eğitim, okul ve dini tapınak yerleri inşa etmek durumundan uzak oldukları görüşündedir. O'nun tek istediği Avrupa devletlerinin

görüşmeyi kabul etmemiştir, fakat İran tarafı bu arada vakit kazanmıştır.¹⁰⁸ İkbalu'd-Devle, kazandığı vakitle şehrin savunmasını kuvvetlendirmiş, ayrıca destek kuvvetlerin Tebriz'den yola çıktığı haberi ulaştığı için de şehri teslim etmekten vazgeçmiştir. Şeyh'in kuvvetlerinin saldırıları geri püskürtülmüştür ve dağılan kuvvetler geri çekilmişlerdir.¹⁰⁹ Bu arada Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen sınır görevlisi Semih Paşa ile Urumiye Valisi tarafından görüşmeler yapılmış ve acil olarak emniyet ve asayişin sağlanması konusunda görüş birliğine varılmıştır.¹¹⁰ Fakat henüz bu dönemde köylerin etrafında ve yollarda emniyet sağlanamamıştı.¹¹¹

Osmanlı Devleti, olayları dikkatlice takip ediyordu, bir taraftan ayaklanmaya destek vererek olayların İran'da kalması için çalışıyordu. Diğer taraftan da Kürtlerin başarıları onları endişelendiriyordu.¹¹² Osmanlı Ordusu ayaklanma boyunca Van, Muş, Bitlis ve Erzincan'dan on altı tabur, Erzincan ve Mamahatun'dan büyük çapta yirmi sekiz kale topu Erzurum'a gönderilmişti. Dördüncü Kolordu Komutanlığı Erzincan'dan Erzurum'a nakil edilmişti. Ayrıca Osmanlı Devleti, Şeyh'in, halk üzerinde meydana getirdiği güven duygusunu yıkmak için çevreye çeşitli söylentiler de yayıyordu.¹¹³ Osmanlı-İran hudutlarında çeşitli önlemler alıyordu. Bağdat'tan Ferik Recep Paşa 5 Kasım 1880 tarihinde Harbiye Nezareti'nden Şeyh Ubeydullah'ın Kürdistan yönünde hareket edecek güçlerin yerlerinde tutulması hem de İran eşkiyasının def ve tenkil için Kâniçekale livası, Selahiye ve Şervaniye'ye asker gönderilmesi gerektiğini bildirmişti.¹¹⁴

Bu arada İran da İstanbul'daki elçisine bu konuda Sultan ile görüşme talimatı vermişti. Elçi 4 Ekim 1880'de Sultan'dan Şeyh Ubeydullah hakkında sözlü güvence aldığını yazılı olarak kendi Hariciye Vezâreti'ne bildirmiş, onlarda 9 Ekim 1880'de şehzade İltişâmü's- Saltana'ya bildirmişlerdir. Elçi telgrafta sınırdaki bu olaylardan dolayı Osmanlı Devleti'nin bölgeye ve sınıra asker gönderdiğini, fakat hala kendi

---

manevi desteğidir... Şeyh kendisine bir şans tanınmasını istiyordu. Kürdistan'ı kurmayı ve orada güçlü bir hükümet oluşturmayı başaramadığı takdirde, bütün Avrupa kamuoyu önünde bu durumun sonucuna katlanmaya hazır olduğunu belirtiyordu” diye yazmıştır. Celil, a.g.e, s.97.

¹⁰⁸ BOA.Y.PRK.ASK, 4/79.

¹⁰⁹ GESİO, 3.c, s.663-664; BOA.Y.PRK.ASK, 4/79.

¹¹⁰ BOA.Y.PRK.ASK, 4/79

¹¹¹ GESİO, 3.c, s.663-664; BOA.Y.PRK.ASK, 4/79.

¹¹² Celil, a.g.e, s.99.

¹¹³ Celil, a.g.e, s.100.

¹¹⁴ BOA.Y.PRK.ASK, 4/43.

taraflarından böyle bir önlem alınmadığı konusunda uyarmıştır.¹¹⁵ 15 Ekim 1880'de bir yılı aşkın olarak iki devlet arasında süren görüşmelerde huduttaki yağmalardan dolayı gelirdeki düşüş, katl edilen kişiler, şeyh ve oğlunun celp edilmesi konuşulmuştur. Ayrıca Osmanlı Kürtleri hududa giderek askerlerden yardım istedikleri ve bu kavgada ecnebi parmağı olduğu, iki devletin İslam ve Müslüman olduğu, Allah'ın izni ile iki devlet arasında barış olacağını, kan dökülmeksizin sulh yapmak istediklerini belirtmişlerdir. İran sınır muhafızları 24 Ekim 1880 tarihli telgraflarında bu bölgeye acilen ordu gönderilmesi gerektiğini vurguluyorlardı.¹¹⁶ Bu konu ile ilgili olarak İran'ın İstanbul Elçisi elinde daha kesin delil ve belgeler olursa Sultan ile daha rahat görüşeceğini merkeze 4 Kasım 1880'de bildirmişti. Bu konuda tekrar Elçi 9 Kasım 1880'de Şeyh ve Osmanlı Kürtleri konusunda Bâb-ı Âli ile görüştüğünü belirterek kendine gelen bilgilerin ihtilaflı ve yetersiz olduğunu, kendisine günlük bilginin ulaştırılması gerektiğini İran Hariciye Vezâreti'nden istemiştir. İran Elçisi, Sultan ile 15 Kasım 1880 tarihli görüşmesinde ayaklanmanın kötü neticelerinin Osmanlı Devleti'ne nasıl zarar vereceğinden bahsettiğini¹¹⁷ Osmanlı Devleti'nin bu konuda savunmalarından birinin Şeyh'i İngilizlerin kıskırtması ve himaye etmesi olduğu ve Şeyh'in söylendiği gibi Anadolu ve Ermeni meselesinden dolayı ayaklanmadığıdır.¹¹⁸

İran, ayaklanmayı bastırmak amaçlı, İtimadu's-Saltana komutasında askeri Tebriz'den harekete geçirmiştir. Hemadan ve Kazvin'den de askeri birlikler katılmıştır. Tahran'dan Hamza Mirza Haşmedu'd-Devle komutasında Avusturya destekli askeri bir birlikte yola çıkmıştır. Üçüncü bir kuvvet olarak da Hoy'dan Timur Han hareket etmiştir.¹¹⁹ İran, askeri harekete hazırlanırken, Kürtlerin, Tebriz ve çevresindeki hareketleri azalmıştı. Azerbaycan taraflarında gasp ve yağma olayları vardı. İhtiyaçlarını karşılamak amaçlı saldırılara katılan gruplar ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra birliklerden ayrılmaya başladılar. Bu durum isyancıların zayıflamasına neden oldu. İran ayrıca, İngiltere ve Rusya'ya başvurarak Osmanlı Devleti'nin üzerinde gereken önlemleri alması konusunda baskı oluşturdu.¹²⁰ Osmanlı Ordusu'nun bazı kuvvetleri de geri çekilen Kürt kuvvetlerin yolunu keserek İran Ordusu'na yardım etti.¹²¹

¹¹⁵ GESİO,3.c, s.642.

¹¹⁶ GESİO, 3.c, s.643.

¹¹⁷ GESİO, 3.c, s.645.

¹¹⁸ GESİO, 3.c, s.645.

¹¹⁹ GESİO, 3.c, s.664.

¹²⁰ Celil, a.g.e, s.101.

¹²¹ Jwaideh, a.g.e, s.190.

Urumiye yolundaki İtimadu's-Saltana komutasındaki İran kuvvetlerini durdurmada Muhammed Sadık başarılı olamadı. Selmas tarafından İran'a bağlı Makû Han'ı Timur taarruza geçti. Bunun üzerine Şeyh Ubeydullah, Muhammed Sadık'a iki bin kişilik yardım kuvveti gönderdi.¹²² Fakat bu kuvvetler köylere dağılarak yağma yaptıkları için Timur Han'a karşı savaşmadılar.¹²³ Bunun üzerine Şeyh Ubeydullah bizzat kendisi Timur Han'ın karşısına çıkarak savaşmışsa da büyük kayıplarla Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde olan Beredost'a geri çekildi. Arkasından da Muhammed Sadık ve Tebriz yakınlarındaki Seyit Muhammed, Erdilan ve Hakkâri'ye çekilmişlerdir.¹²⁴ Van'da bulunan Dördüncü Ordu'ya bağlı Müşir Sami Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne 5 Kasım 1880'de yazdığı telgrafta Makû hâkimi Timur Han'ın birkaç topu ve yedi-sekiz bölük kadar süvari ve piyadesi ile Urumiye'nin yardımına gittiğini bildiriyordu. Bu bilgiye dayanarak Şeyh'in birliklerinin durumu hakkında rahatça yorum yapılabilir.¹²⁵ Bu arada Osmanlı Devleti de Şeyh'e elçi göndererek İran'a karşı savaşmayı bırakmasını istedi.¹²⁶ Bu konuda Nasereddin Şah, Osmanlı iki devlet görevlisinin Şeyh'in oğlunun önünü kestiklerini, fakat halktan kimsenin yardımcı olmadığı için Şeyh'in oğlunun çoktan kendi evine varmış olacağını belirtti. Zaten iki tane Osmanlı görevlisinin buna gücünün yetmeyeceğini de bizzat Rus elçisine bildirilmesini istedi. Hatta koskoca Devlet Ordusu'nun ve iki memurunun, bir kişiyi sınırdan geçmesine nasıl engel olamadığının da hayret verici olarak nitelendirdi. Şah, şayet Osmanlı Devleti'nden sınırda birkaç kuvvet bulunsaydı ve İran askerlerinin de sınırı geçmelerine izin verilmiş olsaydı, Şeyh Ubeydullah'ın çoktan yakalanmış olacağını, sonra da İran Ordusu'nun kendi sınırına geri dönebileceği konusunun bizzat Rus elçisine iletilmesini istemiştir.¹²⁷ Aynı zamanda İran, Van'a Mirza Rıza Han'ı göndererek Şeyh'i kendilerine teslim etmeleri veya gerektiği gibi cezalandırılması konusunda görüşmelerde bulundu. Bu arada Osmanlı Devleti'ne Avrupa Devletleri'nin baskısı da gittikçe artıyordu.¹²⁸

İsyan bastırılmasına rağmen Mangur Aşireti Şeyhi Hamza Ağa direnmeye devam ederek, İran Ordusu'na ani baskınlarla zarar verdi. İran Ordusu da Onun köyünü talan etti. Hamza Ağa'yı Urumiye Valisi, bayram ziyaretine gelirse dokunmayacağına dair Kuran'a el bastı. Buna inanan

---

¹²² Avyarov, a.g.e, s.126.

¹²³ BOA.Y.PRK.ASK, 4/43

¹²⁴ Avyarov, a.g.e, s.127.

¹²⁵ BOA.Y.PRK.ASK, 4/43; 7/55

¹²⁶ Avyarov, a.g.e, s.127.

¹²⁷ GESİO, 3.c, s.587.

¹²⁸ Avyarov, a.g.e, s.127.

Hamza Ağa şehre geldiğinde yakalanarak öldürüldü. Şah'ın ordusu isyan edenlerin peşine düştü, birçok katliam yaşandı. Bunun üzerine Kürtler, toplu olarak Osmanlı Devleti'ne geçmeye başladılar. İran, Kürtlerin yoğunlukta bulunduğu yerler olan Kirmanşah, Makû, Sine şehirlerindeki Kürtlerin tekrar ayaklanabilecekleri düşüncesiyle İran'ın ıssız yerlerine gönderdi.¹²⁹

Osmanlı tarafına göçlerin artmasından dolayı, İran'ın İstanbul Elçisi ise ayaklanan Kürtlere baskı yerine onlara lütufta bulunarak af edilmelerinin onları ıslah edeceğini 1 Aralık 1880'deki Bâb-ı Âli' ye bildirdi.¹³⁰ Van'da bulunan Miralay Ahmet Rabit Bey 3 Aralık 1880 tarihli telgrafında Şeyh'in Urumiye'ye saldırısında İran tebaasından Şeyh'e yardım etmeyen kimsenin olmadığını, gerek Sünnilerden ve gerek Şii mezhebinden olan İranlılara, Şeyh tarafından herhangi bir tecavüz ve yağma gerçekleştirilmediğini. Ancak Şeyh'e mukavemet gösteren kasabalarda yağma ve gasp olayları gerçekleştiğini bildirmiştir. Aynı zamanda Şeyh'in bölgeden çekilmesi üzerine İran Devleti'nin genel af ilan etmesine rağmen Timur Han ve İkbâlû'd-Devle'nin ne kadar Sünni ve Şii ahali varsa, onların can ve mallarına yapmadıkları eziyet kalmadığıdır. Ancak Avrupalı Devletlerin müdahalesi sonucu Timur Han ve İkbâlû'd-Devle'nin yaptıkları zulüm ve yağmanın men olunması sağlanmıştır. Genel affa rağmen halk Osmanlı Devleti'ne kaçmaya devam etmiştir.¹³¹

Şeyh Ubeydullah ve oğlu Abdülkadir'in İran topraklarından geri çekilmesiyle, İranlı Kürt Aşiretler, Şah'a bağlılıklarını bildirdiler.¹³² Şah'ın isyancılar üzerindeki baskı rejimi sonucu yığınlar halinde Osmanlı Devleti'ne geçtiler. Sadece Urumiye'den atmış-yetmiş bin kişi göç etmek zorunda kalmış, bunlardan iki bin kişi Hakkâri bölgesine yerleşmişti. Sorun şu idi ki, Osmanlı'ya sığınanlar, isyana katılan veya isyancıları destekleyen aşiretlerdi ve bu sefer de Osmanlı topraklarında toplanmaya başlamışlardı. Bu durum Osmanlı Devleti'ni endişelendiriyordu. Şah, kendi ülkesinde tekrar bir isyan ile karşılaşmamak için gereken önlemleri almaya çalışıyordu. Aynı zamanda Şah, ayaklanmanın önderi olan Şeyh Ubeydullah'ın yakalanmadan bu durumun son bulmayacağını da düşünüyordu.¹³³ Şah'ın Emir Nizam'a yazdığı mektupta “ *Bu lanetli iki adam-Şeyh ve oğlu- sürgün olmadan ve Hamza Ağa elimize geçmeden işimiz bitmemiştir. Bu işi bitirmek için Orta elçiyi ve Rus sefirini zorlamak ve işi bitirmek gerekiyor*” diye

¹²⁹ Celil, a.g.e, s.107; Nikitine, a.g.e, s.350.

¹³⁰ GESİO, 3.c, s.646

¹³¹ BOA.Y.PRK.MYD. 1/91

¹³² Celil, a.g.e, s.106.

¹³³ Tora, s.51.

yazmıştır.¹³⁴ Nasereddin Şah'ın bu konu üzerinde ısrarla durmasının ve Rusya'yı araya sokmasının nedeni ise, Şeyh ve oğlunun Sultan'dan af talebinde bulunmasıdır.¹³⁵ Bunun için Osmanlı Devleti'nden Şeyh'in biran evvel yakalanmasını istedi. Şeyh'in oğullarının ve Hamza Ağa'nın Osmanlı topraklarında bulunduğu, bu konuda İran Devleti'nin rahatsız olduğu, Avrupa Devletleri'ne de bildirerek Osmanlı Devleti üstünde baskı oluşturmaya devam etti. Bu arada Osmanlı ve İran arasında Şeyh'in cezalandırılması konusunda müzakereler de devam etmekteydi.¹³⁶ Şeyh'in, İran'ın eline geçerse ya tutuklanacağını ya da def edileceği aşikârdı. Bunu Şeyh'in kendisi de biliyordu. Şeyh iki devlet arasındaki ilişkilere zarar veriyordu. İki devlet arasındaki bu sorun kesin olarak iyi ya da kötü çözülmesi gerekliydi.¹³⁷

Şeyh, İran'daki başarısız olan 1880 isyanından ders alarak tekrar teşkilatlanmaya başladı. Kürt aşiret liderlerine bölgedeki Ermenilere karşı iyi davranılmasını, diğer türlü davranmanın bu harekete zarar vereceğini dile getiriyordu. Eleşkirt Şeyhi Halif'e gönderdiği mektupta "*Ben yine Fars ve Türklerden çok Ermenilere güveniyorum. Bizim Fars ve Türklerle ittifak yapmak yerine, Ermenilerle ittifak yapmak daha iyidir. Çünkü Farmlar bizden nefret ediyor, Türkler ise, kendi politikalarının aleti haline getirmek istiyorlar. Ermenileri takip etmemeni ve onlara kötü niyetle bakmaya son vermeni rica ediyorum. Biz Kürtler, Ermenilerle birlikte yaşıyoruz. Bırak onlar Türk hükümetine istedikleri gibi davransınlar, ancak sen hiç kimseyi dinleme ve hiç kimseye inanma, çünkü son olaylar, bana, bizim Türklerin elinde oyuncak olduğumuzu gösterdi*" diye yazmıştır.¹³⁸ Şeyh ayaklanma hazırlıklarına devam etti. Ocak 1881'de Bağdat ve Musul vilayetlerinden beş bine yakın Arap Şeyh'i ziyarete gelerek bağlılıklarını bildirdiler. Şeyh yine yanına Nesturileri de almak istiyordu. Bunun için onların Başpiskoposu Mar-Şimun'la uzun süredir görüşmelerde bulunuyordu. Kendine bağlı birliklerin eğitimine de büyük önem veriyordu.¹³⁹ Bir önceki isyanında sağlayamadığı birliği sağlamaya çalışıyordu.

Gelişmeleri takip eden Osmanlı Devleti de gerekli önlemleri almaya başlamıştı. 1880'de Van Vilayeti'ne on iki piyade taburu ve kır bataryasını yerleştirdi. Bu askeri birliğin başında Semih Paşa vardı. II. Abdülhamid, Şeyh'i İstanbul'a gelmeye ikna etmek için yaveri Albay Ahmet Bey'i

---

¹³⁴ GESİO, 3.c, s.589.

¹³⁵ GESİO, 3.c, s.589.

¹³⁶ GESİO, 3.c, s.647.

¹³⁷ GESİO, 3.c, s.648.

¹³⁸ Celil, a.g.e, s.109.

¹³⁹ Celil, a.g.e, s.110-111.

Hakkâri'ye gönderdi. Fakat Şeyh, rahatsızlığını bahane ederek Albay Ahmet Bey'le görüşmedi.

Bu dönemde kendi çıkarlarının zedeleneceğini düşünen İngiltere ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne bölgede Kürt ayaklanmasını önlemesi için baskıda bulundu. İngiltere, Osmanlı Devleti'nden Şeyh Ubeydullah'ın cezalandırılmasını ya da İran'a teslim edilmesini istedi. Nasereddin Şah'ta Rusya'ya yazdığı mektupta Azerbaycan sınırındaki olaylarda daha aktif bir rol oynaması konusunda ısrarlıydı. Osmanlı Devleti baskıların artması üzerine Kürtlere karşı daha sert tedbirler almaya başladı. İstanbul Şeyh'e Sultan'ın sözcüleri ile görüşmesi konusunda baskı yaparken, Hakkâri'ye de asker yığmaya devam etti. Şeyh Ubeydullah, Avrupa Devletleri'nin temsilcilerinin de içinde bulunacağı bir komisyon kurulmasını talep etti. Avrupa Devletlerinden çok şey bekliyordu.¹⁴⁰ Azerbaycan sınırındaki olaylar ancak Ağustos 1881 tarihlerinde tamamen son buldu.¹⁴¹ Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan görüşmelerde alınan kararlarda Şeyh ve oğlunun sürgünü ve buldukları bölgelerin teftiş edilmesi ve Hamza Ağa'nın ve diğer oğlunun yerinin bildirilmesi gerekiyordu.¹⁴² İran tarafı Şeyh'in oğlu ve Hamza Ağa yakalanmazsa bu işin tamamlanmamış olacağı üzerinde durdu. İstanbul'dan gelen emirle Müşir Paşa, Şeyh'i İstanbul'a gönderdi. Bu arada İran tarafı, Şeyh'in yalnız mı yoksa oğlu ile beraber mi gönderildiğini öğrenmeye çalışıyordu. Şeyh'in diğer oğlu Sadık'ın, Şikak Ali Han ile İran'da olduğu Hamza Ağa'nın da İran'da nerede olduğu bilinmediği haberleri geliyordu. Osmanlı Devleti de bu konuda şayet bu kişilerin yeri belirlenir ve sınıra sürülürse onları yakalayacaklarını bu konuda herhangi bir gaflet içinde olmadıklarını ifade etti.¹⁴³ İran'ın Osmanlı Devleti'nin tutumu hakkındaki yorumu ise, Şeyh'in yalanlarına inanıp onun iki taraf arasında fitne ateşi düşürdüğünü görmediği ve de bu konuda harici devletler yüzünden sonuç alınamadığıydı.¹⁴⁴ İran, İstanbul'u, Şeyh'in ilkbaharda tekrar İran'a harekete geçeceği hususunda uyardı. Bunun üzerine Bâb-ı Âli, Van da bulunan Dördüncü Ordu Komutanı Müşir Nafiz Paşa'dan bilgi istedi. Paşa, bu konu hakkında 11 Şubat 1881'de, Şeyh'in ilkbahar'da İran'a geçmek için tedarikte bulunmaya devam ettiğini, fakat Van ve Hakkâri hudutlarında üç bin kişiden fazla askeri olmadığı bununla bu istediklerini temin edemeyeceğinin, bu arada Şeyh'in cezalandırılmadığı takdirde de Rusya ve İngiltere'den bir şekilde istifade edip Osmanlı Devleti'ni zor

¹⁴⁰ Celil, a.g.e, s.111, 114.

¹⁴¹ GESİO, 3.c, s.670.

¹⁴² GESİO, 3.c, s.668.

¹⁴³ GESİO, 3.c, s.599-560.

¹⁴⁴ GESİO, 3.c, s.670.

durumda bırakacağını belirtti. Ayrıca bu bölgede yeterince askerin olduğunu ve herhangi bir güvenlik sorununun olmadığını ekledi.¹⁴⁵ İran, Şeyh Ubeydullah ile ilgili endişelerinde haklıydı. Şeyh, Osmanlı topraklarında toparlanıp tekrar İran üzerine harekete geçmek istiyordu. Bunun kanıtı da Şeyh'in 21 Şubat 1881'de Van vilayeti dâhilinde Erciş kazası ahalisine hitaben yazmış olduğu, fakat Osmanlı tarafından ele geçirilen mektup idi.¹⁴⁶ Mektupta “*Malumunuz olur ki bu sene İranlıların kendi içlerinde Sünni Müslümanların başlarına getirdikleri şey ve bunun üzerine cümle İslam'ına vacip ve farzdır ki gayret ve hamiyeti İslam'ını elinden bırakmayıp bahar için cihat tedarikini görüp Mart sonunda hazır olmanız lazımdır. Bu taraf İslami Cümleten müttefik ve müttehit olarak İran ile olunacak cihada hazır ve Müslümanların intikamında geri kalmayacakları emri zahir olup cümleten ittifak edip baharın cihadına hazır ve âmâde ve bundan büyük cihat ele geçemeyeceğinden her kim bu hanedanın mahsuplarından iddia ederse lazım gelir ki bu sefer hayıra gelinmesinde rehavet etmeyin. Bir de mektubun hamillerine ifade-i şifâhen varit elhamdülillah Devlet-i Aliye ve sair Avrupa Devletleri Efkarları mahlasların muradı üzere olup ve cümleten İranlıları muaheze taksir tutmuşlardır. İnşallah bu kere cümleten din yolunda ve hamiyeti İslamiyet'in muradına feda-ı can ederseniz ziyade tekit lazım değildir. Esselamu aleyküm 21 Şubat 1881*”¹⁴⁷ Bu konuda Van'da bulunan Dördüncü Ordu Komutanı Müşir Nafiz Paşa'nın da 13 Mart 1881 tarihli raporu, Şeyh'in mektubuyla paraleldir. Paşa, Şeyh Ubeydullah ile İran'a tecavüzde ittifak eden Müslüman ahalinin hazır bulunmaları ve Devlet-i Aliye ile Avrupa Devletleri'nin fikirlerinin kendi istekleri ile muvafık bulunduğunu ilan ettiğini ve kendi tarafından verilen teminat ile İran'a tecavüz fikrinden kesinlikle feragat etmediğidir. Bu konuda önlem olarak Osmanlı tebaası aşiretlerle Şeyh'e meyletmemeleri ve İran'a saldırmamaları konusunda görüşüldüğünü ve senet alındığını, fakat bu gelişmelere rağmen Şeyh'in bu fikirden vazgeçmediğini yazmıştır. Müşir Nafiz Paşa 19 Mart ve 12 Nisan 1881 tarihli telgraflarda da Şeyh'in tecavüz hareketinde Rusya'nın bu konuyu kullanarak Azerbaycan'a gireceği ve Şeyh'in askerini belki de Osmanlı aleyhinde kullanacağı yada böyle bir saldırı gerçekleşirse İran askerlerinin hududu geçeceği konusundaki görüşlerini İstanbul ile paylaşmıştır.¹⁴⁸ Müşir Nafiz Paşa'nın Van'dan 22 Nisan 1881'de Şeyh'in kendilerine herhangi bir saldırı olmayacağı konusunda güvence verdiğini fakat kendilerinin doğal olarak bu güvenceye itimat etmeyip hudutta gerekli önlemleri almaya devam ettiklerini

¹⁴⁵ BOA.Y.PRK.ASK, 7/34.

¹⁴⁶ BOA.Y.PRK.ASK, 6/25

¹⁴⁷ BOA.Y.PRK.ASK, 6/25.

¹⁴⁸ BOA.Y.PRK.ASK, 7/34.

bildirmiştir. Şeyh'in böyle bir teminat vermesinin nedeni de Osmanlı Devleti'ni karşına almak istememesinden kaynaklanmıştır.¹⁴⁹ Bu konu ile ilgili yeterli önlemlerin alınmadığı hakkında İran'ın Avrupa Devletlerini kışkırtması sonucunda Avrupalı Devletler de İstanbul'a baskı yapıyordu. Merkez de o bölgede görevlendirdiği Müşir Nafiz Paşa'ya baskı yapıyordu. Hatta bu baskı o kadar artmıştı ki, Paşa kendi bildirdiklerine inanılması konusunda Allah'ı şahit tutarak yemin etmek zorunda kalmıştı. Bu konu ile ilgili 29 Nisan 1881 tarihli telgrafında karşı devletlerin iddia ettikleri gibi aşiretlerin tecavüzlerinin engellenmesi konusunda gereken önlemleri aldığını ve tek bir kişiyi bile ne sözlü ne fiili olarak hududa tecavüze sevk etmediğini beyan etmiştir.¹⁵⁰ 6 ve 8 Haziran 1881 tarihli telgraflarında Müşir Nafiz Paşa, Şeyh ile görüşmelerinin devam ettiğini ve bu görüşmeler neticesinde Şeyh'in İstanbul'a gelmeyi kabul ettiğini ve bütün güvenlik önlemleri alınarak Hakkâri'den yola çıkılacağını açıkladı.¹⁵¹ Bu arada Şemdinan ve civarında ki köylerden ve muhacirinden beş altı yüz kişi toplanarak, Şeyh'in götürülmesi halinde eşkıyalık yapan aşiretlerin kendilerine saldırarak, mal ve canlarından emin olamayacakları konusunda yazılı ve sözlü beyanda bulundular. Nafiz Paşa, köylülere sözlü olarak çevrelerindeki askerlerin kendilerini muhafaza edeceğini, mal ve canlarının devlet tarafından güvence altında olduğunu açıklamıştır. 18 Haziran 1881'de Şeyh ile yapılan görüşmelerde, Şeyh, oğullarının herhangi bir harekette bulunmayacağına dair teminat vererek, İstanbul'a vardıklarında taltifle oğullarına celpeleri buyurulmasını veya Sadık Efendi'nin Abdülkadir Efendi kadar ehliyeti olmadığından şimdilik kalmasına müsaadesi edilmesini ve daha sonra Abdülkadir Efendi'nin de, kendisi gibi İstanbul'a ulaştıktan sonra celp edilmesinin uygun olacağı konusunda görüşmeler yapılmıştır. Zaten Osmanlı, Şeyh'in ellerinde olduğu sürece oğullarının herhangi bir harekette bulunamayacağını düşünmekteydi.¹⁵² 1881 İlkbahar'ında Şeyh, merkezin baskısına dayanamayarak İstanbul'a yola çıktı.¹⁵³ II. Abdülhamid, misafirini şeref töreni ile karşıladı. Şeyh'in İstanbul'a girişine binaen top atışları yapılmıştı. Daha sonra Şeyh'in İstanbul'da misafir değil, tutuklu olduğu ortaya çıktı. Şeyh, 1881 Kasım'da Osmanlı Hariciye Vezâreti'ne İran Ordusu'nun verdiği zararın karşılanması konusunda ki isteğinin, Osmanlı Devleti'nin desteklemesini istedi. Ayrıca 1880 yılındaki isyanı hakkında da Şah'ın baskıcı politikasından kaynaklandığını dile getirdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin, Tahran Elçisi Fahri Bey tarafından 24 Kasım 1881'de

¹⁴⁹ BOA.Y.PRK.ASK, 7/34.

¹⁵⁰ BOA.Y.PRK.ASK 7/55.

¹⁵¹ BOA.Y.PRK.ASK, 7/34.

¹⁵² BOA.Y.PRK.ASK, 7/55.

¹⁵³ GESİO, 3.c, s.670.

İran Hariciye Vezâreti'ne İran Ordusu'nun uygulamalarından duyulan rahatsızlığı belirtilerek, sınırda durumun bu şekilde devam etmesi halinde, Osmanlı tebaasının tahrik olacağı iletildi.¹⁵⁴ İran Devleti, Şeyh'in söylediklerinin gerçeği yansıtmadığını, iki devlet arasında bu tür isteklerin iki devlet ilişkisine zarar vereceğini açıkladı.¹⁵⁵

Şeyh'in İstanbul'a getirilmesi ile bölgede asayişin sağlandığını düşünen Müşir Nafiz Paşa 4 Temmuz 1881'de merkeze gönderdiği telgrafla, önceden değişik bölgelerden Van ve çevresine alınan on altı taburun Van'da bulundurulmasına ihtiyaç görülmediğinden asayişin devamı ve emniyet için bir alay süvari ve bir batarya seyyar topla beş yüz mevcutlu bir tabur piyadenin Van'dan, bir tabur Beyazıt'tan, Başkale, Gevar ve Mahmudi mevkilerinden ayrılmaları, Erzurum ve Muş taraflarına yerleştirilen Yedinci Fırkaya mensup olanların, o bölgede asayiş sağlandığından dolayı geri çekilmelerine ve kendisine ihtiyaç kalmadığını, Sekizinci Fırka Kumandanı Ferik Musa, Mirliva Ahmet Muhtar Paşaların görevlerinin başında olduğunu yazmıştır.¹⁵⁶

Şeyh de bu arada oğlu Abdülkadir ile bağlantı kurarak İstanbul'dan kaçma planları yapıyordu. Şeyh, Ramazan Bayramı'nı bahane ederek, yalnız kalıp ibadet etmek istediğini ifade ederek kimsenin odasına girmemesini rica etti.¹⁵⁷ Bu sırada tüccar kıyafeti giyerek, sahte Fransız pasaportuyla Fransız Şirketi olan Pak Şirketi gemisiyle Poti'ye oradan da memleketine geçti. Şeyhin, Rusya-Osmanlı sınırında görüldüğü söylentileri yayıldı. Osmanlı Devleti, Şeyh'i tekrardan takibe aldı.¹⁵⁸ Bu olay tabii olarak İran tarafında da duyuldu.¹⁵⁹ İran, İstanbul'daki İran Sefaretin'den konuyu araştırmasını istedi.¹⁶⁰ Bunun üzerine Ağustos 1882'de Salmas'a gelen Emir Nizam, Şeyh'e katılma düşüncesi içinde olanlar varsa, kendilerinin büyük bir zarara uğrayacağını ifade ederek uyarılarda bulundu.¹⁶¹ Urumiye şehir surlarını tamir ettiler. İran, Şeyh'in kaçtığından ziyade Osmanlı Devleti tarafından bırakıldığını düşünüyordu. Böyle düşünmesinin nedeni de İran Bağdat Karperdân'ının 21 Ağustos 1882'de Hariciye Vezâreti'ne yazdığı telgrafta Şeyh'in İstanbul tarafından Bağdat taraflarına gönderildiği halde,

---

¹⁵⁴ Celil, a.g.e, s.113.

¹⁵⁵ Celil, a.g.e, s.114.

¹⁵⁶ BOA.Y.PRK.ASK, 7/55.

¹⁵⁷ BOA,Y.PRK.KOM, 3/65.

¹⁵⁸ GESİO, 3.c, s.718-760.

¹⁵⁹ GESİO, 3.c, s.718-760.

¹⁶⁰ GESİO, 3.c, s.705.

¹⁶¹ Celil, a.g.e, s.115.

fırar etti şeklinde duyurulacağı vardı.¹⁶² Buna karşın İstanbul'dan gelen haberlerde halk arasında Şeyh'in fırar ettiğine, Rus Konsolosu'nun ittifakıyla İstanbul'daki İran ve İngiliz Büyükelçiliği'nin Şeyh'i fırar ettirttiği gibi çelişkili haberler gelmekteydi. Bu dedikoduların çıkmasının nedeni olarak da Osmanlı reayasıyla İran reayasının ittifak kurma isteği olarak gösteriliyordu. Şeyh'in bir kereliğine acem ordusuyla karşılaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin harp ilan edeceği gibi söylentiler halk arasında yayılıp gitmişti. Bağdat Karperdârı bu tür haberlerin yalan olduğunu 21 Ağustos 1882 tarihli telgrafla merkeze bildirmesine rağmen dedikodular yayılacağı kadar yayılmıştı.¹⁶³ Nasereddin Şah da Şeyh'in İstanbul tarafından bağışlanıp serbest bırakıldığını düşünüyordu.¹⁶⁴ İstanbul'dan gelen telgrafta Şeyh'in fırar ettiğinin doğru olduğu Allah'ın ve Peygamber'in adına bu kaçıştan Sultan'ın haberi olmadığı bildirildi. Çünkü Osmanlı Devleti bu dönemde Mısır sorunu ile ilgilenmekte idi. Diğer taraftan da bazı eşkıya ve düşmanlar Osmanlı Devleti'nin sınırdaki askerlerini çekip Batı'ya göndersin diye bekliyorlardı.¹⁶⁵ İran, Şeyh'ten emin olmak için yanına adam göndererek ne yapmak istediğini öğrenmeye çalıştı. Urumiye Kârperdârı 13 Eylül 1882'de Şeyh'in Erzurum'dan İran topraklarına geçtiğini ve Bağdat'ı da İran toprağı olarak gördüğünü iletmiştir Kendisine güvence verilirse Urumiye şehrine gelerek ikamet etmek istediğini iletmiştir. Bunun üzerine Nasereddin Şah, Şeyh'le görüşülmesini ve Tahran'a getirilmesini istedi.¹⁶⁶ Şeyh'in bu isteği Osmanlı Devleti tarafından da haber alınıp araştırıldı. Şeyh'in kendisinin İran tarafına kabul olunamayacağından ve İran'a geçerse ailesinin nam ve nişanının mahvolacağından bahisle Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmaktan başka bir tercih seçeneği olmadığı kendisine ifade edilmiştir.¹⁶⁷

Moskova İran Sefareti'nden İran Hariciye Vezâreti'ne gelen telgrafta Rusya'nın İran'ın yanında olduğunu eğer Şeyh'e ceza verilecekse İran tarafından verilmesi gerektiğini ancak Şeyh'in şuanda herhangi bir teşebbüste bulunmadığını da Rusların sözlerine eklediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Esedullah Tabatabai'nin Şeyh'in önündeki engelleri kaldırmak amaçlı bir sessizlik içinde olduğunu kendini Osmanlı ve Rusya tarafından güvenceye aldığı vakit bütün anlaşmaların hükümsüz kalacağını, onun mevcudiyetinin bile kötülükleri tahrik ve istikrarın bozulması için yeterli olduğunu belirterek bu konunun Osmanlı Devleti nezdinde çözülmesi

¹⁶² GESİO, 3.c, s.707.

¹⁶³ GESİO, 3.c, s.710.

¹⁶⁴ GESİO, 3.c, s.714

¹⁶⁵ GESİO, 3.c, s.727.

¹⁶⁶ GESİO, 3.c, s.729-730.

¹⁶⁷ BOA.Y.PRK.BŞK, 7/92

için Rusya'dan destek istedi.¹⁶⁸ Bu arada Van Kârperdârı Mirza Ağa Han, Şeyh ile ilgili konularda görüşmelerin devam ettiğini, Sultan'ın teklifinin Şeyh'i Mekke'ye göndermek olduğunu açıkladı. Bunun üzerine İran bu konunun öncelikle Rusya'ya sorulması gerektiğini belirtti. Ayrıca İran'ın iddiasına göre, Musa ve Mustafa Paşalar, Liva ve Miralay Yusuf Bey süvarilerin başında olmalarına rağmen herhangi bir fesat ve yağma için tedbir almadıkları konusunda Tahran'a bilgi verilmişti. Rus Konsolosu'na Sultan'ın Şeyh'i Mekke'ye gönderme düşüncesinde olduğu sorulduğunda, O da Şeyh ile görüşüğünü kendisinin Musul'a gitmek istediğini belirtmiştir.¹⁶⁹

Şeyh ise Osmanlı Devletine karşı ayaklanacak gücü olmadığını biliyordu, ayrıca da kış geliyordu. Toplanma sebebi olarak oğlunun düğünü olduğunu belirtti. Şeyh'in amacı, Kürt gruplarını yakına çekerek durumunu kuvvetlendirmek ve zaman kazanmaktı. İstanbul durumun farkında olarak Şeyh'i isyan düşüncesinden caydırmak amacıyla Albay Yusuf Bey'i Şeyh'in yanına gönderdi. Bu görüşme başarısız oldu. Ağustos ayında İstanbul yeni bir aracı olarak Kamil Bey'i gönderdi. İstanbul'un Şeyh'e teklifi İslam'ın kutsal saydığı bir şehre göç etmesi şartıyla aylık yüzelli lira emekli maaşı ve başka imtiyazlar idi. Şeyh bu teklifi kabul etmedi ve Oramar kalesinde, Osmanlı Ordusu'na karşı hazırlıklara başladı. Osmanlı Ordusunun, Oramar Kalesini kuşatması sonucunda Şeyh, Musul'a yerleşmeyi kabul etti ama teslim olmayı geciktirdi. Bunun üzerine Osmanlı Ordusu saldırıya geçerek, kaleyi ele geçirdi ve Şeyh'i Musul'a götürdü. Şeyh'in diğer oğlu Muhammed Sadık da yakalanarak İstanbul'a gönderildi.¹⁷⁰ Şeyh kendi halefinin Abdülkadir olduğunu ilan etti.¹⁷¹ Osmanlı Devleti'nin, Şeyh'i Musul'a götürmesi, İran'ı rahatsız etti. Bunu yeterli bir tedbir olarak görmedi. Çünkü, Musul Vilayeti'nde Şeyh'in ufak bir silaha çağrısıyla buradaki Arap ve Kürtler bu çağrıya gelirlerdi. İstanbul İran Sefiri Muhsin Han, İstanbul'dan Şeyh'in İran sınırından uzak bir yere götürülmesini rica etti. II. Abdülhamid, Şeyh'in bundan sonra rahatlıkla Arabistan'ın en uzak yerlerine gönderebileceğini, Musul'daki ikametinin geçici olduğunu açıkladı. Şeyh Aralık 1882'de Musul'a ulaştı. Aralık'ın sonuna doğru Şeyh'in buradan Mekke'ye götürülmesi emri geldi. İran'ın diğer bir endişesi babasının takipçisi olan Abdülkadir idi. İran'ın endişesi doğru çıktı, Abdülkadir, babasını Şeptan köyü yakınlarında kaçırdı. Şeyh'in göç ettirilmesinden sorumlu olan Kamil Bey, Musul ve Bağdat Valilerinden yardım istedi. Nehri'de bulunan dört tabur, Şeptan Köyü'ne doğru harekete geçti. Kürt

¹⁶⁸ GESİO, 3.c, s.735-736.

¹⁶⁹ GESİO, 3.c, s.736.

¹⁷⁰ BOA.Y.PRK.UM, 5/40.

¹⁷¹ BOA.Y.PRK.BŞK, 7/92.

Boğazi'nin dağlık kısmında askerler ve Abdülkadir'in adamları karşılaştı ve yenilgiye uğradı. Kamil Bey'in yardımına gelen kuvvetler Şeptan Köyü'nü kuşattı ve altı saatlik bir çarpışmadan sonra Şeyh teslim oldu.¹⁷² Şeyh ve oğlu Mekke'ye sürüldüler ve Şeyh 1883'de vefat etti.¹⁷³ Osmanlı Devleti Şeyh'in cezalandırılmasıyla bu toprakların temizlendiğini beyan etti.¹⁷⁴

Şeyh'in bu hareketinin bu kadar geniş boyutlara ulaşacağını Osmanlı ve İran Devletleri düşünmediği gibi İngiltere ve Rusya da tahmin etmemiştir. Devletler bu konuda bir birlerinin izledikleri politikalar sonucunda olayın bu safhaya geldiğini beyan ederek bir birlerini suçlamaktan geri durmadılar.¹⁷⁵

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin bölgede çeşitli nedenlerle hâkimiyeti kaybetmesi sonucu, adaleti ve emniyeti sağlayamaması, ekonomisinin bozulmasından dolayı halkın üzerindeki vergi yükünü arttırması, bölgedeki aşiret yapısının halkın üzerine getirdiği baskılar ve bölgenin coğrafi konumu, isyanın alt yapısını oluşturmuştur. Bu durumu Şeyh çok iyi değerlendirmiş, devletin sağlayamadı adaleti ve güveni sağlayarak halkın güvenini kazanmıştır. Şeyh'in başlangıçta devlet kurma düşüncesi yokken, gelişen siyasi olaylar sonucunda özellikle 1878 Berlin Antlaşması'nın 61.maddesinin Ermenilere koruma getirmesi ve Şeyh'in, bu antlaşma ile kendi bölgelerinde Ermeni Devleti kurulabileceğini düşünmesi isyanda yeni bir dönemeç oluşturmuştur.

Şeyh'in isyanlarının İran tarafında gerçekleştirmesi ise birinci olarak, İran'ın Osmanlı Devleti'nden daha zayıf olduğunu bilmesidir. Zaten kendisi de çeşitli zamanlarda İran'da hâkimiyet kurmanın Osmanlı'dan daha kolay olduğunu, güçlendikten sonra Osmanlı'ya yönelenlerini ifade etmişti. İkincisi kendisi Sünni bir şeyhtir ve Halife'ye bağlıdır. İran'daki hükümetin hâkimiyetleri altındaki Sünni Kürtlere eziyet yaptığı ve katlettiğini, onların bu eziyetten kurtarılması gerektiğini ifade etmek halkın destekleyeceği ve daha geçerli bir sebep olarak ortadadır. Üçüncüsü, İran'da çıkarılacak bir isyanın, Osmanlı tarafından desteklenmese bile göz yumulacağını ve kendisine müdahale edilmeyeceğini bilmesidir. Osmanlı Devleti de zaten isyana çok fazla müdahale etmemiş fakat Şeyh'in başarılarından dolayı da endişelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin Şeyh'in faaliyetlerinden haberdar olmasına rağmen alttan almasının nedeni onları

¹⁷² GESİO, 3.c, s.746-747, 751, 752, 756, 758, 765; Y.PRK.BŞK 7/7.

¹⁷³ V.Minorsky, a.g.e, s.101.

¹⁷⁴ GESİO, 3.c, s.762.

¹⁷⁵ Celil, a.g.e, s.119.

Ermenilere karşı kullanma ve Kürt yerleşim yerlerinin kendi topraklarına katılabileceğini düşünmesidir.

Bölgede etkili olan İngiltere, Rusya'nın güdümünde olabilecek bir Kürt devleti istemediği ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak için, İran tarafında yer alarak biran önce bu isyanın bastırılması için Osmanlı Devleti'ne hem destek vermiş hem de gerekli önlemleri alması için baskı yapmıştır. Rusya, Kars ve Ardahan'da hâkimiyetini yeni yeni sağlarken Kafkasya'ya bu kadar yakın bir yerde daha önceki tecrübelerine dayanarak Nakşibendi şeyhinin başında olduğu bir harekâtın başlamasını istememiştir. İran üzerinde nüfusunu kaybetmemek ve İngiltere'nin hassasiyetlerine önem verdiği için İran'ın yanında yer alarak isyanın biran önce bitmesi için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmıştır. Bölgedeki Ermeni ve Nesturîler ise, Batılı devletlerin Şeyh'in yanında yer almamasından dolayı bu harekâta şüphe ile bakmış ve destek vermemişlerdir. Ermeni ve Nesturîlerin bu harekâtın içinde yer almaması bölgede birlikteliğin sağlanması konusunda sıkıntı meydana getirmişti. Burada devletlerin takip ettiği politikalara baktığımızda her bir devletin kendi çıkarı neyi gerektiriyorsa ona uygun şekilde davrandığını görüyoruz.

Şeyh Ubeydullah'ın çıkardığı isyanların amaçlarının neler olduğu daha çok Avrupalı devletlere, İran'a veya Osmanlı Devleti'ne gönderdiği mektuplardan çıkarılarak yorum getirilmektedir. Birinci olarak burada gözden kaçırılan şudur ki, Avrupalı devletlere gönderilen bu mektuplar ya Fransızca ya da İngilizceye çevirilerinden tercüme edilmiştir. Hatta bu konu üzerinde ciddi çalışmaları olan Celile Celil de Rusya arşivinde bulduğu Fransızca çeviri mektup ile İngilizce metin arasında fark olduğunu Fransızca olanının belgenin aslına daha yakın bularak onu kullandığını açıklamıştır. Bu tercüme mektuplardan yola çıkarak Şeyh şöyle düşünüyordu demek bizi yanıltabilir. İkinci olarak Şeyh'in sadece İran'a, Osmanlı'ya, İngiltere'ye veya Rusya'ya yazdığı mektuplara bakarak sonuca ulaşmaya çalışırsak doğru neticeler çıkaramayabiliriz. Örneğin Şeyh'in İkbâlü'd-Devle'ye gönderdiği iki mektupta Kürtlerin Osmanlı ve İran arasında parçalı yaşamak istemediğini, birlik olmak istediklerini, eğer Kürtler bir birlik olursa ve İran Şah'ı onları merhametle gözetirse, İran'ın yararına, Osmanlı'nın da zararına olacağını söylemesidir. Kürtlerin şansı iyi gider dirlik ve düzen oluşturlarsa, Şah rejiminin daha güvence altında olacağını da eklemesidir. Şeyh sonuçta İran valisine yazıyor. Doğal olarak İran'ın verimli arazilerini alıp, orada devlet kuracaklarını söyleyecek değildir. Aynı zamanda kendilerine İran şahı merhametli davrandığı sürece ona bir sıkıntı çıkarmayacaklarını fakat düşman devlet olarak Osmanlı Devletine çıkaracaklarını belirterek onların gönüllerini de kazanmak istemiştir. Şeyh

Osmanlı Devleti'nden de bazı ayrıcalıklar isteyeceğini ve şayet bu ayrıcalıklar verilirse, gerektiğinden daha fazla vergi vererek Osmanlı'ya bağlı kalacağını ifade etmiştir. Şeyh'in İngiltere ve Rusya'ya gönderdiği yazılara baktığımızda da İngiltere veya Rusya güdümünde olacak bir devlet kurmak istediği yorumunu çıkarabiliriz. Kendi yandaşlarına yaptığı konuşmalarda da doğal olarak İran'ı ve Osmanlı'yı yerden yere vurarak, Osmanlı'nın zaten Müslümanların halifesi olmadığını, halifeliği hile ile ele geçirdiklerini, İran'ın Sünni Kürtleri katlettiklerini ve onların bu zulümden kurtarılması gerektiğini vurgulayarak halkın desteğini almaya çalıştığını görürüz. Buradan şu sonuç çıkarılabilir: Şeyh çok iyi bir siyasetçidir. Bölgede etkili olan devlet ve toplumların desteğini almak ve onların engeliyle karşılaşmamak için onların duymak istedikleri şeyleri rahatça söyleyerek amacına ulaşmaya çalışmıştır. Çünkü tek başına başarılı olmaya gücünün yetmeyeceğini görmüştür. Bundan dolayı Şeyh'in Osmanlı'ya ve İran'a, gönderdiği yazılara bakarak Şeyh, Osmanlı ya da İran tarafını tutuyordu demek hatalı olabilir. Şeyh'in dört tarafa gönderdiği yazıları bize, başarıya götürecek her yolu mubah gördüğünü ve hangi devlet olursa olsun kendisine özerklik sağlayacak devletin yanında yer alabileceğini göstermektedir.

Bu konu ile ilgili olarak devletlerin arşiv belgelerinde dikkat çeken durum karşı tarafın halk üzerinde gasp, yağma, katlettikleridir. Fakat kendilerinin yaptıkları yağma, gasp ve katil olaylarından bahsetmemeleri veya kendi hareketlerinin bu yağma ve katil olaylarını durdurmak için yaptıklarıdır. Bundan dolayı hangi tarafı okursanız onu haklı bulabilirsiniz. İlginç olan diğer bir konu ise İran'daki Kürtlerin ayaklanmamasıdır. Osmanlı Kürtleri ayaklanıp onları kurtarmaya gidiyor ve ayaklandırıyor. Mantıklı olan zulüm içinde olanın ayaklanması ve sonradan onların istekleri üzerine yardım edilmesidir. Diğer bir konu da Şeyh'in isyanlarından sonra Osmanlı Devleti'nin O'na iyi davranmasıdır. Bunun altında da yatan sebep, halkın sevgisini kazanmış birini cezalandırmak istememesi ve O'nu İran'a karşı müttefik olarak görmesidir. İran da aynı şekilde davranmıştır. Şeyh Osmanlı'dan istediği desteği alamayınca İran'a yanaşmış, Şah da daha önce bizim topraklarda isyan çıkardı diye kovmamış tam tersine Şeyh'i Osmanlı Devleti'ne karşı nasıl kullanabilirim diye düşünmüştür.

Bu isyanın geniş alanlara yayılması ve uzun sürmesinin nedeni, Kürt halkının Ubeydullah'ı kurtarıcı olarak görmesidir. Başarısız olmasının nedenlerine bakılacak olursa, harekâtın tam örgütlü olamaması ve iyi planlanamamasıdır. Şeyh'in aşiretler arasındaki düşmanlığı kaldıramamış olması, isyanın başındakilerle katılanların amacının farklı olması da başarısızlıkta etkili olmuştur. Harekâtın başındakiler bu olayı bağımsızlık

harekâtı olarak değerlendirirken, isyana katılan Kürt aşiretler, savaş sırasında hayatî ihtiyaçlarını gidermeyi düşünmüşlerdir. Yağmada ihtiyaçlarını giderdikleri an dağılmaları ve ordudan ayrılmaları siyasilerin düşüncelerinin tabana yayılmadığını, halktan siyasi destek alamadıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca İran ve Osmanlı Devletleri de kendi bütünlüklerini korumaya çalışmışlardır. Şeyh, Avrupa devletlerinin desteğini alamadığından dolayı, Nesturî ve Ermenilerin de yanında yer almasını sağlayamamıştır. Şeyh Ubeydullah hayalinde Kürdistan hükümdarı olmayı düşlemişse de biz, bu isyanı basitçe Şeyh Ubeydullah'ın bölgede daha fazla denetim kurma isteği olarak yorumlayabiliriz.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

İrade-i Dahiliye,(BOA. İ.DH),816/65899.

Sadaret Maruzatı,(BOA. Y.A.RES), 8/9.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat, (BOA.Y.PRK.ASK),7/55;
4/43; 7/34; 4/54; 4/60; 4/79; 7/55; , 6/25.

Yıldız Tasnifi Perakende Komisyonlar Maruzatı, (BOA.Y.PRK.KOM), 3/65.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Yaverân ve Maîyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi, (BOA.Y.PRK.MYD.), 1/91.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umûm Vilayetler Tahrirâtı, (BOA.Y.PRK.UM.), 6/117.

2-İran Devlet Arşivi

GÜZİDE-İ ESNÂD-I SİYASÎ-İ İRAN VE OSMANÎ, DEVRE-İ KAÇAR,
Vezâret-i Umurû Harici Cumhuriî İslamî İran, C.3, Tahran 1368-
1375.

B. Araştırma ve İnceleme Eserler

ABDULLA , Nejat, *İmparatorluk Sınır ve Aşiret (Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması)*, Avesta, İstanbul 2010.

AVYAROV, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler*, Sipan Yayıncılık, Ankara 1995.

CELİL, Celile, *Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak*, Evrensel Basın Yayın, İstanbul, 2007.

....., *1880 Şeyh Ubeydullah Ayaklanması*, Peri Yayınları, 3.baskı, İstanbul, 1998.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, 2.baskı, Ankara, 1997.

....., *Tanzimat Sürecinde Türkiye (Ülke Yönetimi)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

- GENCER, Fatih “Sivas Valisi Mehmet paşa Döneminde Doğu Eyaletlerinde merkezileşme Çabaları (1833-1836)”, *Musa Çadircı'ya Armağan Yazılar*, Bilim Kültür Sanat Yayınları, Ankara , 2012, s.125-144.
- HAKAN, Sinan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yayıncılık, 2.baskı, İstanbul, 2011.
- JWAİDEH, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, 7.baskı, İstanbul, 2012.
- MİNORSKY, V., Th.Bois, D.N.Mac Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 2004.
- MOLTKE, Helmuth Von, *Kürdistan Dağlarından*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2010.
- NIKİTİNE , Basıl, *Kürtler*, Örgün Yayınevi, 2.baskı, İstanbul, 2010.
- ÖĞÜN, Tuncay, *Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyamı*, Yeditepe, İstanbul, 2010.
- ÖZOĞLU, Hakan, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitapyayınevi, İstanbul, 2005.
- SİNNO, Abdurrauf, *Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar-Kürtler-Arnavutlar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011, s.131.
- TORİ (M.Kemal Işık), *Kürtlerin Yakınçağ Tarihi*, Can Matbaacılık, İstanbul, 2006.
- UŞAK, Hasan, *Kürdistan'da Aşiretçilik ve Milliyetçilik*, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- UÇAROL ,Rıfat, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitapevi, 5.baskı, İstanbul, 2000.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitapevi, 8.baskı, Isparta, 2010.
- Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi*, Haz: Celile Celil, M.A.Gasaratyan, O.İ.Jegalina, M.S.Lazarev, Şakire Xidoye Mihoyan, Çev: M.Aras, Peri Yayınları, 3.baskı, İstanbul, 1998.

TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYENİN SEKTÖREL DAĞILIMI: HİZMETLER SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mustafa ŞİT*
Ahmet ŞİT**

Özet

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları sermayenin hızla uluslar arası hale gelmesi ile başta kalkınma çabası içerisinde bulunan gelişmekte olan ülkelerde, önemli bir faktör olarak daha fazla yer almaktadır. Bundan dolayı, ekonomi çevreleri bu konu ile ilgili bilgi ve verilere daha fazla ilgi göstermeye başlamıştır. Bu çalışmada özellikle Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımlarının sektörel seçiciliği ve hizmetler sektörünün payı incelenmektedir. Hizmetler sektörü hakkında genel bilgiler verildikten sonra, hizmetler sektörünün artan önemi, Türkiye'deki doğrudan yabancı sermayenin 2001-2011 yılları arasında sektörel dağılımı, nitelikleri hakkında veriler yer almakta ve hizmetler sektörü üzerinde bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırım, Hizmetler Sektörü, Kalkınma

The Sectoral Distribution of FDI in Turkey: An Evaluation on Services Sector

Abstract

As capital has rapidly been internationalized, Foreign Direct Investment has gained much more importance, especially in rapidly developing countries. Therefore, economy circles begin to show much more interest in data related to this subject. In this study, especially sectoral selectivity of FDI in Turkey and the share of services sector are examined. After informing about services sector in general, the data on the increasing importance of the services sector, the sectoral distribution and qualifications of FDI in Turkey between 2001-2011 years are presented and a general analysis is done on services sector.

Key Words: Foreign Direct Investment, Services Sector, Development.

1.GİRİŞ

1990'lı yıllar küreselleşmenin ivme kazandığı dönem olarak bilinmekle birlikte asıl ivme 2000'li yıllarda gerçekleşmiştir. Küreselleşmenin sonucu olarak ülkeler arası sermaye akımları günümüzde

---

* Öğr. Gör. Harran Üniversitesi Suruç MYO, msit@harran.edu.tr

** Öğr. Gör. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis MYO, ahmetsit@kilis.edu.tr

de etkisini ve önemini korumaktadır. Günümüzün küreselleşen dünyasında gerek sanayileşmiş ve gelişmesini tamamlamış ülkeler, gerekse gelişmekte olan ülkeler yabancı sermaye olarak ifade edilen yabancı doğrudan sermaye yatırımlarını kendilerine çekebilmek için büyük çaba harcamaktadırlar. Bunun sebebi, yabancı sermayenin bu ülkelerin ekonomilerine sağlamış olduğu sermaye (dış kaynak), yeni teknoloji, modern know-how, yönetim becerisi (management), pazarlama katkısı, ihracat imkânı ve rekabet ortamı oluşturmaları gibi yararlarıdır. Bu sebepler doğrudan yabancı sermaye yatırımı konusunu ilgi odağı haline getirmekte ve üretilen çalışmaların önemini artırmaktadır.

Gelişmekte olan pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de sektörel yapının değişimi ile beraber ekonomik büyümede belirleyici en önemli faktör sermayedir. Çünkü bu ekonomik sistemlerde sınırlı üretim ögesi sermayedir. Sermaye ögesinde ortaya çıkan yetersizlik toplam sermaye tutarı için söz konusu olduğu gibi sermayenin niteliği için de söz konusudur. Sermayenin niteliği açısından gelişmekte olan ülkelerde sermaye faktöründe yetersizlik genellikle uzmanlaşmış sermaye yetersizliği şeklinde olmakta; bu yetersizlik de ancak yabancı sermaye ile karşılanmaktadır. Uzmanlaşmış yabancı sermayenin ekonomik büyümedeki belirleyicilik işlev ve etkisi yabancı sermayenin sektörel dağılımında önem kazanmaktadır. Ancak böylece yabancı sermayenin uzmanlığı üretken olabilmekte ve bir anlamda yabancı sermayenin marjinal verimini belirlemektedir. Bu husus özellikle ülkemiz ekonomisi için önemlidir.

Doğrudan yabancı yatırım kavramı; “bir ülkenin kısa bir süre içinde kaynaklarını ve buna bağlı olarak da ekonomik gücünü etkileyebilmek için karşılığını değişik biçimlerde ileride ödemek üzere diğer ülkelerden sağladığı mali ve/veya teknolojik kaynaklardır” şeklinde tanımlanabilir(Uras, 1979:4).

Türkiye ekonomisinde de 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinden sonra özellikle 2002 yılı sonrasında ortaya çıkan istikrar ortamı doğrudan yabancı yatırımların artmasına sebep olmuştur. Bu gelişme içerisinde hizmetler sektörü önemli bir paya sahiptir. Bunun sebebi de hizmetler sektörünün tüm dünyada olduğu gibi ülkemiz genelinde de önemini artırıyor olmasıdır. Doğrudan yabancı yatırımlar açısından bakıldığında hizmetler sektörü kilit sektör konumuna gelmektedir.

Bu çalışmada da öncelikle konu ile ilgili kavramsal değerlendirmeler yapılmış daha sonra, hizmetler sektörünün artan önemi konu ile ilgili veriler eşliğinde ortaya konulmuş, doğrudan yabancı yatırımların sektörel dağılımı ve hizmetler sektöründeki doğrudan yabancı yatırımlar hakkında bilgiler verilerek değerlendirme yapılmıştır.

2. HİZMETLER SEKTÖRÜNE GENEL BİR BAKIŞ

Çalışmanın bu kısmında, hizmetler sektörü özellikleri, sınıflandırılması artan önemi ve Türkiye ekonomisindeki konumu açısından irdelenmiştir.

2.1. Hizmetler Sektörü ve Özellikleri

Uzun yıllar boyunca iktisat teorisinde genellikle ticarete konu olmayan işlemler olarak nitelendirilen hizmetler, iktisat modellerinde 1950'li yılların sonu ile 1960'lı yılların başında yer almaya başlamış, bu yıllara kadar teoride hizmetler sektörünün rolü ve önemi üzerinde fazla durulmamıştır. Bunun başlıca nedeni ise, hizmetleri tanımlamada çekilen zorluk ve hizmetleri mallardan ayırt etmenin çok kolay olmamasıdır (Mızrak, 2004: 17).

Gerçektende, hizmetler, mal üretimiyle karşılaştırıldığında, heterojen yapıları nedeniyle tanımlanması güç faaliyetlerdir. Bundan dolayı da hizmetleri tanımlamanın belki de en basit ve klasik yolu, onların ne olmadığını tanımlamaktır. Hizmetler bu bakımdan "artakalan sektör" (residual sector) olarak ifade edilir. Yani, tarım, madencilik ve imalat sektörü dışındaki bütün faaliyetler hizmet sektörü olarak tanımlanabilir.

Bu açıdan bakıldığında, hizmet sektörü, çok çeşitli iş kollarını kapsayan, büyük bir yelpazeyi içinde barındıran geniş bir kavramı içermektedir. Günümüzde birçok ülkenin milli gelir hesapları hem katma değer sektörü dağılımı, hem de GSYİH'daki nihai harcamaların sektörel kompozisyonu itibarıyla mallar ve hizmetler arasındaki farka göre düzenlenmektedir. Hastaneler, okullar, oteller, lokantalar birer hizmet işletmesidir. Yaptıkları hizmet üretimlerinden dolayı bu tür işletmelere hizmet işletmesi ve tüm hizmet işletmelerinin oluşturduğu sektöre de hizmet (hizmetler) sektörü adı verilir. Hizmetler sektöründe satın alınan şey bir nesnenin veya sistemin bizzat kendisi değil onun gördüğü işlemdir. (Aslan, 1998:34).

Hizmetlerin kendine özgü özelliklerinden dolayı hizmet sektöründe üretim yapan sektörler göre bazı farklılıklar görülmesi doğaldır. Hizmet sektöründeki bu özellikler şu şekilde açıklanabilir:

Üretim Yönetiminde Esneklik Yoktur; Hizmet sektöründe hizmetlerin soyut olması ve depolanamaması yüzünden, geleceğe yönelik satış arttırma plânları yapılırken mevcut üretim kapasitesi değişmek zorundadır ve genellikle bu değişiklikler kısa vadede gerçekleşemez. Örneğin bir otel, kısa vadede kiralayacağı oda sayısını arttıramaz ve satışların düşmesi karşısında bazı odaları kapatarak maliyetleri azaltamaz.

Emek Yoğundur; Hizmet sektöründeki işletmeler genellikle emek yoğun çalışırlar. Yani birim çıktı başına daha az donanım gerektirir. İş akışı, makinelere bağlı olan sanayi işletmelerine göre bu özellik, hem hizmet üretiminin kontrolünü zorlaştırır hem de stratejilerin geliştirilmesinde belirsizliği arttırır.

Kaliteyi ve Miktarı Ölçme İmkânı Sınırlıdır; Hizmet sektöründe üretimin kalite standartlarını belirlemek ve kontrol etmek oldukça zordur. Hizmetin kalitesini ölçmenin bir tek yolu tüketiciye sunulurken kontrol etmektir. Ancak bu yöntem de sağlıklı değildir. Çünkü hizmetin müşteriye vereceği haz sübjektiftir. Yani hizmetleri ölçecek objektif standartlar mevcut değildir ya da çok belirsizdir.

Diğer taraftan aynı açıklamalar, hizmet işletmelerinin miktar standardı için de geçerlidir. Örneğin bir doktorun bir günde kaç hasta muayene ettiği belirlenebilir. Hatta hastalar, şikâyetlerine göre sınıflandırılarak istatistikler çıkartılabilir. Ancak doktorun bu hastaların her birine sağladığı hizmet miktarını ölçmek kolay değildir.

Maliyet Hesaplamalarının Yapılması Güçtür; Yukarda belirtilen özelliklerin bir sonucu olarak hizmet sektöründe maliyetlerin hesaplanması oldukça zordur. Özellikle birim maliyetlerin belirlenmesi, işletme için önemli bir sorun olabilir. Kuskusuz bu zorluk, hizmet işletmelerinde birim üretimlerin fiyatlandırılmasını da etkilemektedir.

Genellikle Pazara Yakındır; Hizmet işletmeleri, üretici ile alıcı arasında doğrudan ilişki gerektiği için pazara yakın olmak zorundadır. Bu özellik, hizmet işletmelerinin faaliyet alanlarını sınırlandırarak olumsuz bir etki yaparken müşterilere ve rakiplere yakın olmasına bağlı olarak bazı üstünlükler de sağlayabilir. Bu genellemeye rağmen, bazı hizmet işletmeleri aracı kurumlar olarak (acenteler, komisyoncular gibi) faaliyet göstermektedir. Bu tür bir dağıtım kanalı da yine mal üreten işletmelerden farklı bir nitelik gösterir.

Hedef Pazarın Tanımlanması Zordur; Üretim yapan işletmelerde olduğu gibi hizmet işletmelerinde de pazar hacminin belirlenmesi, pazarın tanımlanmasında yeterli olmaz. Bir hizmette pazar, “birbirine benzer nitelikte bir dizi istekten meydana gelir” ve satın alınan hizmetin, tüketicilerin isteklerini tatmin edeceği varsayılır. Dolayısıyla hizmet pazarının tanımlanmasında sunulacak hizmetin niteliklerinin de açıklanması gerekir. (Sayım ve Aydın,2011: 248-249).

2.2. Hizmetler Sektörünün Sınıflandırılması

Uluslararası kuruluşlar hizmetler sektörünü çeşitli şekilde sınıflandırmıştır. Dünya Ticaret Örgütü(WTO) tarafından Aralık 1993'de sonuçlanan GATT Uruguay Round Görüşmeleri esnasında oluşturulan sınıflandırmada, Dünya Ticaret Örgütü'nün Sektörel Hizmet Sınıflandırması Listesi ya da Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan sınıflandırma listesi (Central Product Classification-CPC) kullanılmaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü'nün hizmet sınıflandırılması listesinde, temel başlıklar bakımından 12 hizmet alt sektörü yer almaktadır. Bu temel başlıklarda listelenen faaliyetler şunlardır:

1. İş Hizmetleri	7. Finansal Hizmetler
2. İletişim Hizmetleri	8.Sağlık ve İlgili Sos. Hizm.
3. İnşaat ve İlgili Mühendislik Hizmetleri	9. Turizm ve Seyahat Hizm.
4. Dağıtım Hizmetleri	10.Kültür ve Spor Hizm.
5. Eğitim Hizmetleri	11. Ulaşım Hizmetleri
6. Çevre Hizmetleri	12. Diğer Hizmetler

Avrupa Birliği(AB) tarafından yapılan hizmet sektörü sınıflandırması ise Roma Antlaşmasınının 61. Maddesinde tanımlanmaktadır. Bu madde hükmüne göre, hizmetler tanımının kapsadığı faaliyetler şunlardır:

1.Sınai nitelikteki faaliyetler,	3.Ticari nitelikteki faaliyetler,
2.Esnaf ve sanatkâr faaliyetleri,	4.Mesleki faaliyetlerdir.

Roma Antlaşması (Treaty of Rome), Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe giren Kurucu Antlaşması'dır. Amsterdam Antlaşması ile Roma Antlaşması'nda yapılan değişikliklerden sonra bu madde 50. madde olmuştur.

Amsterdam Antlaşması 51. Maddede; ulaştırma, bankacılık ve sigortacılık alanlarındaki hizmet ticareti düzenlemelerinin Antlaşmanın ulaştırma ve sermayenin serbest dolaşımı bölümlerinde ele alınmakta olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle bu sektörler de Topluluğun kurucu antlaşması gereği hizmet tanımı kapsamında sayılmaktadırlar(DPT, 2000: 2).

Bir başka açıdan da hizmet sektörünü sınıflandırmak edebilmek mümkündür(Looy vd. 2003: 16);

- a) Dağıtım hizmetleri (ulaşım, iletişim ve ticareti içermektedir)

b) Üretici hizmetleri (yatırım bankacılığı, sigorta, muhasebe, defter tutma ve yasal hizmetleri içermektedir)

c) Sosyal hizmetler (sağlık, eğitim, kar amacı gütmeyen örgütler ve hükümet hizmetlerini içermektedir)

d) Bireysel hizmetler (turizm, kuru temizleme, dinlenme hizmetleri ve domestik hizmetleri içermektedir)

2.3. Hizmetler Sektörünün Artan Önemi ve Büyüme Nedenleri

Hizmetler sektörü, son dönemlerde ülke ekonomilerinin en hızlı büyüyen sektörü konumunda olup, hizmet faaliyetlerinin ekonomilerdeki ağırlığı giderek artmaktadır. Aynı şekilde, hizmet ticareti, uluslararası ticaret içerisindeki önemini arttırmaktadır. Elbette bu durumun birçok sebebi vardır. Ancak bunun en önemli sebebi, toplumların isteklerinin değişmesi ve insanların alım gücünün artması ile birlikte hizmete yönelimin artmasıdır. Şöyle ki; refah seviyesindeki artışla birlikte, gelirin önemli bir kısmı seyahate, dışarıda yiyip içmeye, eğitime, sanata, spora, eğlenceye, kişisel bakıma ve hizmet kriterlerine uyan daha yüzlerce alanda harcanmaktadır. Bu hızlı yönelim doğal olarak sektörün istihdam alanının genişlemesine de sebep olmaktadır.

Hizmet sektörünün önem kazanmasında bir diğer gelişme ise hizmet ihracatının ortaya çıkması ve hızlı bir ivme kazanmasıdır. Bu alanda da Hindistan ilk dikkat çeken ülkelerin başında gelmektedir. Hindistan özellikle ABD'ye çağrı merkezi ve bilgisayar hizmetleri ihraç etmektedir. Hizmet sektörünün gelişmesinde etkili olan bir diğer unsur ise şirketlerin iş süreçlerini dışarıdan temin etme eğilimidir. Bu anlamda yine Hindistan çok uluslu şirketlere büyük fırsatlar sunmaktadır. Çok uluslu şirketler bu tür işler için yaklaşık olarak %40-50'lere ulaşan maliyet avantajları sağlamaktadır (Ohmae, 2008:220).

Hizmet Sektörünün ülke ekonomileri üzerinde bu derece büyümesinde etkili olan bir çok faktör bulunmaktadır. Hizmet sektöründeki büyümenin nedenleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Hizmet sektöründeki büyümenin nedenleri

1- Zenginliğin artışı	İnsanların daha önceleri kendilerinin yerine getirdiği bahçe bakımı, halı temizleme gibi hizmetlere daha fazla talep olması
2- Daha fazla boş zaman	Seyahat acenteleri, oteller ve yetişkin eğitim kurslarına daha fazla talep olması
3- İşgücündeki kadın oranının artışı	Gündüz çocuk bakımı, temizlik, ev dışında yemek hizmetlerine daha fazla talep
4- Yaşam beklentilerinin artması	Bakım evleri ve sağlık hizmetleri için daha fazla talep
5- Ürünlerin daha karmaşık oluşu	Arabalar ve ev bilgisayarları gibi karmaşık ürünlerin bakımını sağlayacak nitelikli uzmanlara daha fazla talep olması
6- Yaşamın karmaşıklığının artışı	Gelir vergisi hazırlayıcıları, evlilik danışmanları, hukuki danışmanlar ve istihdam hizmetleri için daha fazla talep olması
7- Ekolojiye ve kaynakların kıtlığına daha çok önem verilmesi	Satın alınan ya da kiralanan hizmetlere daha fazla talep olması. Kapıdan kapıya otobüs servisleri ya da araba sahibi olmak yerine kiralamak gibi
8- Yeni ürünlerin sayısının artması	Programlama, onarım ve zaman paylaşımı gibi bilgisayara dayalı hizmetlerin gelişmesi.

Kaynak : Schuell ve Guiltinan, 1995:310

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, hizmet sektörünün büyümesinin birçok nedeni vardır. Bunlardan birincisi, zenginliğin artışıdır. Zenginliğin artışı ile insanlar önceden, kendilerinin yaptıkları bazı işleri başka kaynaklar kullanarak başkalarına yaptırmaktadırlar.

İkinci neden, daha fazla boş zamanın olmasıdır. Gelişmeler sayesinde insanlar, işlerini daha erken zamanda bitirebilmekte ve daha fazla boş zamana sahip olabilmektedirler. Bu boş zamanlarda ise, kurs, tatil vb. hizmet sektörlerine eğilim artmıştır.

Üçüncü neden, işgücündeki kadın istihdamının artmasıdır. Gün geçtikçe çalışan bayanların sayısının artması, temizlik, çocuk bakımı vb. hizmetlerin ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Dördüncü neden, yaşam beklentilerinin artmasıdır. İnsanlar yaşları ilerledikçe sağlık, barınma vb. ihtiyaçlarını karşılamak ve garanti altın almak istemektedirler. Bakım evlerinin yapılmasının istenmesi ya da sağlık hizmetlerinin daha iyi şartlarda sunulmasını beklemektedir.

Beşinci neden, ürünlerin daha karmaşık olmasıdır. Gelişen teknoloji sayesinde daha farklı ürünler piyasaya sunulmaktadır. Bu ürünleri anlayabilmek için nitelikli uzmanlara olan talep artmaktadır.

Altıncı neden, yaşam karmaşıklığının artmasıdır. Bu karmaşıklık sebebiyle danışman vb. hizmet ihtiyaçları artmıştır.

Yedinci neden, ekolojiye ve kaynakların kısıtlılığına daha çok önem verilmesidir. Ekonomide kaynakların kıt olması insanların, satın alınan ya da kiralanılan hizmetlere olan talebini artırmıştır.

En son neden ise, yeni ürünlerin sayısının artmasıdır. Bilgisayara dayalı sistemlerin gelişmesi, hizmet sektöründe büyümeyi tetikleyen nedenlerdendir.

Son yıllarda hizmet sektöründeki büyüme, sektörde çalışanların sayılarının artışına da sebep olmuştur. Bu artış bir bakıma hizmet alanlarının da ne kadar genişlediğini ortaya koymaktadır. Örneğin ABD’de bu alanda çalışanlar, toplam istihdamın %77’sini oluşturmaktadır. Gayrisafi milli hâsılının %70’i de hizmetlerden sağlanmaktadır. Gelecek on yılda yeni kurulacak işletmelerin %90’ını hizmet işletmelerinin oluşturacağı tahmin edilmektedir(Karahan, 2000:37).

2.4. Türkiye’de Hizmetler Sektörü

İktisadi gelişmenin ilk safhalarında, tarım sektörünün ekonomi içindeki payı çok yüksek, buna karşılık sanayi ve hizmet sektörlerinin payları ise düşük seviyededir. İktisadi gelişmenin hızlanmasıyla birlikte, tarım sektörünün payının giderek azalmasının yanında, sanayi kesiminin payı ise giderek artmaktadır.

Gerçekten Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında bir tarım ülkesi konumunda olan Türkiye’de, bu yıllardan itibaren başlatılan sanayileşme hareketleri kapsamında açılan fabrikalarla sanayi sektörü büyümüştür. Sanayinin büyümesi, üretimin, üretimin büyümesi ticaretin gelişmesini beraberinde getirmiş, gelişen ticaret ise hizmetler sektörünün her geçen gün daha da genişlemesine sebep olmuştur. Tarım sektörünün payı en aza inerken sanayi sektörünün payı hizmetlere göre düşük kalmakta, ancak

tarımdan da fazla olmaktadır. Hizmet sektörünün payı artan bir gelişme trendine sahip olmaktadır.

Tablo 2’de ana iktisadi faaliyet kodlarının GSYH’deki paylarına ait veriler bulunmaktadır. Buradaki verilerden de anlaşılacağı gibi tarım sektöründe azalış, sanayi sektöründe kısmen artış, hizmet sektöründe ise sürekli bir artış yaşanmıştır.

Tablo 2: Ana İktisadi Faaliyet Kollarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payları

	Tarım	Sanayi	Hizmet
2000	10,1	23,0	60,5
2001	8,8	22,4	62,9
2002	10,3	21,0	59,2
2003	9,9	20,9	58,2
2004	9,5	20,3	58,7
2005	9,4	20,3	63,3
2006	8,3	20,1	63,5
2007	7,6	20,0	64,3
2008	7,6	19,8	64,0
2009	8,3	19,0	63,8
2010	8,4	21,7	68,7
2011	8,1	22,6	68,2

Kaynak: TÜİK

2000 yılında hizmetler sektörünün payı 60 iken 2011 yılında GSYİH içindeki en büyük pay yine %68,2 ile hizmet sektörünün olmuştur. Ardından %22,6 ile sanayi sektörü gelmekte ve en az pay ise %8,1 ile tarım sektörünün olmaktadır. Verilerin bu şekilde olması gelişen ekonomilerin doğal sonucudur. Çünkü gelişen ekonomilerde, tarım sektörünün ve sanayi sektörünün payı giderek azalmakta, buna karşılık hizmet sektörünün payı ise artmaktadır.

Tablo 3: Türkiye’de Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Büyümesi

YIL	Tarım Sektörü Büyüme Oranı (%)	Sanayi Sektörü Büyüme Oranı (%)	Hizmet Sektörü Büyüme Oranı (%)	GSYİH Büyüme Oranı (%)
2001	-7,9	-7,3	-0,9	-5,7
2002	8,8	7,8	4,8	6,2
2003	-2	7,8	4,1	5,3
2004	2,8	11,8	9,7	9,4
2005	7,2	8,6	8,6	8,4
2006	1,4	10,2	7,1	6,9
2007	-6,7	5,8	6	4,7
2008	4,1	-1,3	2,3	0,7
2009	3,6	- 8,6	- 1,8	-4,8
2010	2,4	12,8	8,6	9,0
2011	5,3	9,2	9,0	8,5

Kaynak: TÜİK (http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=55)

Tablo 3’de ana faaliyet kollarına göre sektörel büyüme oranları görülmektedir. Kriz sonrası yıllar(2001 ve 2009 yılları) hariç ülkemiz ekonomisi sürekli büyüme gösterirken burada en önemli pay hizmetler sektörüne aittir. Tablo 3’deki verilerden de görüldüğü gibi GSYH’nin büyümesine en az katkı, tarım sektöründen sağlanmıştır. Buna karşılık en fazla katkı ise, hizmet sektöründen sağlanmıştır. Tarım sektöründe 2001, 2003 ve 2007 yıllarında önemli oranda küçülmeler yaşanmıştır. Sanayi sektöründe de 2001 yılında %7,3 oranında bir küçülme yaşanmıştır.

Oysa hizmet sektöründe sadece kriz yılı olan 2001’de %0,9’luk 2009’da ise %1,8’lik bir küçülme meydana gelmiştir. 2001-2011 yılları arasında en fazla büyüme hizmet sektöründe meydana gelmiştir.

Bu gelişim, Türkiye’nin tarım ekonomisi olmaktan çıkıp hizmet ekonomisi olmaya geçtiğinin göstergesidir. Bu da hizmet sektörünün ülke ekonomisi için ne derece önem arz ettiğini göstermektedir.

3. TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN SEKTÖREL DAĞILIMI VE HİZMETLER SEKTÖRÜ

Geçmişte Türkiye’de 1980 sonrası uygulamaya konulan kararlarla başlatılan ve fiyat mekanizmasına dönüştürülen, dış ticaret liberizasyonuna dayanan yeni dönemde yabancı sermaye konusunda liberalleşmeye

gidilmiştir. Bu tarihten itibaren doğrudan yabancı yatırımlar konusunda gelişmeler başlamıştır.

Ayrıca Türkiye 1987 yılında 3453 sayılı Yasayla yatırımların ticari olmayan risklere karşı korunması amacı ile faaliyet gösteren, Dünya Bankasının yan kuruluşu olan MIGA (Multinational Investment Guarantee Agency; Çok Taraflı Yatırım Garanti Antlaşması) sözleşmesine taraf olmuştur(Batur, 1994:41). Yine 1988 yılında 3460 sayılı Yasayla Dünya Bankası bünyesindeki ICSID (International Center for the Settlement of Investment Disputes; Yatırım Anlaşmalarının Çözümü İçin Uluslararası Merkez) yürürlüğe girmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlarının etkisi bakımından ortaya çıkan önemli bir gelişme de, 6 Mart Belgesi olarak da bilinen Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşme sürecinde kabul ettiği Gümrük Birliğidir. Gümrük Birliği ile ortaya çıkan yeni ekonomik gelişmelerin etkisi doğrudan yabancı yatırımlarda da kendini göstermiştir.

Günümüzde Türkiye'de uygulanan kanunlara bakıldığında Türkiye'nin DYY akımlarına çok uygun bir mevzuata sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda doğrudan yabancı yatırım hakkında en önemli kanun 05.06.2003 tarih ve 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'dur. Bu Kanun ile ülkelere aşağıdaki imkânlar tanınmıştır:

1. DYY ve yabancı yatırımcı kavramları dünya literatürüne benzer şekilde tanımlanmış,

2. Yabancı ve yerli yatırımcılara eşit haklar verilmiş,

3. Keyfi ve ücreti ödenmeden yapılan kamulaştırmalar engellenmiş,

4. Gelir transferi önündeki engeller kaldırılmış,

5. Yabancı yatırımcıların taşınmaz edinim olanakları sağlanmış,

6. Uyuşmazlık durumunda uluslararası tahkimin önü açılmış,

7. Yabancı personel istihdamı izin almak koşuluyla sağlanmış

8. İrtibat bürosu açma imkânları sağlanmıştır.

Bu haliyle kanun dünya düzeyinde liberal kabul edilebilecek bir niteliğe kavuşmuştur(Demirel, 2006:93). Tüm bu kanun, yönetmelik ve anlaşmalar esasında Türkiye'yi DYY açısından dünyanın en liberal ülkelerinden biri kılmaktadır. 2002 sonrası DYY artışının arkasında liberal mevzuatın da etkisinin olduğu söylenebilir.

Çalışmanın bu kısmında da, hizmetler sektörüne yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımlara bakmadan önce genel olarak Türkiye'ye gelen DYY

miktarları çeşitli açılardan incelenecektir. Daha sonra ise; hizmetler sektörünün ülkeye giren DYY içerisindeki payı değerlendirilecektir.

3.1. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişimi

Türkiye’de yıllar itibari ile doğrudan yabancı yatırımların gelişimine bakıldığında, genel olarak 2003 yılında Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun çıkması ile birlikte, bu yıldan sonra önemli miktarda artışların olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 4 : Türkiye’ye Doğrudan Yabancı Yatırımlar Girişi
(2001-2006) (Milyon \$)

YIL	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Sermaye(Net)	3.352	617	556	888	8.053	16.876
Giriş	3.374	622	564	986	8.454	17.553
Çıkış	-22	-5	-8	-98	-401	-657
Diğer Serm.(Net)	-	520	16	554	137	387
Gayrimenkul(Net)	-	-	998	1.343	1.841	2.922
Toplam	3.352	1.137	1.702	2.785	10.031	20.185

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, TCMB

Tablo 4 ve 5’te 2001-2011 yılları arasında Türkiye’ye doğrudan yabancı yatırımlar giriş rakamları görülmektedir. Yıllara göre sürekli bir artış gözlemlense de ekonomik kriz yaşanan dönemlerde doğrudan yabancı yatırım girişlerinin önemli ölçüde etkilendiği açıkça görülmektedir. 2001 Kasım ve 2002 Şubat krizi sonrası DYY girişinin 2002 yılında artması beklenirken düşmesi Türkiye’nin kriz sonrasında diğer bir Arjantin olacağı düşüncesinden kaynaklanmış olabileceği söylenebilir. DYY girişlerinde en büyük artış 2005 ve 2006 yıllarında yaşanmış ve bir önceki yıla göre yaklaşık 2 kat artış yaşanmıştır. 2004 yılında 2.785 milyon\$ olan DYY girişi 2005 yılında 10.031 milyon\$’a 2006 yılında ise 20.185 milyon \$’a ulaşmıştır.

Tablo 5: Türkiye’ye Doğrudan Yabancı Yatırımlar Girişi
(2007-2011) (Milyon \$)

YIL	2007	2008	2009	2010	2011
Sermaye(Net)	18.394	14.712	6.170	6.203	13.868
Giriş	19.137	14.747	6.252	6.238	15.859
Çıkış	-743	-35	-82	-35	-1991
Diğer Serm.(Net)	727	1.855	459	341	-5
Gayrimenkul(Net)	2.926	2.937	1.782	2.494	2.013
Toplam	22.047	19.504	8.411	9.038	15.876

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, TCMB

2007 yılında Türkiye, tarihinin en büyük uluslararası sermaye girişine tanıklık etmiştir. Bu yılda DYY girişi 22.047 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Daha sonra ise yine ekonomik krizlerin etkisi ortaya çıkmış ve 2008 global ekonomik krizi sonrasında 2009-2010 yıllarında DYY girişi 2008 yılına göre yarıdan daha fazla düşüş göstermiştir. Söz konusu yıllarda DYY girişi 8.411 ve 9.038 milyon \$ olmuştur. 2011 yılında ise yeniden toparlanma göstermiş ve 15.876 milyon \$'a çıkmıştır.

Tablo 4 ve 5'teki verilere bakıldığında göze çarpan başka bir hususta, gayrimenkul satışlarından elde edilen DYY girişleridir. 2003 yılındaki kanunla birlikte yabancılara taşınmaz edinimi hakkı sağlanmış bu yıldan sonra bu kalemden de artışlar gözlemlenmiştir. Ancak gayrimenkul satışlarından elde edilen DYY girişleri genelde 2 milyar \$ civarında seyretmiştir.

Tablo 6'da ise ülkemizde gerçekleşen DYY girişleri uluslar arası açıdan incelenmiştir. DYY girişlerinin GSYH içindeki payı, dünyada genelindeki DYY girişleri içindeki payı, Gelişmekte olan ülkeler(GOÜ) arasındaki payı ve dünyada uluslar arası doğrudan yatırım çekme konusundaki sıralamasına ait veriler bulunmaktadır.

Tablo 6: Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Global Görünümü (2001-2011)

YIL	DYY*	DYY/ GSYH	DYY/ DYYdünya	DYY/ DYYGOÜ	SIRALAMA
2001	3.352	1,7	0,41	1,5	38
2002	1.137	0,5	0,18	0,6	53
2003	1.702	0,6	0,31	0,8	53
2004	2.785	0,7	0,39	0,9	38
2005	10.031	2,1	1,02	2,8	23
2006	20.185	3,8	1,38	4,1	17
2007	22.047	3,4	1,05	3,4	25
2008	19.504	2,5	1,03	2,4	20
2009	8.411	1,4	0,76	1,4	32
2010	9.038	1,5	0,79	1,6	33
2011	15.876	2,1	1,02	2,2	30

Kaynak: UNCTAD World Investment Report, Hazine Müsteşarlığı.

*Milyon \$

Daha önce de bahsedildiği gibi DYY çekebilmek GOÜ'ler arasında sıkı bir rekabete sahne olmaktadır. Şüphesiz bunun en büyük sebebi ise DYY'lerin GOÜ'lerin ekonomik gelişimine sağladıkları katkıdır. Genel olarak verilere bakıldığında, Türkiye 2001-2011 yılları arasında tüm

Dünya’da gerçekleşen DYY girişlerinde, GOÜ’ler arasında 0,4 ve 4,1’lik paylar olarak DYY çekmede sahip olduğu potansiyele istinaden kendisinden beklenen performansı gösteremediği söylenebilir.

2006 yılı Türkiye’de DYY artışın en fazla yaşandığı yıl olmuştur. GOÜ’ler arasında %4,1’lik DYY çekme oranını yakalayan Türkiye ilk kez %4’e rakamına ulaşmıştır. Dünya sıralamasında ise 17. olarak yıllar itibari ile en iyi derecesine ulaşmıştır. Türkiye’nin bu başarısı AB’nin müzakere başlama kararı, AB yolunda yapılan düzenlemeler ve DYY’ler doğrutusunda gerçekleşen özelleştirmeler olarak açıklanabilir.

2008 krizi sonrası 2009 yılında Türkiye’nin Dünya genelindeki DYY’lerden aldığı pay %0,7 olurken GOÜ’ler arasında ise bu pay %1,4 olarak gerçekleşmiştir. 2010 ve 2011 yıllarında ise tekrar toparlanma göstermiştir.

DYY girişlerinin GSYH içerisindeki payları GSYH içerisinde küçük paylara sahip olduğunu göstermektedir. Elbette bunun en önemli sebebi, Türkiye’nin DYY çekme performansının düşük kalmasıdır. Yıllar itibari ile bu pay ortalama %1 – 1,5 oranında seyretmiştir. 2006 ve 2007 yıllarında en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

3.2. Hizmet Sektöründeki Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Çalışmanın bu kısmında, öncelikle Türkiye’de gerçekleşen DYY girişlerinin ana sektörlere göre dağılımı incelenecek sonrasında ise hizmetler sektörünün aldığı pay kendi içerisinde değerlendirilecektir.

Tablo 7: Türkiye’ye Doğrudan Yatırım Girişlerinin Ana Sektörlere Göre Dağılımı(2001-2011)(Milyon \$)

SEKTÖR / YILLAR	Tarım	%Payı	Sanayi	%Payı	Hizmetler	%Payı
2001	16	0,47	2.963	88,39	373	11,12
2002	11	0,96	1.041	94,28	85	7,47
2003	20	1,14	1.505	85,90	176	10,04
2004	19	0,65	1.219	42,25	1.547	53,62
2005	2	0,01	2.461	24,53	7.568	75,44
2006	6	0,02	988,3	4,89	19.190	95,07
2007	9	0,04	5.037	22,84	14.091	63,91
2008	41	0,22	5.186	28,38	9.520	52,11
2009	48	0,56	3.889	46,05	2.315	27,41
2010	80	0,88	2.884	31,90	3.274	36,22
2011	32	0,20	7.830	49,31	8.058	50,63

Kaynak: TCMB, Hazine Müsteşarlığı.

Not: Yıllar itibariyle gruplandırma ve oranlar tarafımızca düzenlenmiştir.

Tablo 7’de 2001-2011 yılları arasında üç ana sektör olan tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin DYY girişlerindeki payları parasal (milyon\$) ve yüzdesel olarak verilmiştir. Tabloya bakıldığında, tarım kesimi en az paya sahip olan sektör olmuştur. Genelde tarım sektörünün payı tüm sektörler içerisinde % 1’in altında kalmıştır. Sadece 2003 yılında % 1,14 olmuştur. Söz konusu yıllar arasında tarım sektörünün DYY ortalaması 25 milyon \$ olmuştur.

Tabloda dikkat çeken en önemli husus, 2001 yılından 2011 yılına gelindiğinde, DYY girişlerindeki ağırlığın sanayi sektöründen hizmetler sektörüne kaymış olmasıdır. Sanayi sektörünün payı 2001 ve 2002 yıllarında % 88 ve % 94 iken, 2004 yılından itibaren düşmeye başlamıştır. Bu dönemde sanayi sektörünün yerini hizmetler sektörünün aldığı söylenebilir.

Hizmetler sektörünün payı 2001 yılında %11,12 iken son 11 yıl içinde ortalama 5 kat artmış, 2011 yılında %50,63 olmuştur. Özellikle en fazla DYY girişinin yaşandığı 2006 ve 2007 yıllarında, DYY girişlerinin artmasında hizmetler sektörü büyük rol oynamıştır. Hizmetler sektörünün payı 2006 yılında %95,07 2007 yılında da % 63,91 olmuştur.

Tablo 8: Alt Hizmetler Sektöründe Doğrudan Yabancı Yatırımlar (2001-2011)(Milyon \$)

YILLAR/SEKTÖRLER	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Finans ve Sig.	384	246	51	69	4.018	6.957
İnsan Sağ ve Sos. Hizm.	31	4	21	53	74	265
İnşaat	-	-	8	3	80	222
Ticaret	339	75	61	74	110	1166
Ulaştırma	409	1	1	639	3.285	6.696
Diğer Hizmetler	155	80	10	33	103	105

YILLAR/SEKTÖRLER	2007	2008	2009	2010	2011
Finans ve Sig.	11.717	6.136	817	1.620	6.006
İnsan Sağ ve Sos. Hizm.	176	147	105	112	232
İnşaat	287	337	209	314	315
Ticaret	234	2.088	390	435	702
Ulaştırma	679	96	230	182	233
Diğer Hizmetler	550	263	354	370	293

Kaynak: OECD Stats, Hazine Müsteşarlığı, TCMB

Tablo 8’de ise 2001-2011 yılları arasında hizmetler sektörüne ait alt sektörlerin DYY girişlerine ait veriler bulunmaktadır. Alt sektörler açısından bakıldığında öne çıkan iki sektör ulaştırma ve finans-sigortacılık sektörleri olmuştur. Daha sonra ise ticaret sektörü gelmektedir.

Ancak yıllar itibari ile bakıldığında, hizmetler sektörü içerisinde finans ve sigortacılık sektörünün payının giderek arttığı söylenebilir. Özellikle 2005 yılından 2009 yılına kadar bankacılık sektöründe yabancıların banka satın almaları veya ülkemizdeki bankalara hisse alımı yoluyla ortak olmaları sebebi ile finans sektörünün hizmetler sektörü içerisinde DYY girişindeki payı %85’lere ulaşmıştır. Örneğin, Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.’nin %60’lık kısmının Suudi Arabistan Devlet Bankası NCB Bank’a satılarak Arap Sermayesinin Türkiye’ye girişinin sağlanması gibi.

Tablo 9: Uluslararası Sermayeli Firmaların Sektörlere Göre Dağılımı (Şirket Sayısı) (2001-2011)

YILLAR/ SEKTÖRLER	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Tarım, Av, Orman ve balık	10	5	23	30	34	46	51	60	55	61	64
Madencilik ve Taş Ocak.	6	18	12	31	51	49	82	93	73	83	93
İmalat Sanayii	90	75	249	349	407	448	498	459	388	427	414
Elek, Gaz ve Su	4	6	9	15	10	43	77	115	128	121	126
İnşaat	25	21	29	127	322	418	498	382	299	318	407
Toptan ve Perak. Ticaret	163	204	403	797	722	780	827	802	913	1.108	1.319
Oteller ve Lokantalar	52	42	62	77	167	202	212	226	171	145	93
Ulaş. Haber. ve Depolama Hizm.	46	46	83	209	229	269	298	300	264	337	426
Mali Aracı Kur. Faaliyetleri	8	5	12	6	19	48	41	44	17	14	28
Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	42	37	87	225	503	683	860	692	468	518	682
Diğer Top. Sos ve Kişi.Hizm. Faa.	24	35	72	88	168	231	226	268	160	176	182
TOPLAM	462	489	1.029	1.948	2.613	3.169	3.629	3.397	2.919	3.294	3.806

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Hizmetler sektörünün alt sektörlerinde DYY girişleri açısından en az pay ise inşaat ve insan sağlığı sosyal hizmetler sektörlerine aittir. Bu açıdan

bakıldığında son dönemde sağlık turizmine yönelik çalışmaların bu kalemlerdeki DYY girişlerine katkı yapması beklenmektedir.

Tablo 9’da uluslararası sermayeli firmaların sektörlere göre dağılımı şirket sayısı bazında gösterilmiştir. Tablodaki verilere göre, toplam firma sayısından tarım, madencilik ve imalat sanayi çıkarıldığında, hizmet sektöründeki yabancı firma sayısı 21.267’dir. Toplamda 26.755 firma olduğu göz önüne alındığında hizmetler sektöründe faaliyet gösteren firma yoğunluğunun ne kadar önemli bir oranda olduğu ortaya çıkacaktır.

Tablo 9’da dikkat edilmesi gereken dönem 2003-2007’dir. Çünkü 2001 krizinin ardından Türkiye ekonomisinin büyümesinin ivme kazandığı bir dönemdir. 2003-2007 döneminde de yine hizmet sektörünün büyük oranda yabancı firma çektiği söylenebilir. Söz konusu hizmet sektörleri inşaat, toptan ve perakende ticaret, gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleridir. Yine otel ve restoran sektörü ve ulaştırma haberleşme sektörleri de çok sayıda yabancı firmaya ev sahipliği yaptığı ifade edilebilir.

4. SONUÇ

Küreselleşme çağında gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle arasındaki ekonomik uçurumu kapatması için yatırımlarını arttırması gerekmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin yeterli sermayeye sahip olmadıkları göz önüne alındığında bu durumda yabancı kaynağa ihtiyaç duyarlar. Bugün küreselleşmeyle birlikte ülkelerarası ticari-ekonomik ilişkinin gelişmesi sonucu Doğrudan Yabancı Yatırımlar gelişmekte olan ülkelerin kalkınması açısından büyük önem arz etmektedir.

Küreselleşme çağında Türkiye diğer ülkelerle arasındaki farkı kapatmak, bunun için kalkınmak zorunda olan bir ülkedir. Bu ya kendi iç tasarrufları yoluyla sermaye birikimini sağlayarak, ya da dış kaynaklardan sağlanacak yatırımlar yoluyla olacaktır. İki seçenekten ilkinin, kalkınmak için yeterli olmayacağı çok açıktır. Bu nedenle Türkiye’nin kalkınmak için mutlak suretle doğrudan yabancı yatırımlara ihtiyacı vardır.

Hizmet sektöründeki liberalleşme süreci ve bunun sonucunda pek çok ülkede bu sektördeki kısıtlamaların azaltılması doğrudan yabancı yatırımları çeken etkenlerden birisi olmuştur.

2000’li yıllara gelindiğinde yabancı sermaye yatırımları rutin seyrinde devam ederken 2003 yılında yapılan hukuksal düzenlemeler ile yabancı sermaye seyri önemli ölçüde artış göstermiştir. Özellikle yeni hukuksal düzenleme ile azami yabancı sermaye yatırım miktarının ve izin sisteminin kaldırılması ile yabancı sermaye prosedürü basitleştirilmiş, bu da yatırımların seyrinde önemli değişikliklere neden olmuştur.

Ülkemiz açısından, yabancı sermayeli firmaların yatırım yapmasındaki bir neden de ülkenin potansiyel genç insan gücünün olması, tüketim alışkanlıklarının bu doğrultuda olması, yani genç nüfusun yabancı markaya ilgisi ve sınırlı olsa da yüksek alım gücünün bulunması, dünya pazarlarına yakınlığı ve Türkiye'nin Orta Asya ve Uzak Doğu'da ki imajının olumlu olması gösterilebilir.

Çalışmanın sonucunda Türkiye'de toplam yabancı yatırımlar içinde hizmet sektörünün payının arttığı, en fazla yabancı yatırım çeken sektörlerin mali aracı kuruluşların faaliyetleri, ulaştırma, depolama ve haberleşme ile gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri olduğu görülmektedir. Hizmetler sektörünün alt sektörlerinde DYY girişleri açısından en az pay ise inşaat ve insan sağlığı sosyal hizmetler sektörlerine aittir. Bu açıdan bakıldığında son dönemde sağlık turizmine yönelik çalışmaların bu kalemlerdeki DYY girişlerine katkı yapması beklenmektedir.

Buna karşın ülkemize istenilen düzeyde yabancı sermaye yatırımı çekebilmek için ekonominin istikrarsızlıkla karşılaşmaması, bunun için de siyasi istikrarın sağlanması ve sürdürülmesi, önemli ölçüde gereklidir. Ayrıca iç güvenliğin sağlanması, adalet mekanizmasının bağımsız ve istikrarlı çalışması aynı zamanda yolsuzlukların önlenmesi, gelir dağılımı adaletinin sağlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aslan, H. (1998). *Hizmet Ekonomisi*. İstanbul, Alfa Yayınları.
- Bölükbaş, B.,(2008) *Hizmet Sektörünün Artan Öneminde Müşteri Memnuniyetinin Yeri ve Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi SBE İşletme ABD Uluslararası Kalite Yönetimi Bilim Dalı.
- Çeken H,(2003) *Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Turizm Sektörü*, İstanbul, Değişim Yayınları.
- Demirel O,(2006),*Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ekonomik Büyümeye Etkileri ve Türkiye Uygulamaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, , Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi SBE.
- DPT(2000);*Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT: 2543 – ÖİK: 559, Ankara.
- Hazine Müsteşarlığı, (2008), *Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni Şubat 2008*, s.20.Ankara.
- Hazine Müsteşarlığı (2006) *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Raporu s.7* www.yased.org.tr/.../dr/.../Hazine-20070613_UDYatirim_Rapor.pdf (Erişim Tarihi: 03/03/2013)

- Hazine Müsteşarlığı (2008), *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Raporu s.13*
www.ekonomi.gov.tr/upload/F9A364E9-D8D3.../2008_Rapor.pdf
(Erişim Tarihi: 05/03/2013)
- Hazine Müsteşarlığı (2010) *Uluslar arası Doğrudan Yatırımlar Raporu s.9*
(www.ekonomi.gov.tr/upload/F9CCA906-D8D3.../2010_Rapor.pdf),
(Erişim Tarihi: 05/03/2013)
- Hazine Müsteşarlığı (2011) *Uluslar arası Doğrudan Yatırımlar Raporu s.1*
www.yased.org.tr/.../UDYRaporu-may2011-2011-I.veyrek.pdf
(Erişim Tarihi: 05/03/2013)
- Karahan, K.(2000) *Hizmet Pazarlaması*, İstanbul, Beta Basım Yayın
Dağıtım AŞ.
- Looy Bart Van, Paul Gemmel ve Roland Van Dierdonck,(2003) “*Services
Management: An Integrated Approach*”, Pearson Education Ltd.
- Miles I.,Boden M. (2000), “*Introduction: Are Services Special?*”,
Services and the Knowledge-Based Economy, London, Edited by
Boden M and Miles I.
- Mızrak, N. Y,(2004) “*Uluslararası Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi ve
GATS*”, *Dünya Ekonomisinde Bütünleşme Hareketleri ve Türkiye
Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, s. 17-46 Ed. Nihal YILDIRIM
MIZRAK, Ankara, Siyasal Yayınevi.
- OECD Statics, [http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=FDI_FLOW_](http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=FDI_FLOW_PARTNER)
[PARTNER](http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=FDI_FLOW_PARTNER) (Erişim Tarihi: 16/03/2013).
- Ohmae, K.(2008), *Yeni Küresel Sahne –Sınırsız Dünyamızda tehdit ve
Fırsatlar-*,(çev. L. Aslan), İstanbul, Optimist Yayınları.
- Sayım F., Aydın V., (2011) *Hizmet Sektörü Özellikleri ve Sistemik
Olmayan Risklerin Sektör Menkul Kıymetleri İle Etkileşimine Dair
Teorik Bir Çalışma*, Dumlupınar Üniversitesi,Sosyal Bilimler
Dergisi, Sayı:29, Kütahya.
- Schuell, William F. Guiltinan, Joseph P. (1995), *Marketing: Contemporary
Concepts and Practices*, s.310,New Jersey, Prentice Hall,Inc.
- TUİK İstatistik Göstergeler www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf
(Erişim Tarihi: 16/03/2013).
- UNCTAD (2011),*World Investment Report* [http://www.yased.org.tr/](http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/haberler/basin_bultenleri/Documents/UNCTADWIR2010-tr-22-07-2010-son.pdf)
[webportal /Turkish/haberler/basin_bultenleri/Documents/](http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/haberler/basin_bultenleri/Documents/UNCTADWIR2010-tr-22-07-2010-son.pdf)
[UNCTADWIR2010-tr-22-07-2010-son.pdf](http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/haberler/basin_bultenleri/Documents/UNCTADWIR2010-tr-22-07-2010-son.pdf)
[http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/](http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/WIR2012_WebFlyer.aspx)
[WIR2012_WebFlyer.aspx](http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/WIR2012_WebFlyer.aspx) (Erişim Tarihi: 21/03/2013)
- Uras, T. G.(1979). *Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları*, İstanbul,
Formül Matbaası.

AKRAN ARABULUCULUK EĞİTİMİNİN LİSE ÖĞRENCİLERİNİN ÇATIŞMALARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Fulya TÜRK*
Abbas TÜRNÜKLÜ**

Özet

Bu araştırmanın amacı; yapıcı ve barışçıl bir çatışma çözme yolu olan akran arabuluculuğun lise öğrencilerinin çatışmaları üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu çalışma, Denizli ili merkezinde yer alan bir lisede yürütülmüştür. Araştırma kapsamında dokuzuncu sınıf öğrencilerinden 27 kişi, on oturumluk akran arabuluculuk eğitimini almışlardır. Daha sonra eğitim alan akran arabulucular, arkadaşlarının yaşadıkları çatışmalarda onlara arabuluculuk desteğini vermişlerdir. Araştırmada veri toplama aracı olarak, akran arabulucuların arabuluculuk oturumlarında kullandıkları arabuluculuk formlarından yararlanılmıştır. Araştırma süresince 39 öğrenci çatışması akran arabuluculuk yardımıyla çözülmüştür. Araştırma sonuçları incelendiğinde, lise öğrencilerinin arabuluculuğa yansıyan çatışma konularında çıkar çatışmalarının ön plana çıktığı, bunu ise sözel şiddet ve ilişki-iletişim çatışmalarının izlediği görülmektedir. 39 öğrenci çatışmasının % 97,5'i bir anlaşma ile sonuçlanırken, % 2,5'inde anlaşma sağlanamamıştır. Bu sonuçlara bakıldığında akran arabuluculuğun lise öğrencilerinin çatışmalarını yapıcı biçimde çözmelerinde etkili bir yol olduğu ifade edilebilir.

***Anahtar Sözcükler:** Akran arabuluculuk, çatışma çözme, okulda şiddet, lise öğrencileri*

A Research on The Effect of Peer Mediation Training on Conflicts of High School Students

Abstract

The aim of the research is to examine the effects of peer mediation training which is a constructive and peaceful way for conflict resolution on high school students. The study was conducted in a high school at Denizli. As a part of the research, 27 students from ninth grades received a 10-hour-training session on peer mediation. After the training process, students who have received peer mediation,

---

* Dr. Gaziantep Şahinbey Sena Büyükkonuk Ortaokulu Psikolojik Danışmanı (Yazarın Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde hazırlamış olduğu doktora tezinden hazırlanmıştır). fulyaturk@gmail.com.

** Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü. abbasturnuklu@gmail.com.

tried to help their friends solve their problems with peer mediation. As a data collection method, mediation forms which peer mediators used during mediation sessions were used. 39 student conflicts were resolved by peer mediation. When research findings were examined, it was figured out that interest conflicts are the highest conflict subject among high school students' conflicts. Verbal violence and relation-communication conflicts are other following important conflict subjects. Of the 39 student conflicts, 97 % resulted in agreement and 2.5% in non-agreement. These results indicate that peer mediation is an effective way to constructively resolve high school student conflicts.

Keywords: *Peer mediation, conflict resolution, violence in school, high school students*

1. GİRİŞ

Okul ortamında öğrencilerin istenmeyen davranışlarının başında kuşkusuz şiddet olayları gelmektedir. Öğrencilerin okul içi, okul dışı ve çevresinde birbirlerine uyguladıkları fiziksel, sözel veya psikolojik şiddet öğrencilerin okulda kendilerini güvenli, mutlu ve huzurlu hissetmelerine engel olmaktadır. Bunun yanı sıra hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin okula karşı olumsuz tutum ve davranışlar geliştirmelerine neden olabilmekte ve öğrencilerin akademik başarılarını olumsuz etkilemektedir. Hâlbuki okul, öğrencilerin kendilerini rahatça ifade edebildikleri, mutlu oldukları, yaratıcılıklarının geliştiği, yeni bilgi ve becerilerle donandıkları güvenli bir ortam olmalıdır. Bu özelliklerin biri ya da birkaçı okulda bulunmadığında okulun tam olarak amaçlarına ulaştığını söylemek mümkün görünmemektedir. Okulda yaşanan şiddet olayları sadece öğrencilerin fiziksel ve sözel olarak zarar görmesine neden olmamaktadır. Bunun yanında şiddet olaylarına dahil olan veya olmayan tüm öğrencilerin okula bağlılıklarında azalma olmasına neden olmaktadır (Hart ve Gunty, 2007). Ayrıca öğretme ve öğrenme sürecini olumsuz etkilemekte ve okul idaresinin, öğretmenlerin ve öğrencilerin zamanının ve enerjilerinin çoğunu okulda yaşanan kişiler arası çatışmaların çözülmesi için harcanmasına neden olmaktadır (Lane ve McWhirter, 1992; Johnson, Johnson, 1996). Tüm bu olumsuz etkiler de okulun iklimi ve atmosferine zarar vermektedir. Hâlbuki okul temel olarak öğrencilerin kendilerini güvende hissedebilecekleri bir yerdir.

Okul öğrencilere kozmopolit bir yapı sunar. Öğrencilerin ev ve aile yaşamlarındaki biricikliğinin sona ermesi okulda başlamaktadır. Çünkü okul, farklılıkların bir araya gelip kaynaştığı ve bütünleştiği bir yerdir. İşte tam da bu nedenle okullarda farklı tür ve şiddette kişiler arası çatışmalarla karşılaşmak doğal ve kaçınılmazdır. Farklı öğrencileri rastgele olarak bir araya getirip her hafta 5 gün günde 6-8 saat birlikte geçirmeleri istendiğinde, öğrenciler arası çatışmalara da hazırlıklı olmak gerekmektedir. öğrenciler

yaşadıkları anlaşmazlıkları yapıcı ve barışçıl olarak yönettikleri takdirde anlaşmazlıkların sorun çözme ve diğer öğrencilere ilişkin empati becerilerinin gelişmesine neden olurken, yıkıcı yönetildiği takdirde öğrencilerin hem akademik hem de sosyal ve duygusal açıdan olumsuz etkilenmesine neden olabilmektedir. Farklı geçmiş, deneyim, aile yapısı, etnik köken, dil, din, mezheplerden gelen ve farklı istek, çıkar, hedef, amaç ve tercihleri olan öğrencilerin bir arada yaşama ve öğrenme süreçleri zaman zaman sancılı olabilmektedir. Aynı zaman ve mekânı paylaşan farklı insanların birlikteliklerinin çatışmalara neden olması kaçınılmaz görünmektedir. Bu nedenle okulların öğrencilerin kişiler arası çatışmalarına karşı hazırlıklı olması, kişiler arası çatışmaları yapıcı, barışçıl ve onarıcı yollarla çözebilen, farklılıkları tolere edebilen bir yapıya sahip olması öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimi açısından çok önemlidir.

Okulda kişiler arası çatışma yaşayan bir öğrencinin iki seçeneği vardır: Ya çatışmasını kendi bildiği yollarla (kaçınma, güç kullanma, çatışmasını müzakere etme gibi) çözecektir ya da bir yetişkinin müdahalesini isteyerek onun çatışmayla ilgili hüküm vermesini bekleyecektir. Bu ikisi arasında ise akran arabuluculuk vardır (Sellman, 2011). Okulda yaşanan şiddet olaylarının azaltılmasında ve önlenmesinde sıklıkla kullanılan öğrencilere yönelik uygulamalardan biri **akran arabuluculuktur**. Akran arabuluculuk, arabulucu olarak bilinen tarafsız ve üçüncü bir kişinin iki ya da daha fazla kişinin çatışmalarını müzakere etmede onlara yardım ettiği yapılandırılmış bir süreçtir (Johnson ve Johnson, 1995). Bu süreçte akran arabuluculuk eğitimi almış bir akran arabulucu çatışma yaşayan tarafların birbirlerini dinlemelerine ve anlamalarına yardım eder. Akran arabuluculuk çatışma yaşayan kişilerin sorunlarını müzakere edebilmelerini kolaylaştıran bir süreçtir (Johnson ve Johnson, 1995). Çatışan tarafların kendilerini, isteklerini, duygularını ifade etme imkânı sağlayan, ortak ve yapıcı çözüm seçenekleri üretmelerine yardım eden, her iki taraf için de adil, eşit ve barışçıl bir sonuca varmalarına olanak sağlayan sistemli, yapılandırılmış bir süreç olan akran arabuluculuk, öğrencilerin şiddete başvurmadan da sorunlarını ve çatışmalarını çözebilmelerini sağlar. Bu nedenle son derece önemlidir. Çünkü şiddete başvurmadan da kendini ifade edebilme, çatışmalarını çözebilme, yetişkinlerin denetimine gereksinim duymadan yapıcı yollarla kişiler arası çatışmalarını çözme öğrencilerin sosyal ve duygusal olarak gelişmelerine katkı sağlamaktadır. Akran arabuluculuk modeli öğrencilerin şiddete karşı ellerini güçlendirir, onlara farklı bakış açıları ve çözüm yolları kazandırır, yaşam becerilerinin gelişmesine yardım eder. Öğrenciler kendi anlaşmazlıklarını yine kendileri çözerken, hem anlaşmazlıklara karşı psikolojik dayanıklılıkları artacak, hem de

özdüzenleme, özyönetim, özdenetim, empati, sorunları başkalarının penceresinden görebilme, çözüm seçeneği üretebilme, adil olma ve karar verme gibi kişisel becerileri geliştirecektir. Tüm bu nedenlerle şiddetin karşısında durabilecek, onu azaltabilecek ve önleyebilecek etkili bir model olduğu söylenebilir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; akran arabuluculuk eğitiminin lise öğrencilerinin çatışmaları üzerindeki etkisini incelemektir. Arabulucu olarak yetişen öğrencilerin yönetmiş oldukları anlaşmazlıkların sonuçlarının yer aldığı arabuluculuk formları kullanılarak aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- a. Hangi tür çatışmalar akran arabuluculuk sürecine yansımaktadır?
- b. Arabuluculuk için gelen, çatışan taraflar ve arabulucuların cinsiyet dağılımları nedir?
- c. Lise öğrencileri hangi çatışma konularında arabuluculuğa başvurmaktadır?
- d. Arabuluculuk sürecine yansıyan öğrenci çatışmaları nasıl sonuçlanmaktadır?
- e. Arabuluculuğa yansıyan öğrenci çatışmalarının anlaşmayla sonuçlanma oranı nedir?
- f. Lise öğrencileri arabuluculuk sürecinde ne tür anlaşmalar yapmaktadırlar?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Grubu

Bu araştırma 2010-2011 eğitim-öğretim yılında Denizli ili merkezinde yer alan bir lisede yürütülmüştür. Akran arabuluculuk eğitiminin uygulanmasından önce, akran arabulucuların seçimi yapılmıştır. Akran arabuluculuk, bireylerin yaşadıkları kişiler arası çatışmaları yapıcı biçimde çözmek için akranlarından yardımı aldıkları bir süreçtir. Arabuluculukta en önemli noktalardan biri arkadaşlarının arabulucuya güven duyması ve bir arabulucu olarak çatışmaları çözmeye o kişiyi tercih etmesidir (Johnson ve Johnson. 1995; Bodine, Crawford ve Schrupf. 2002,). Bu nedenle araştırma grubunun oluşturulmasında bu nokta esas alınmıştır. Öğrencilere ve öğretmenlere sosyometri uygulanarak çatışmalarını çözerken kendilerine

yardım etmesini istedikleri öğrenciler belirlenmiştir. Her sınıftan altı öğrenci olmak üzere toplam beş sınıftan 30 öğrenci akran arabulucu olarak seçilmiştir. Öğrencilerin sürece katılmaya gönüllü olmalarının ardından akran arabuluculuk eğitimi başlamıştır. Eğitim sürecinde üç öğrenci çeşitli nedenlerle (derslerini olumsuz etkileyeceği düşüncesi, akran arabulucu olmanın kendisi için uygun olmadığı inancı, ailenin istememesi gibi) eğitim programından ayrılmışlardır. Böylece dokuzuncu sınıf öğrencilerinden 27 kişi (13 kız, 14 erkek) akran arabulucu olarak eğitilmiştir.

2.2 Süreç

Araştırma sürecinde öncelikle akran arabuluculuk eğitim programı geliştirilmiştir. Eğitim programını hazırlamadan önce, ilgili literatür incelenerek (Johnson ve Johnson, 1995; Schrupf, Crawford, Bodine, 2002; Taştan, 2006; Türnükü ve diğeri, 2009) akran arabuluculuk eğitim programları gözden geçirilmiştir. Akran arabuluculuk programlarında farklı içerikler kullanılabilir de temelde dört temanın var olması gerekmektedir. Bu dört temel konu şunlardır: çatışmanın anlaşılması, iletişim becerileri, öfke yönetimi becerileri, müzakere ve arabuluculuk becerileridir (Türnükü, 2006). Geliştirilen eğitim programlarının amaçları ve kazandırılan beceriler karşılaştırılmıştır. Böylece akran arabuluculuk eğitim programının kazandırılması gereken temel beceriler saptanmış ve eğitim programının dört temel becerisi oluşturulmuştur. Bunlar; çatışma kavramına ilişkin bilgi edinilmesi, iletişim becerileri, öfke kontrolü becerileri, son olarak da müzakere ve arabuluculuk becerileridir. Eğitim programı bu dört tema çerçevesinde yapılandırılarak 10 oturum olarak hazırlanmıştır. Her bir oturum iki ders saati olmak üzere toplam 20 saatlik bir eğitim programı geliştirilmiştir. Eğitim programı, akran arabulucu olan öğrencilerin çatışma yaşayan arkadaşlarının sorunlarını müzakere etmelerini kolaylaştırmaya yönelik temel becerileri kazanmaları amaçlanmıştır.

Araştırmanın eğitim programının uygulama süreci 2010-2011 eğitim-öğretim yılı ekim ayında başlamıştır. Haftada iki kez olmak üzere öğrencilerin ders programı da dikkate alınarak okul idaresiyle birlikte planlama yapılmıştır. Bazı haftalarda çeşitli nedenlerle (sınavlar, törenler gibi) tek oturum uygulanmıştır. Bu nedenle eğitim programının uygulaması sekiz hafta sürmüştür. Eğitim programının son oturumunda öğrencilerin de önerileri doğrultusunda kendileri sınıf arkadaşlarına arabuluculuğu tanıtıcı bir çalışma yapmışlardır. Öğrenciler bu noktada serbest bırakılmıştır. Öğrencilerden bazıları sunu hazırlamayı uygun görürken bazıları drama yöntemiyle arabuluculuğu anlatmayı tercih etmiştir. Bilgilendirme çalışmalarının ardından akran arabulucular akranlarının gerçek çatışmalarında arabuluculuk yapmaya başlamışlardır. Arabuluculuk

yapabilmeleri için okulda uygun bir oda hazırlanmıştır. Arabuluculuk odası olarak kullanılan yerde öğrenciler çatışma yaşayan arkadaşlarına arabuluculuk yapmaktadırlar. Arabuluculuk formunu okulun psikolojik danışmanından alarak doldurmuş ve tekrar ona teslim etmişlerdir.

2.3. Veri Toplama Teknikleri

Bu araştırmada akran arabuluculuk eğitiminin lise öğrencilerinin çatışmaları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmanın bağımsız değişkeni akran arabuluculuk eğitimi iken; bağımlı değişkeni ise arabuluculuk toplantılarının sonucudur. Buna ek olarak akran arabulucu öğrencilerin seçiminde sosyometri tekniği kullanılmıştır. Sosyometri en genel tanımıyla belli kriterler dikkate alındığında kimlerin kimleri kabul veya reddettiğinin sayısal olarak belirlenmesidir. Moreno tarafından geliştirilen bu tekniğin özellikleri arasında bir grubun olması, seçme işlemi için kriterler belirlenmesi, sorulan sorunun tüm grup üyeleri tarafından anlaşılması, grup üyelerinin seçme ve reddetmede özgür olmaları, seçme işleminin gizlilik içinde yapılması ve son olarak elde edilen sonuçların grubun yeniden yapılandırılması için kullanılması gerekmektedir (Dökmen, 1987).

Akran arabulucu ve çatışan tarafların arabuluculuk oturumlarında kullandıkları arabuluculuk formları iki amaçla kullanılmaktadır. Birinci olarak, çatışan tarafların adları, çatışmanın tarihi, çatışmanın ortaya çıktığı yer, çatışmanın konusu, arabuluculuğa yönlendirme kanalları, çatışmanın çözümüne ilişkin anlaşma durumu gibi bilgiler yer almaktadır. Bu bilgileri dolduran arabulucu, arabuluculuğun sonunda bu formu hem kendisi imzalayarak hem de çatışan taraflara imzalatarak anlaşmanın resmileştirilmesini sağlamaktadır. İkinci olarak ise, akran arabulucunun arabuluculuk oturumunda arabuluculuk basamaklarını takip etmesini kolaylaştırmak amacıyla çatışan taraflara arabuluculuğa ilişkin verilen bilgiler ve sorular yer almaktadır.

2.4. Verilerin Analizi

Bu araştırmada arabuluculuk formlarından elde edilen veriler kullanılmıştır. Arabuluculuk formlarında yer alan kız ve erkek öğrencilerin arabuluculuk sayısı, çatışan tarafların cinsiyete göre dağılımı, çatışan taraf sayısına göre dağılımı, çatışmaların ortaya çıktığı yerler, arabuluculuğa yönlendirme kanalları, arabuluculuğun anlaşmayla sonuçlanma oranı nicel veriler olduğu için frekans ve yüzdeler hesaplanmıştır. Ayrıca ki-kare testi kullanılarak frekanslar karşılaştırılmıştır. Bunun yanında çatışma konuları ve anlaşma içerikleri nitel veriler olduğu için içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizinde Johnson ve diğerleri (1996) tarafından geliştirilen model esas alınmıştır. Buna göre öncelikle bütün arabuluculuk formları içeriklerinin

anlaşılması için okunmuştur. Daha sonra her bir form yanıtların kategorize edilebilmesi için tekrar okunmuştur. Bundan sonra her bir kategori daha genel kategorilerle birleştirilmiştir. Son olarak ise, genel kategorilerin belirlenmesinin ardından her bir formdaki yanıtlar belirlenerek uygun kategorilere yerleştirilmiştir. Öğrencilerin yanıtlarının tümü araştırmacı tarafından iki hafta arayla iki kez okunmuş ve kodlanmıştır. İki kodlama arasındaki güvenilirlik ise % 94.5 olarak saptanmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmada, dokuzuncu sınıf öğrencilerinin 39 çatışmasına arabuluculuk yapılmıştır. Öncelikle arabuluculuk formlarından akran arabulucuların cinsiyetlerine göre yaptıkları arabuluculuk sayıları ele alınmıştır. Buna göre çatışan öğrencilerin % 56.5'i kız arabulucu tercih ederken, %43.5'i erkek arabulucunun çatışmalarını çözme sürecinde onlara yardım etmelerini istemiştir. Çatışan öğrenciler tarafından tercih edilen arabulucuların cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için yapılan analizde öğrencilerin seçtikleri arabulucuların cinsiyetleri açısından anlamlı bir farklılık olmadığı $X^2(1, N = 39) = 0.641$ $p > 0.05$ saptanmıştır. Buna göre, çatışan öğrencilerin bir çatışma durumunda onlara yardım edecek arkadaşlarında cinsiyeti dikkate almadıkları ifade edilebilir. İkinci olarak akran arabuluculuğa yansıyan çatışmalardaki taraf sayısı incelenmiştir. Akran arabuluculuk oturumlarına yansıyan öğrenci çatışmalarının 23'ünün (% 59.0) iki taraf arasında gerçekleştirildiği görülmektedir. Üç öğrenci arasında olan çatışmaların sayısı 10'dur (% 26.0). Dört ve daha fazla öğrenci arasında yaşanan çatışmaların arabuluculuk oturumlarında ele alınma sayısı ise 6'dır (%15). Buna göre akran arabuluculuk oturumlarına yansıyan öğrenci çatışmalarının daha çok iki öğrenci arasında yaşandığı söylenebilir.

Arabuluculuk oturumlarına yansıyan öğrenci çatışmaların tarafların cinsiyetleri bakımında karşılaştırıldığında bir başka deyişle çatışma türleri ele alındığında kız öğrenciler arasındaki çatışma sayısı 22'dir (%56.4). Erkek öğrenciler arasında çatışma sayısı 5 'tir (%12.8). Kız ve erkek öğrenciler arasında yaşanan çatışma sayısı ise 12' dir (%30.8). Buna göre akran arabuluculuk oturumlarına yansıyan öğrenci çatışmalarının daha çok kız öğrencilerin anlaşmazlıklarını arabuluculuğa taşıdığı söylenebilir. Arabuluculuk sürecine yansıyan öğrenci çatışmalarının cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla yapılan istatistiksel analizde çatışmaların cinsiyetlere göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği $X^2(2, N = 39) = 11.23$ $p < 0.05$ saptanmıştır. Bir başka bulgu ise, akran arabuluculuk oturumlarına yansıyan öğrenci çatışmalarının

ortaya çıktığı yerlerin dağılımı incelendiğinde çatışmaların % 64'ünün sınıfta ortaya çıktığı görülmektedir. Buna göre çatışmaların daha çok sınıf ortamında gerçekleştiği ifade edilebilir. Daha az olarak ise koridorda (%12.9) ve okul dışı ortamlarda (%10.2) ortaya çıkıp okul ortamına yansıdığı söylenebilir. Arabuluculuğa başvurma sürecinde öğrencilerin kullandıkları yönlendirme kanalları ise ayrıca incelenmiş ve çatışan tarafların 19'u (%48.8) kendilerinin bu yardımı almaya geldikleri saptanmıştır. Bunun yanında çatışan öğrencilerin arkadaşlarının da, tarafları akran arabuluculuğa % 35.9 oranında yönlendirdikleri görülmektedir. Çatışmalarda 4'ü psikolojik danışman, 2'si akran arabulucular tarafından akran arabuluculuk sürecine yönlendirilmişlerdir. Tüm bu bilgilerden hareketle çatışan öğrencilerin kendi istekleri ve bilgileri doğrultusunda akran arabuluculuk yardımından faydalandıkları ifade edilebilir.

Akran arabuluculuğa gelerek kişiler arası çatışmalarını çözen öğrencilerin arabuluculuğa yansıyan çatışma konuları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Arabuluculuğa Yansıyan Öğrenci Çatışmalarının Konusu

Çatışmaların Konusu	F	%
Fiziksel Şiddet	1. Saç Çekme	2 5.2
	2. El Şakası Yapma	3 7.6
	Toplam	5 12.8
Sözel Şiddet	1. Alay etme	5 12.9
	2. Aşağılayıcı/kötü sözler söyleme	4 10.2
	3. Kötü şakalar yapma	1 2.5
	Toplam	10 25.6
Çıkar Çatışmaları	1. Eşyalarını izinsiz kullanma/zarar verme	5 12.9
	2. Oyunun kurallarına uymama/oyunu bozma	2 5.2
	3. Ödevle ilgili anlaşmazlıklar	2 5.2
	4. Ortak arkadaşları paylaşmama	3 7.7
	5. Kopya çekme	1 2.5
	6. Sıraya ilişkin anlaşmazlıklar	1 2.5
Toplam	14 36	
İlişki ve İletişim Çatışmaları	1. Yanlış anlama	4 10.3
	2. Sorumluluklarını yerine getirmeme	4 10.3
	3. Birbirini kızdırma	1 2.5
	4. Birbirine müdahale etme/karışma	1 2.5
Toplam	10 25.6	
TOPLAM	39 100	

Tablo 1 incelendiğinde, 14 (% 36) öğrenci çatışmasının konusunun *çıkar çatışmaları* olduğu görülmektedir. Çıkar çatışmalarının içinde en yüksek oran ise *eşyaları izinsiz kullanma /zarar verme* (%12.9) öne

çıkmaktadır. Öğrencilerin önemli bir diğer çıkar çatışma konusu da ortak arkadaşları paylaşamama (% 7.7) dir. Akran arabuluculuk sürecine yansıyan çatışmalardan 10'u (%25.6) *sözel şiddet* nedeniyle ortaya çıkmıştır. Sözel şiddet kategorisindeki en önemli çatışma konusu ise *alay etmedir* (%12.9). Öğrenci çatışmalarında bir diğer kategori ise *ilişki ve iletişim çatışmalarıdır*. Konusu ilişki ve iletişim çatışması olan 10 (%25.6) çatışma akran arabuluculuk oturumlarında ele alınmıştır. İlişki ve iletişim çatışmaları kategorisinde öne çıkan çatışma konuları ise *yanlış anlama* (%10.3) ve *sorumluluklarını yerine getirmemedir* (%10.3). Akran arabuluculuk oturumlarında ele alınan en az kategori ise *fiziksel şiddettir*. 5 öğrenci çatışmasının konusu *saç çekme* ve *el şakası yapma* (%12.8) gibi fiziksel şiddet öğeleri içermektedir.

Akran arabuluculuk sürecine yansıyan çatışmaların konularına bakıldığında öğrencilerin daha çok çıkar çatışmaları yaşadıkları, buna karşın sözel şiddet, ilişki ve iletişim çatışmalarının da çatışmalarında önemli bir yer tuttuğu ifade edilebilir.

Çatışan öğrencilerin çatışmalarını yapıcı ve onarıcı yollarla çözmek için başvurdukları 39 arabuluculuk oturumunun anlaşmayla sonuçlanma oranları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Arabuluculuk Oturumlarının Anlaşmayla Sonuçlanma Oranı

Anlaşma Sonucu	F	%	X^2	SD	P
Evet	38	97.5	35.10	1	$p < 0.01$ Fark anlamlı
Hayır	1	2.5			
Toplam	39	100			

Akran arabuluculuk oturumlarında ele alınan 39 öğrenci çatışmasının % 97.5'nin anlaşma ile sonuçlandığı, %2.5'inin ise anlaşma ile sonuçlanmadığı görülmektedir. Çatışmaların anlaşmayla sonuçlanması bakımından karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı $X^2(1, N = 39) = 35.10, p < 0.05$ saptanmıştır. Buna göre, öğrenciler bir sorun çözme yöntemi olarak akran arabuluculuğunu seçtiği takdirde, arabuluculuğun öğrencilerin çatışmalarını yapıcı ve barışçıl yollarla çözmelerinde etkili bir yöntem olduğu ifade edilebilir.

Çatışan öğrenciler arabuluculuk oturumu sonrasında çatıştıkları arkadaşlarıyla bir anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşmaların içerikleri ise Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Anlaşma İçerikleri

Anlaşma İçerikleri	F	%
1. Olumsuz davranışı yapmamaya/tekrar etmemeye söz verme	18	47
2. Daha iyi iletişim ve ilişki kurma	5	13
3. Sorunu müzakere ederek anlaşmaya varma.	9	24
4. Özür dileme	5	13
5. Kaçınma/konuşmama	1	3
TOPLAM	38	100

Tablo 3 incelendiğinde çatışan öğrencilerin akran arabuluculuk oturumları sonucunda vardıkları anlaşmaların içeriklerinden 18'i (%47) *olumsuz davranışı yapmamaya/tekrar etmemeye söz verme* kategorisidir. Bir diğer kategori olan *sorunu müzakere ederek anlaşmaya varma* % 24 oranında anlaşma içerikleri arasında yer almaktadır. *Daha iyi iletişim ve ilişki kurma* ve *özür dileme* gibi yapıcı anlaşma içerikleri % 13 oranında yer almaktadır. *Kaçınma/konuşmama* kategorisi ise 1 çatışmanın anlaşma içeriğini oluşturmaktadır.

Akran arabuluculuk sürecine yansıyan çatışmaların anlaşma içerikleri incelendiğinde olumlu ve yapıcı çatışma çözme yollarının % 97 oranında tercih edildiği görülmektedir. Bu sonuçtan hareketle akran arabuluculuğun lise öğrencilerinin çatışmalarını yapıcı, onarıcı ve barışçıl yollarla çözmelerinde etkili bir yöntem olduğu söylenebilir.

4.TARTIŞMA

Akran arabuluculuk formu yoluyla elde edilen bilgiler incelendiğinde çatışan öğrencilerin kendilerinin çatışmasına yardım edecek akran arabulucuyu seçerken cinsiyetini dikkate almadıkları, öğrenci çatışmalarının daha çok iki taraf arasında yaşandığı ve daha çok kız öğrencilerle kız öğrenciler arasında yaşandığı tespit edilmiştir. Buna ek

olarak ğrenci çatışmaların daha çok sınıf ortamında yaşandığı, çatışan öğrencilerin büyük oranda kendilerinin akran arabuluculuk yardımını tercih ettikleri görülmektedir. 39 ğrenci çatışmasına arabuluculuk yapılmış ve bu çatışmaların konusu incelendiğinde daha çok çıkar çatışmaları olduğu saptanmıştır. 39 ğrenci çatışmasında anlaşma oranı % 97.5'tir. Bu anlaşma içerikleri incelendiğinde ise, en çok tercih edilen anlaşma türünün olumsuz davranışı yapmamaya söz verme olduğu görülmektedir. Akran arabuluculuk formlarının analizlerinden de anlaşılacağı üzere akran arabuluculuğun ğrenci çatışmalarını yapıcı biçimde çözmede ve müzakere sürecini kullanmada etkili bir yöntem olduğu görülmektedir.

Akran arabuluculuk sürecinin arabuluculuk formları yoluyla değerlendirildiği araştırmalar incelendiğinde akran arabuluculuk eğitiminin öğrencilerin gerçek ğrenci çatışmalarını çözmede etkili bir yöntem olduğunu gösteren çalışmalar yer almaktadır. Araki (1990) okullarda anlaşmazlık çözümü projesinde iki yıl süren akran arabuluculuk uygulamalarında 136 ğrenci atışması akran arabuluculuğa yansımıştır ve arabuluculuğun başarı oranı %91.9'dur. Bir başka çalışmada Johnson ve Johnson (2001) 17 araştırmanın sonuçlarını değerlendirdikleri geniş çaplı çalışmalarında çatışma kaynaklarının okulun bulunduğu bölgeye göre değiştiğini ve tüm okullarda akran arabuluculuk eğitimi alan öğrencilerin yapıcı çatışma çözme yollarını ve uzlaşmayı daha fazla kullandıklarını ortaya koymuşlardır. Meta-analitik bir çalışma olan Burbell ve arkadaşlarının (2003) araştırmasında 4327 akran arabuluculuk uygulamasının başarı oranının % 93 olduğu saptanmıştır. Yine akran arabuluculuk formlarının analiziyle elde edilen sonuçların ortaya konduğu Smith ve arkadaşlarının (2002) araştırmasında 194 ğrenci atışması arabuluculuk süreciyle çözümlenmiştir ve uygulamaların başarı oranı % 91 olarak saptanmıştır.

Johnson ve arkadaşlarının (1996) alışmalarında 323 ğrenci atışması akran arabuluculuk yoluyla zlmştir ve bu çatışmaların yapıcı bir anlaşmayla sonuçlanma oranı % 84'tür. Carruthers ve Sweeney (1996) atışma çözme ve akran arabuluculuk eğitim programlarını değerlendirdikleri çalışmalarında eğitim programlarının anlaşmaya varma oranının % 80 ile % 95 oranında değiştiğini ortaya koymuşlardır. Bu anlamda da akran arabuluculuk eğitim programlarının başarılı olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer biçimde, Lupton-Smith ve Carruthers (1996)  farklı kademedede yer alan okullarda uygulanan akran arabuluculuk eğitim programlarının etkisini değerlendirmiş ve her bir okulda arabuluculuk uygulamalarının başarı oranlarını tespit etmişlerdir. Buna göre iki yıllık süreçte uygulanan akran arabuluculuk uygulamalarının başarı oranları

ilkokulda % 97, ortaokulda % 98 ve lisede % 95'tir. Tüm bu sonuçlar akran arabuluculuk uygulamalarının okuldaki gerçek öğrenci çatışmalarında etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bir başka araştırmada Hart ve Gunty (1997) akran arabuluculuk eğitim programının etkisini inceledikleri çalışmada iki yıllık süreçte 450 öğrenci çatışması akran arabuluculuk yoluyla çözümlenmiştir ve bu arabuluculuk uygulamalarının başarı oranı % 97'dir. Bu araştırmaların yanı sıra birçok araştırmada da (Kinasewitz, 1996; Tolson ve McDonald, 1992; Bell ve arkadaşları, 2000; Thompson, 1996; Cigainero, 2009; Johnson ve arkadaşları, 1995) akran arabuluculuğun öğrenci çatışmalarını çözmede etkili bir yol olduğu ifade edilmektedir.

Türnüklü ve arkadaşları (2009) yaptıkları çalışmada çatışma çözme ve akran arabuluculuk eğitiminin etkisini incelemişlerdir. Bu çalışmada akran arabuluculuk formları incelendiğinde 444 öğrenci çatışmasının akran arabuluculuk yoluyla çözüldüğü ve % 98 oranında anlaşma sağlandığı saptanmıştır. Yine aynı araştırmada çatışmaların konusuna bakıldığında çatışmaların % 21'inin çıkar çatışmaları olduğu görülmektedir. Bir başka çalışmada Gülkökan (2011) akran arabuluculuğun ilköğretim öğrencilerinin anlaşmazlıkları üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu araştırmada 102 öğrenci çatışmasının akran arabuluculuk yoluyla çözüldüğü ve akran arabuluculuğun anlaşmayla sonuçlanma oranının istatistiksel olarak anlamlı olduğu ortaya konmuştur. Akran arabuluculuk formlarının değerlendirildiği ve lise öğrencilerinin çatışmalarında akran arabuluculuğun etkisinin incelendiği çalışmada Türnüklü ve arkadaşları (2010), 253 öğrenci çatışmasında arabuluculuk yapıldığını ve bu sürecin başarı oranının % 94.9 olduğunu saptamışlardır.

Akran arabuluculuk eğitiminin ve uygulamalarının öğrencilerin gerçek çatışmalarını yapıcı yollarla çözmesine ilişkin akran arabuluculuk formlarının içerik analizini içeren ilgili literatür incelendiğinde akran arabuluculuğun öğrenci çatışmalarını yapıcı yollarla çözebildiği, yapıcı anlaşma oranlarının oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Araki, T.C. (1990). Dispute Management in the Schools. **Mediation Quartely**,8.1.51-62
- Bell, K.S.,Coleman, K.J., Anderson, A., Whelan, P.J. (2000). The Effectiveness Of Peer Mediation In A Low-Ses Rural Elementary School. **Psychology in the Schools**,37(6). 505-516.
- Bodine, J.R.,Crawford, K.D., Schrupf, F. (2002). **Creating the Peaceable School: A Comprehensive Program for Teaching Conflict Resolution**. Ilionis: Research Pres.

- Burrell, N., Ziber, C.S., Allen, M. (2003). Evaluating Peer Mediation Outcomes in Educational Settings: A Meta-Analytic Review. **Conflict Resolution Quarterly**, 21, 1, 7-26.
- Cigainero, L. (2009). The Effectiveness Of Peer Mediation On Reducing Middle School Violence And Negative Behaviors. Unpublished Doctoral Thesis. University of Phoenix.
- Dkmen, . (1987). Empati Kurma Becerisi İle Sosyometrik Stat Arasındaki İliŒki. **Ankara Üniversitesi Eēitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 20 (1), 183-207.
- Glkokan, Y. (2011). Akran Arabuluculuk Eēitiminin İlkretim ērenci AnlaŒmazlıkları zerindeki Etkisinin İncelenmesi. YayınlanmamıŒ Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. Eēitimi Bilimleri Enstitüsü.
- Hart, J., Gunty, M. (1997). The Impact of A Peer Mediation Program On An Elementary School Environment. **Peace&Change**, 22, 1, 76-92
- Johnson, D. W., Johnson, R. T., Mithcell, J., Cotten, B., Harris, D., Louison, S. (1996). Effectiveness of Conflict Managers in an Inner-City Elementary School. **Journal Of Educational Research**. 89 (5), 280-286.
- Johnson, W.D., Johnson, T.R. (1995). **Teaching Students To Be Peacemakers**. Edina, MN: Interaction Book Co.
- Johnson, W.D., Johnson, R. (2001). Teaching Students To Be Peacemakers: A Meta-Analysis. Research Reports. The Annual Meeting of the American Educational Research Association. (Seattle WA. 10-14 April 2001)
- Kinasewitz, M.T. (1996). Reducing Aggression in a High School Setting Through a Conflict Resolution and Peer Mediation Program. Unpublished Doctoral Thesis. Nova Southeastern University.
- Lane, P. S., & McWhirter, J. (1992). A peer mediation model: Conflict resolution for elementary and middle school children. **Elementary School Guidance & Counseling**. (27), 15-24.
- Lupton-Smith, H. S., & Carruthers, W. L. (1996). Conflict Resolution As Peer Mediation Programs: Experiences in Three Middle Schools. **Intervention in School and Clinic**, 36(2), 94-100.
- Sellman, E. (2011) Peer Mediation Services for Conflict Resolution in Schools: What transformations in activity characterise successful implementation? **British Educational Research Journal**, 37(1), 45-60.
- Smith, W.S., Daunic, P.A., Miller, D.M., Robinson, R.T. (2002). Conflict Resolution and Peer Mediation in Middle Schools:

- Extending the Process and Outcome Knowledge Base. **The Journal of Social Psychology**, 142(5). 567- 586.
- Sweeney, B., & Carruthers, W. L. (1996). Conflict Resolution: An Examination of The Research Literature and A Model for Program Evaluation. **School Counselor**, 44.(1).5-14.
- Taştan, N.(2006). *Çatışma Çözme Eğitimi ve Akran Arabuluculuğu*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tolson, E., R., McDonald, S. (1992). Peer mediation among high school students: A test of Effectiveness. **Social Work in Education**, 14(2), 86-94.
- Thompson, S. M. (1996). Peer mediation: A peaceful solution. **School Counselor**, 44 (2), 151-155.
- Türnüklü, A. (2006). *Sınıf ve Okul Disiplinine Çağdaş Bir Yaklaşım: Onarıcı Disiplin*. Ankara: Ekinoks
- Türnüklü , A.; Kaçmaz, T.; İki, E.; Balcı, F.(2009). *Liselerde Öğrenci Şiddetinin Önlenmesi Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran-Arabuluculuk Eğitim Programı*. Ankara: Maya Akademi.
- Türnüklü, A., Kaçmaz, T., Gürler, S., Şevkin, B., Türk, F., Kalender, A., Zengin, F. (2009). Helping students resolve their conflict through conflict resolution and peer mediation training. **Procedia Social and Behavioral Sciences**, 1. 639–647.
- Türnüklü, A., Kaçmaz, T., Sünbül, D., Ergül, H. (2010). Effects of Conflict Resolution and Peer Mediation Training in a Turkish High School. **Australian Journal of Guidance & Counselling**. 20. 69-80.

KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIMINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ANALİZ

Gülferah BOZKAYA*

Özet

Ekonomik kalkınmanın en önemli koşulu üretim faktörlerinin olabildiğince yüksek düzeyde ve verimlilikte kullanılmasıdır. Ancak, bu faktörlerin başında gelen işgücünün kullanımında dünyanın bütün ülkelerinde cinsiyet açısından erkeklerin lehine dengesiz bir dağılım söz konusudur. Kadınların toplumsal ve ekonomik yaşama katılımları ile toplumsal ve ekonomik kalkınmadan yararlanma biçimleri ve ölçüleri doğru orantılı değildir. Kadınların toplumsal ve ekonomik kalkınmadan yararlanma durumları, ülkelerin gelişmişlik ve azgelişmişlik düzeyleri ile ilişkilendirilebilirse de genel anlamda bütün toplumlarda erkeklerin gerisinde kaldıkları bilinen bir gerçektir.

Kadınların işgücüne katılımı, sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir unsuru olarak kabul edilmekle birlikte; Türkiye'deki işgücü piyasasının dikkat çeken önemli özelliklerinde biri de kadınların erkeklere oranla işgücüne katılım oranının ciddi bir şekilde düşük olmasıdır. Kadınlar işgücü piyasasına katılımlarını kısıtlayan çeşitli ekonomik ve kültürel engeller ile karşı karşıyadır. Ekonomik engeller temel olarak belirsiz çalışma koşulları ile ilgili iken (düşük maaşlar, parasal açıdan karşılanabilir çocuk bakım olanaklarının bulunmaması, uzun çalışma saatleri, kayıt dışı sektörde çalışma olasılığının yüksekliği, vs.) kültürel engeller ise temel olarak kadınların çocuk bakımına ilişkin rolleri ve kadınların evde oturmasına yönelik ailevi/toplumsal talepler ile ilgilidir.

Bu çalışma 1988-2012 dönemi için Türkiye'de kadınların işgücüne katılımı belirleyen faktörlerin zaman serilerini kullanıp, Vector Auto Regression (VAR Analizi) ile test ederek, kadınların işgücüne katılımını artırmaya yönelik öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadınların İşgücü Katılım Oranı, İşgücü Piyasası, Türkiye

Factors Determining The Labour Force Participation of Women: An Analysis of Turkey

Abstract

The most important condition for economic development is to use of production factors as efficiently and effectively as possible. However, one of the

---

* Arş. Gör. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü
gbozkaya@ksu.edu.tr

leading factors, the use of the labor force is distributed unevenly in favor of men in all countries of the world. The proportion of the participation of women in social and economic life and their utilization of these features are not directly proportional. Although the level of positive social and economic effects on women's lives are generally related to countries' levels of development, in general, it is a well-known fact that they always fall behind the men in all countries.

Women's labor force participation is accepted as an important element of sustainable development; however, in Turkey, one of the important features of Turkish labor market is that women's labor force participation rate is seriously lower than men's. Women are faced with various cultural and economic barriers that restrict their labor force participation. Economic barriers are mainly related to the uncertain working conditions (low wages, lack of affordable childcare facilities, long working hours, high likelihood of shadow employment, etc.). Cultural barriers are related to women's role as child-carers and family / social demands that demand women not to be employed.

This study for the period 1988-2012 aims to provide recommendations to improve the participation of women in the labor force by using time series of factors that determine labor force participation of women in Turkey and by testing with Vector Auto Regression (VAR Analysis)

Key Words: *Women's Labor Force Participation Rate, Labor Market, Turkey*

1.GİRİŞ

Son yıllarda toplumlarda yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümler ve dünya ekonomisindeki yapısal değişimler, emek piyasalarının esnekleşme temelinde yeniden yapılanmasına neden olmuştur. Klasik mavi yakalı ve güvenceli işler, yerlerini giderek yarı zamanla ve güvencesiz işlere bırakmış; bu ise kadınların ekonomik aktivitelerini ve istihdam içindeki yerlerini derinden etkilemiştir. Bu süreçte kadınların çalışma hayatındaki yerine ilişkin gelişmelerin tanımlanması ve analiz edilmesi, hem sosyal bilimcilerin hem de politika yapıcıların temel ilgi alanlarından biri haline gelmiştir.

Kadının gücünün ücret karşılığı çalışma hayatına dâhil edilmesi ve bu yönde politikaların izlenmesi ülke kalkınmasında önemli bir yere sahip olduğundan, kadının gücünün mevcut durumunun ortaya konulması izlenecek politikalara da ışık tutacaktır. Kadınların ekonomik sisteme dahil olarak kazandıkları konum henüz dünya çapında yaygınlık kazanmamış ve gelişmiş ülkeler ile sınırlı kalmıştır. Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler karşılaştırıldığında göze çarpan faktörlerden bir tanesi kadınların işgücüne katılımıdır.

Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda ilerlemesi, kadının sanayi ve hizmet sektörlerinde hak ettiği yere ulaşmasıyla doğru orantılıdır. Dolayısıyla küresel düzeyde rekabet edebilir bir ekonomi için, Türkiye'de nüfusun yarısını oluşturan kadınların iş hayatına katılması büyük önem taşımaktadır. 1950'li yıllar Türk ekonomisinde sanayileşmenin ve köyden kente göçün hız kazandığı dönemler olmuştur. Türkiye'de kadın, gerçek anlamda 1950'lerden sonra oluşan bu dönüşümün etkisiyle işgücü piyasası içinde yer almaya başlamıştır. Yani ülkemizde kadınlar çalışma yaşamına aktif bir şekilde ilk olarak 1950'li yıllarda katılmıştır. Toplumsal yapıda meydana gelen değişim ve gelişmelerle kendine yeni ve farklı roller yükleyen kadın, eğitim almaya, kendi konumunun farkına varmaya, hizmet sektörü ve diğer sektörlerde çalışmaya kısaca bilinçlenmeye başlamıştır. Ancak Türkiye'de işgücüne katılma oranlarının son 20 yıldaki gelişimi incelendiğinde, kadın işgücünün dünyanın genelinde sergilediği artış sürecinin ülkemiz için geçerli olmadığı görülmektedir. Ülkemizde kadınlar kentsel emek piyasalarına çok az katılabilirlerken, tarımda çalışan kadın sayısının fazlalığı nedeniyle kırsal emek piyasalarına katılımları daha yüksektir. Kırsal alanda tarım sektöründe istihdam içinde yer alan kadınlar, eğitim seviyesinin ve dolayısıyla niteliğinin düşüklüğü nedeniyle genellikle katma değeri yüksek olmayan işlerde düşük ücretle çalışmaktadırlar. Kırsal kesimde kadının işgücüne katılım oranı, tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışması nedeniyle yüksek olsa da, Türkiye'de tarım istihdamındaki hızlı azalma, kadın istihdamının giderek düşmesine yol açmaktadır. Tarımda çalışan kadınlar, tarım dışına çıktıklarında veya kente göç ettiklerinde işgücüne katılamamaktadır.

Çalışmada önce tarihsel açıdan kadın işgücü kavramı ile ilgili bilgi verilecek daha sonra konuyla ilgili olarak Türkiye 'de kadının işgücüne katılımını etkileyen faktörlere de değindikten sonra uygulamaya geçilecektir. Son olarak bulunan veriler yorumlanacaktır.

2. TARİHSEL AÇIDAN KADIN İŞGÜCÜ

Kadın işgücünün tarihsel gelişimi konusunda sanayi devriminin değişimlerin yaşandığı önemli bir dönüm noktası olduğunu belirtmek gerekir. Sanayi devriminden önce kadınlar geleneksel rollerinin fazlaca dışına çıkamamışlar, ücret karşılığında "işçi" statüsü ile çalışmaları sanayi devrimi ile mümkün olabilmiştir. Bu nedenle, konuyu incelerken başlangıç noktamızı sanayi devrimi oluşturacaktır. Sanayi devrimi gibi, II.Dünya Savaşı ve son dönemlerde hız kazanan küreselleşme süreci de kadınların emek piyasalarındaki sayı ve konumlarını etkileyen kilometre taşı

niteliğindeki gelişmeler olmuştur. Bu nedenle, çalışmanın bu bölümünde tarihsel süreç içinde kadın işgücünün izlediği seyir bu üç gelişmenin ışığı altında kısaca incelenecektir (Özer ve Biçerli, 2004) .

2.1. Sanayi Devrimi ve Kadın İşgücü

Dünyanın hemen her ülkesinde nüfusun önemli bir kısmını oluşturan kadınların emek piyasalarındaki varlıkları gerek geçmişte, gerekse günümüzde erkeklerin gerisinde, “*ikincil işgücü*” statüsü ile sınırlı kalmıştır. Kadınların emek piyasalarındaki ikincil rolleri büyük ölçüde geleneksel iş bölümü ile ilgilidir. Cinsiyete dayanan bu işbölümü her toplumda farklı düzeylerde olsa da temelde; çocuk doğurmak ve büyütme, ev işlerini yapmak gibi işler fizyolojik ve sosyolojik açılardan kadınların temel görevleri arasında yer alırken, piyasada çalışarak para kazanma işi erkeklerin esas görevi olarak kabul edilmiştir (Özer ve Biçerli, 2004:57).

Kadın, tarihsel süreç içerisinde her dönemin getirmiş olduğu değişik ekonomik faaliyetlere katılmıştır. Ancak, Sanayi Devrimi, kadının çalışma yaşamına katılmasında ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü, kadın ilk kez Sanayi Devrimi ile birlikte, ekonomik alanda bir gelir (ücret) karşılığı emeğini satmaya başlamıştır. Bu nedenle Sanayi Devrimi, ilk kez ve bugünkü anlamı ile ücretli kadın işgücü kavramının doğmasına yol açan en önemli tarihsel gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bir başka deyişle XIX. yüzyılda başta İngiltere olmak üzere, birçok Batılı ülkede sanayileşme, dokuma imalatı ile başlarken toplam işgücünün önemli bir bölümünü de kadınlar oluşturmuştur.

Sanayi Devrimi’ni izleyen yıllarda, dokuma sektöründeki gelişmelere paralel olarak, kadın işgücü sayısı hızla artmış; bu durumda özellikle teknik gelişmelerin, başka bir deyişle üretim tekniğini basitleştiren makinelerin, işbölümü ve uzmanlaşmanın, kadın emeğinden yararlanmayı kolaylaştırması, dokuma sektöründe kadın gücünün, erkeklerden çok daha başarılı olmasını getirmiştir (Altan ve Ersöz, 1994: 21). Buna karşılık, o dönemde hakim olan, “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” sloganı ile ifade edilen katı bir liberal iktisat anlayışı, kadın işgücü ücretlerinin erkeklerden çok daha düşük olmasına yol açmıştır. Buradan hareketle bu dönem kadın işgücünün, düşük ücretler ve çok ağır çalışma koşulları altında çalışmaları sonucunu doğurmuştur. Kısacası, bu dönemde, kadın işgücünün üretim sürecinde yoğun bir sömürüye maruz kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, özellikle Sanayi Devrimi’nin yaşandığı Batılı ülkeler başta olmak üzere, liberal devlet anlayışında meydana gelen değişim ile karışımçı-müdahaleci ve katılımcı devlet

anlayışına geçilmiş ve bu değişimle birlikte kadının çalışma hayatında maruz kalmış olduğu olumsuz koşullar yavaş yavaş kaldırılmaya çalışılmıştır. Nitekim, bu dönemde Batılı ülkelerde çalışma sürelerinin yasalarla sınırlandırılması, bazı işyeri ve iş kollarında kadınların çalışmasının yasaklanması vb. gibi koruyucu yasal politikalar uygulanmaya başlamıştır. Başka bir deyişle sosyal politika biliminin doğuş ve gelişiminde, çalışma hayatında kadın işgücünün sömürülmesi de etken olmuştur (Kocacık ve Gökkaya, 2005: 198).

2.2. II. Dünya Savaşı Sonrası Kadın İşgücü

Kadın işgücüne katılımını sanayileşmeden daha fazla etkileyen olay II.Dünya savaşı olmuş, savaş esnasında kadınların işgücüne katılımının önemli ölçüde arttığı gözlenmiştir. Bu artışın hem emek arzı hem de emek talebi ile ilgili nedenleri vardır. Emek arzı açısından bakıldığında; bir kısım kadın işgücü için piyasaya girişteki temel güdü vatanseverlik olurken, diğerleri için erkeklerin savaşa gitmeleri ile ailelerin gelirinin düşmesi ve kadının evde yapacağı işlerin azalması etkili olmuştur. Emek talebi açısından ise; erkeklerin savaşa gitmeleri ekonomide işgücü talebini ve ücretleri yükseltmiş, bu ise kadınların emek piyasalarına girişlerini teşvik etmiştir. Günümüzde kadın işgücü sayısının artmasında, hizmet sektöründeki gelişmelerin yanı sıra, birbiriyle ilişkili pek çok faktörün etkili olduğu bilinmektedir. Bu faktörlerin başlıcaları şunlardır (Koray vd, 2000: 214-215):

*Dünya genelinde çalışan kadınları koruyucu ve destekleyici yasaların ve uygulamaların artması,

*Demografik gelişmeler,

*Eğitim olanaklarının artması,

*Standart dışı çalışma şekillerinin ortaya çıkması ve giderek yaygınlaşması,

*Evlenme oranlarında azalma, buna karşılık boşanma oranlarında artış,

*Toplumların, kadınların çalışmasına yönelik tutumlarında meydana gelen olumlu gelişmeler, *Çocuk bakımı ve diğer hizmetlerdeki iyileşmeler olarak sıralanmaktadır.

Tüm bu gelişmeler, günümüz literatürüne mavi ve beyaz yakalı işgücü kavramından sonra “pembe yakalı işgücü” kavramının da eklenmesine yol açmıştır”. Nitekim, bu kavram günümüzde kamu ve özel

sektörde (büro vb. gibi işlerde) çalışan ve sayıları gün geçtikçe artan kadın işgücünü nitelendirmektedir. Son otuz yılda ortaya çıkan ve dikkati çeken önemli değişimler; işbölümünün artması ve uluslararası bir önem kazanması, yeni teknolojilerin yaygınlaşması, hizmet sektörünün hızla gelişmesi olarak özetlenebilir. Bu değişimler beraberinde işsizlik oranında artış da meydana getirmiştir. Ancak bunun yanı sıra işgücü sayısının ve işgücü yapısının da arttığı bir gerçektir. Bu yapısal değişimler içinde kadınların işgücü özellikleri dikkati çekicidir. Çalışma hayatında meydana gelen bu değişikliklerin uluslararası iş bölümünde, alt kültürlerde kadın-erkek arasında hane içi ilişkilerde etkilerini görmek mümkündür.

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Doğurganlık ve medeni durum gibi demografik faktörler ile işgücü katılımı arasındaki ilişki incelenmektedir. Michael (1985), iki değişkenli otoregresif yapılar kullanarak, kadınların katılım oranı ile bir çok demografik değişken arasındaki korelasyona ilişkin kanıtlara ulaşmıştır. OECD ülkelerindeki doğurganlık ile işgücü katılımı arasındaki ilişkiye yönelik son çalışmalar, 1985'e kadar olan bulguların aksine pozitif bir eğilim tespit etme eğilimi göstermektedir. Bununla birlikte Kögel (2004) bu bulguya karşı çıkmakta ve sadece negatif ilişkide bir azalma olduğunu ancak bunun pozitif yönüne dönmediğini öne sürmektedir.

Kadın ve erkekler arasındaki kazanç farklarını inceleyen çalışmalar, katılım çalışmalarının doğal bir uzantısı olmuştur. Kasnakoğlu ve Dayıoğlu (1996), Ercan ve Tunalı (1998), Tansel (1994, 1999) ve Dayıoğlu ve Tunalı (2003), kadın ve erkeklerin saatlik kazançları arasında önemli farklar tespit etmişlerdir. Büyük ölçekli mikro-veriler kamuoyuna sunuldukça, kadın işgücü arzının çeşitli yönlerine ilişkin çalışmalar artmıştır. Bir araştırma dizisinde, kesit veriler kullanılarak kadınların işgücüne katılımının belirleyicileri incelenmiştir (örneğin Dayıoğlu, 2000; Dayıoğlu ve Kasnakoğlu, 1997; Ercan ve Tunalı, 1998; Tunalı, 1997). Bu çalışmalar okullaşma, yaş, medeni durum ve çocuk sayısının, kadınların katılım kararlarının önemli belirleyicileri olduğunu göstermiştir. Çınar (1994) tarafından yapılan bir çalışma, 'güvenlik' endişelerinin kadınların çalışma kararlarını etkileyerek formel çalışmaya kıyasla evde çalışmayı tercih etmeye yönlendirdiğini göstermektedir.

Ermış (2009) Türk kadınlarının eğitime katılımı ile iş yaşamında yer almaları oranı arasındaki uyumsuzluğu ele almıştır. Türkiye'yi de içeren Avrupa Sosyal Anketi'nin verilerini kullanmıştır. Eğitim, işgücü piyasasında yer almanın birincil etkeni olarak görülürken, diğer ülkelerin aksine, Türk

kadının eğitim ve iş yaşamına katılım oranları arasındaki dengenin farklı bir seyir gösterdiğini bulmuştur. İşgücüne katılımı, kadının eğitimi, eşinin eğitimi, yaş, çocuk sayısı ve geleneğin etkisi gibi değişkenleri alarak incelemiştir. Analizler sonucunda, kadının eğitiminin çalışma hayatında olması üzerindeki olumlu etkisinin, medeni durum ve çocuk sahibi olma gibi etiketler devreye girdiğinde zayıfladığını tespit etmiş, eşin eğitiminin de bu durumu olumsuz olarak etkilediğini göstermiştir. İnce ve Demir (2006), zaman serileri regresyonunu kullanarak, eğitim düzeyinin, büyüme oranının ve işsizlik gibi diğer insani kalkınma göstergelerinin kadınların işgücüne katılımları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Regresyonda sekiz tane değişken kullanılmıştır. Sonuçlar, eğitim düzeyinin kadınlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir etkisi olduğunu göstermiştir. Yüksek düzeyde eğitim alan kadınların işgücüne katılımında artan bir eğilim vardır. Ayrıca Türkiye’de eğitim düzeyinin, işgücünde cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında önemli etkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

Dedeoğlu (2012) kadınların işgücüne katılımlarının artırılması ve güvencelim işlerde istihdamı, kadınların özgürleşmesi ve güçlenmesi üzerinde ciddi etkisinin olduğunu fakat kadı istihdamının artırılmasının yanı sıra kadınların toplumsal konumlarının iyileştirilmesini destekleyecek politikalara ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir.

4.TÜRKİYE’DE KADIN İŞGÜCÜNE KATILIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

4.1. Eğitim Düzeyi

İşgücüne katılımı etkileyen en önemli etkenlerin başında gelen eğitim, sadece işgücü piyasası açısından değil toplumsal hayata da yön vermesi açısından ciddi önem arz etmektedir. Teknolojinin sürekli gelişim içerisinde olması, küreselleşme sonucu artık ulusal sınırların ortadan kalkması, mal veya hizmete olan talebin sürekli değişmesi ve dolayısıyla üretim biçimlerinin değişkenliği gibi durumlar bize eğitimin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Günümüzde eğitim sadece eğitim kurumlarından mezun oluncaya kadarki geçirilen süre olarak düşünülmemekte olup, işgücünün yaşam boyu eğitimi söz konusudur. Ancak yaşam boyu eğitim ile işgücü sürekli değişim içerisinde olan işgücü piyasasının ihtiyaçlarına cevap verebilmektedir.

Eğitim seviyesinin yüksek olması da işgücüne katılma açısından ele alınması gereken bir başka durumdur. Eğitim seviyesi yüksek olan

işgücünün çalışma hayatına dahil olma olasılığı daha yüksek olacaktır. Buna en güzel örnek, kırdan kente gelen kadın işgücü verilebilir. Kırsal alandaki eğitim imkanlarının yetersizliğinden dolayı kırsal alandan kente göç eden kadın işgücü kentteki çalışma hayatına ya belli bir süre dahil olamayacaktır ya da tamamen çalışma hayatından kopacaktır.

Günümüzde, doğurgan yaşlarda olan kadınlar on yıl öncesine nazaran çok daha fazla eğitilidir. Geçtiğimiz on yıl içinde, ilköğretimin en az ikinci kademesi olarak adlandırılan sekiz yıllık zorunlu eğitimi bitiren kadınların oranı %65 artmış, ilköğretimin birinci kademesini yani beş yıllık eğitimi bitirmemiş kadınların oranı da %41 azalmıştır. Kadınların hemen hemen beşte biri, eğitimi olmayan yahut ilköğretimi tamamlamamış kadınlar ise de, kadınların önemli bir oranının (yüzde 21) en az lise mezunu olduğu da görülmektedir. Kadınların sadece ilköğretim birinci kademe eğitimi alanların oranı ise yaklaşık %52'dir. Bütün bunların yanı sıra, ülkemizde kentlerde yaşayan kadınların kırsal alanda yaşayan kadınlara nazaran daha eğitilmiş oldukları görülmektedir. Kırsal alanda yaşayan kadınların %28'i herhangi bir eğitim düzeyini tamamlamamış iken, kentlerde yaşayan kadınlar için bu oran %15'e inmektedir (Korkmaz ve Korkut, 2012:59).

Nüfusun üçte birinin kırsal alanda yer aldığı, kırsal alandan kente göçün yoğun yaşandığı ve kırsal ile kent arasında eğitim seviyesi açısından ciddi farklılıkların yaşandığı ülkemizde, kadınların okullaşma oranlarının düşük düzeylerde olması, gelişmiş Avrupa Birliği ülkelerine nazaran farklı problemleri beraberinde getirmektedir.

Ülkemizdeki kadınların ve erkeklerin okullaşma oranları kıyaslanıldığında ise, kadınların erkeklere nazaran oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu durumun başlıca sebepleri olarak; kısıtlı ekonomik olanakların erkek çocuk lehine kullanılması, erkek egemen yapıya sahip toplumsal özellikler, gittikçe yoğunlaşan iç göç ve göç eden nüfusun kentlerde yığılması meydana getirdiği düzensiz kentleşme sayılabilir. Toplumumuzun kadına biçtiği rol gereği, eğitimi olmayan kadın erken yaşta evlendirilmekte ve hemen çocuk doğurması beklentisi içine girilmektedir. Kadının bu şekilde toplumda kabul ve saygı gördüğü sistemde ise, çok çocuğu olan kadının toplumsal konumu yükselmekte, ancak eğitim, sosyal ve mesleki alanlarda ilerlemesi de engellenmiş olmaktadır. Bunların yanı sıra, ülkemizdeki yükseköğretim görmüş kadın sayısının erkek sayısına nazaran azlığı, kadınların yönetici kadrolarından uzak kalmasına da yol açmaktadır. Çalışan kadınlar üzerine yapılan araştırmalara göre, çalışan kadınların önceliğini geleneksel rollerine verdiklerini, ikinci plana ise iş sorumluluklarını attıklarını göstermektedir (Yarıkkaya, 2012: 4-5).

Kadının eğitim düzeyinin yanı sıra eşinin eğitim düzeyi de kadının işgücüne katılım kararında etkilidir. Eşin eğitim düzeyinin yüksek olmasına paralel olarak sahip olacağı iş ve alacağı maaş da yüksek olacaktır. Eşinin maaşının yüksek olması kadının işgücüne katılmama kararını vermesine sebep olabilecektir. Ters durumda ise, eşin eğitim düzeyine paralel olarak elde edeceği maaş daha düşük olacaktır ve ailenin geçimini sağlamak zorlaşacağı için kadın da işgücüne katılma kararı verebilecektir.

Eşin eğitim düzeyinin kadın işgücüne katılımını etkileyip etkilememesi, kadının vasıf düzeyine ve kentte ya da kırdaki yer almasına göre de farklılık gösterecektir. Mesela kentsel bölgelerde yaşayan yüksek vasıflı kadın açısından, eşlerin eğitim düzeyi önemli bir etken olmamaktadır. Bu kadınların, sadece kendi eğitim düzeyleri işgücüne katılım olasılıkları açısından önem arz etmektedir. Kırsal bölgelerde yaşayan kadın açısından, eşlerin eğitim düzeyi istatistiksel olarak ciddi bir katsayı oluşturmamaktadır. Kentsel bölgelerde yaşayan düşük vasıflı kadınlar açısından ise, eşin eğitim düzeyi ne kadar yüksekse kadının işgücüne katılımı o kadar düşüktür (Uraz vd., 2010: 11).

4.2. Ücretsiz Aile İşçiliği

Türkiye’de kadınların istihdam statüleri incelendiğinde, istihdam edilen kadınlarımızın önemli bir kısmının *ücretsiz aile işçisi* statüsünde bulunduğu görülmektedir. Ücretsiz aile işçiliği kırsal yerleşim alanlarında oldukça yaygın iken, kentsel emek piyasalarında düşük oranlarda görülmekte, bu durum kırsal-kentsel alanlar arasında kadın İKO (İşgücüne Katılma Oranı)’larının farklılaşmasına sebep olmaktadır. Bu gerçekten hareketle, kadın işgücünün tarım sektörünün ağırlıkta olduğu kırsal alanlarda ücretsiz aile işçisi olarak emek piyasalarında yer almalarına karşılık, ücretli ve yevmiyeli işlerin çoğunlukta olduğu kentsel alanlarda emek piyasalarına giremedikleri ifade edilebilir. İncelenen dönem için DİE verilerinden yararlanılarak hesaplanan “*istihdam edilen kadın işgücünde ücretsiz aile işçilerinin oranı*” bu tespiti desteklemektedir. Buna göre kırsal alanda bu oran %75-85 arası değişirken, kentsel alanda %9-13 arasında değişmektedir. 1988 yılından bu yana kırsal alandaki kadın İKO %54’lerden %40’lar düzeyine önemli ölçüde azalırken, kentsel alanlardaki kadın İKO’nun hemen hemen aynı kalması, köyden kente göçle birlikte kadın işgücünün tarım kesiminden çözüldüğünü, ancak kente göç eden işgücünün burada emek piyasalarına giriş yapamadığını göstermektedir.

4.3 Medeni Durum

Her toplumun kendine özgü kültürüne, tarihsel oluşumuna göre farklılık gösteren kadın ve erkek arasında işbölümü derecesi bulunmaktadır. Toplumlarda geniş kabul gören görüşe göre, cinsler arasında, kadını çocuk bakımı ve ev işleri gibi daha çok ev içi üretim faaliyetlerinin yapıldığı özel alana kapatan bir görev paylaşımı söz konusudur. Dolayısıyla, doğurganlık oranı, çocuk bakımının eşler arasındaki dağılımı, ev işleri ve yaşlı bakımı gibi ev içi üretim faaliyetlerinin dağılımı ve bu işlerin yoğunluğu kadının işgücüne katılımında belirleyici etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada, yeniden üretim faaliyetlerinin kadının ücretli çalışması üzerindeki etkilerini anlayabilmek için söz konusu kadına yüklenmiş görevlerinin ailenin başka üyeleri tarafından desteklenip desteklenmediğinin de dikkate alınması gerekmektedir (Dedeoğlu, 2000: 151).

Medeni duruma göre kadının işgücüne katılımı incelenirken kent ve kırsal ayrımına da dikkat edilmesi önem arz etmektedir. Kentte yaşayan evli kadın ile kırsal alanda yaşayan evli kadının işgücüne katılımı birbirinden farklı olacaktır. Yine kırsal alanda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan ve çocuk sahibi olan kadın ile kentte yaşayan ve çocuk sahibi olan kadının işgücüne katılımı farklı olacaktır. Çünkü kırsalda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadın, çalışmaya giderken çocuğunu da yanında götürebilecek iken, kentte çalışan kadın çocuğu için bakıcı bulmak zorunda kalabilecektir. Çocuğu için bakıcı bulmak zorunda kalan kentli kadın ise, çalışıp çalışma kararını elde edeceği ücret ile çocuk bakıcısına vereceği ücreti karşılaştırarak verecektir (Mercanlıoğlu, 2009: 40).

Boşanma kadınlar üzerinde çoğu zaman ekonomik etkileri yıkıcı olan bir olaydır. Kadınların genelde eski eşlerinden yeterli nafaka alamamaları onları ekonomik açıdan sıkıntı içine düşürebilmekte, bu durum işgücüne katılma kararlarını pozitif yönde etkilemektedir. Bu sıkıntının yaşam maliyetlerinin daha yüksek olduğu kentlerde daha fazla hissedilmesi, kentlerde boşanmış kadınların işgücüne katılımlarını daha fazla arttırmıştır (Fosu, 1999: 7).

4.4. Yasal Düzenlemeler

Türkiye AB'ne uyum sürecinde cinsiyete dayalı ayrımcılığı ortadan kaldırmak için kadınlar lehine çeşitli hukuki düzenlemeler yapmıştır. Bunların başında 2002 yılında yürürlüğe giren Medeni Kanun'da cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili maddeler kaldırılarak kadınlar lehine yapılan düzenlemeler, 2004 yılında Anayasanın 10. maddesindeki değişiklik, 4857 Sayılı İş Kanunu ve 5510 Sayılı Sosyal Güvenlik Kanunu sayılabilmektedir.

2002 yılında yürürlüğe giren Medeni Kanun'a göre, eşler oturacakları konutu birlikte seçerler ve birliği beraberce yönetirler. Aile reisi kavramı kaldırılmış ve eşlere eşit hak tanınmıştır (Tuksan, 2007: 563). Yine yeni Medeni Kanun'a göre, eşlerin eşit hak ve yükümlülüklerinin güvence altına alınması ve evlilik birliği sırasında edinilmiş malların yükümlülüklerinin güvence altına alınması gibi alanlarda da kadınlar lehine düzenlemelere rastlanmaktadır (Dedeoğlu, 2009: 48).

2004 yılında Anayasa'nın 10. maddesi değiştirilmiş ve Anayasa'ya "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür" şeklinde bir fıkra eklenmiştir. AB'ne uyum sürecinde cinsiyet ayrımcılığını ortadan kaldırmaya yönelik hukuksal düzenlemelerden bir diğeri de 4857 Sayılı İş Kanunu'dur. 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 5. maddesine göre, "İş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz. Aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılmaz. İşçinin cinsiyeti nedeniyle özel koruyucu hükümlerin uygulanması, daha düşük bir ücretin uygulanmasını haklı kılmaz" fıkraları mevcuttur. İş Kanunu'nun 18. maddesinde, iş güvencesi kapsamında olan işçilerin iş sözleşmelerinin feshinin geçerli bir sebebe dayandırılmasında, cinsiyetin fesih için geçerli bir sebep olmadığı sayılmıştır.

İş Kanunu'nun 72. maddesinde her yaştaki kadının yer ve su altında çalıştırılması yasaklanmış, 73. maddede ise on sekiz yaşını doldurmuş kadınların da gece postalarında çalıştırılabilmeleri için usul ve esaslar Sağlık Bakanlığının görüşü alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na hazırlanacak bir yönetmelikte düzenleneceği hükmüne bağlanmıştır. İş Kanunu'nun 74. maddesinde kadın işçilerin doğumdan önce sekiz doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam on altı haftalık süre için çalıştırılmamaları hususu yer almaktadır. 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 88. maddesinde, Sağlık Bakanlığının görüşü alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanacak bir yönetmelikte gebe ve emziren kadınların hangi dönemlerde ne gibi işlerde çalıştırılacaklarının yasak olduğu, ne suretle emzirme odaları veya çocuk bakım yurdu kurulması gerektiği gibi hususlar düzenlenmiştir. İş Kanunu'nun bu 88. maddesine gereği hazırlanan Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik düzenlenmiştir. Bu yönetmeliğin 15. Maddesine göre, yaşları ve medeni hallerine bakılmaksızın 100-150 kadın işçisi olan işyerlerinde, bir yaşından küçük çocukların bırakılması ve bakılması ve emziren işçilerin çocuklarını emzirebilmeleri için işveren tarafından, çalışma yerlerinden ayrı ve işyerine en fazla 250 metre uzaklıkta bir emzirme odasının kurulması zorunludur.

Yasal düzenleme çocukları sadece kadınların bakımına tabiymiş gibi görmekte iken, erkeklerin çocuk bakımı sorumluluklarını göz ardı etmektedir. Bu düzenlemenin bir sonucu olarak, işletmelerin kadın çalışanı işe almakta caydırıcı etkisi olduğu düşünülebilir. Bunun yanı sıra, kadın çalışan sayısının yeterli olduğu işletmelerde dahi bu hizmetlerin sağlanmadığı ve işletmelerin kendilerine verilecek cezayı ödemeyi tercih ettikleri vurgulanmaktadır. 2008 yılında yürürlüğe giren İstihdam Yasası ile işyerlerinin kreş ve emzirme odaları açma yükümlülükleri ortadan kaldırılmış ve bu hizmetlerin özel sektörden satın alınması imkan tanınmıştır. Çalışılan yer ile kreşin birbirinden ayrı mekanlarda yer alması, kadınların gün içinde gidip çocuklarını görmesine engel olabileceği gibi, işyerlerine gelmeden önce kreşe çocuklarını bırakmak ve iş çıkışında çocuklarını kreşten almak kadınların mevcut kısıtlı zamanları üzerinde ayrı bir baskı oluşturacaktır (Dedeoğlu, 2009: 51).

5510 Sayılı Sosyal Güvenlik Kanunu'na göre, hak sahibi olan kadın ve erkek çocukların ölüm aylığından faydalanabilmeleri için hükümler düzenlenmiştir. Hak sahibi olan erkek çocuklar 18 yaşına veya yüksek öğrenim yapması halinde 25 yaşına kadar ölüm aylığı alabiliyor iken, kız sonradan boşanmaları ya da dul kalmaları kaydıyla ölüm aylığından faydalanabilmektedirler. Bu hükümlerden de anlaşılacağı üzere, ölüm aylığına hak kazanmada ve kullanmada erkekler ve kadınlar arasında ciddi farklılıklar mevcuttur. Erkek ölüm aylığından maksimum 25 yaşına kadar faydalanabiliyor iken, kadınlar evleninceye kadar, dul kalınca veya sigortalı bir işe girmelerine kadar bu düzenlemeden faydalanabilmektedir. Kadınların tarım dışı alanlarda istihdamının önünde çeşitli nedenler bulunmaktadır. Bunların başında; kamu hizmetlerinin yetersizliği ve kadın işgücüne olan talebin yetersizliği gelmektedir.

Ülkemizin kısıtlı ve yetersiz istihdam olanakları ve istihdamsız ekonomik büyüme, kırsaldan kente göç eden kadınların işsiz kalmasına neden olabilmektedir. Bunların yanı sıra, cinsiyete dayalı işbölümü ve bu işbölümünü yeniden şekillendiren tercihler ve yasal düzenlemeler de kadın istihdamının önünde duran etmenler arasında sayılabilmektedir. Çalışma yaşamını düzenleyen yasalarda çocukların bakımı kadının yükümlülüğünde görülmekte olup, çalışma yaşamı ile aile yaşamını uyumlaştıracak düzenlemelere rastlanmamaktadır. Çocuk bakımı nedeniyle işgücü piyasasından ayrılan kadınların, tekrar işgücü piyasasına dönüşünü sağlamak hususunda ciddi anlamda bir politikanın varlığından söz etmek mümkün gözükmemektedir. Doğum ve analık izninden dönen kadınlar için aynı veya eşdeğer pozisyonlarda istihdamını garanti altına alacak ve işgücü piyasalarına döndüklerinde mesleki eğitimlerini sağlayacak herhangi bir

düzenlemeye de rastlamak mümkün değildir. Buradaki söz konusu bakım sadece çocukları değil, hasta, yaşlı ve özürlü bakımı da içermektedir.

Kadın istihdamını arttırmaya yönelik yasal düzenlemelere ilaveten ek politikalara da ihtiyaç bulunmaktadır. Bu konudaki öncelikli taleplerden bazıları, toplumsal cinsiyet bakış açısını içeren, işsizlik sorununu çözmeye yönelik geliştirilmiş aktif istihdam politikaları ve kadın erkek eşitliği yaklaşımının istihdam politikalarında yer alması gerekliliğidir. Kadın istihdamını arttırmaya yönelik söz konusu bu politikaların hayata geçirilmesi için, kapsamlı, zaman sınırlı ve somut hedefli kadın istihdamı politikasının ilgili kurumların ortaklığında oluşturulması gerekmektedir. Çalışma yaşamını veya kamusal alandaki düzenlemeleri tek başına ele alan düzenlemeler, eşitlik sağlama yönünde olumlu sonuçlar doğurmamaktadır. Bunu sağlamak için, aile yaşamı, özel alan ile çalışma yaşamı ve kamusal alanı uyumlaştıracak ve toplumsal iş bölümündeki cinsiyetçi yapılandırmayı kaldıracak politikalara ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak böylelikle kadınlar için hem iş yaşamında hem de sosyal alanda eşitlik sağlamak ve mevcut ayrımcılığı ortadan kaldırmak mümkün olmaktadır. Sadece kamusal alan ile özel alan arasında ayırım yapmadan hayatın her alanındaki ayrımcılıkla mücadele etmek gerekmektedir. Böylelikle, hem kadının istihdamı artırılmış olacak hem de mevcut erkek egemen sistemin nüfuz ettiği kurumların dolayısıyla da hayatın dönüşmesi sağlanmış olacaktır (Yarıkkaya, 2012: 5).

5. VERİ VE YÖNTEM

Türkiye’de kadınların istihdam oranını belirleyen faktörleri inceleyen ekonometrik model aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır. Modelde bağımlı değişken İSTİHDAM, toplam kadın nüfusu içinde istihdam edilen kadınların oranını, bağımsız değişkenlerden medeni durumu ifade etmek için, EVLİ,HİC EVLENMEMİŞ,ESİ OLMUS, eğitim durumu için, OKUR YAZAR OLMAYAN,LİSE VE DENGİ OKULLAR, UNIVERSİTE, olarak incelenirken, UCRETSİZ ise ücret almadan çalışan kadınların toplam kadın nüfusu içindeki payını göstermektedir. Çalışmada kullanılan veriler yıllık olup 1988-2012 yıllarını kapsayarak TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) ‘ndan derlenmiştir.

Zaman serilerinin en önemli yönlerinden biri, durağan olup olmamalarıdır. Zaman serisi verisi kullanılarak iki değişken arasında katsayısı istatistiksel olarak anlamlı bir regresyon bulunabilir. Ancak her iki zaman serisinde de trend bulunuyorsa, bu ilişki yerine sahte bir ilişki olabilir. Bu durumda sahte regresyon problemi ortaya çıkmaktadır. Bulunan regresyonun gerçek bir ilişkiyi gösterip göstermediğini zaman serisi

verilerinin durağan olup olmadığı ile yakından ilgilidir. Zaman serileri verilerine dayanarak elde edilen regresyon modelleri ile öngörüler yapılır. Zaman serilerinde veriler durağan değilse, yapılan öngörülerin geçerliliği de tartışmalıdır (Tarı, 2006, s.380).

Birim kök testleri, bir zaman serisinin durağanlığının belirlenmesinde kullanılır. Bir zaman serisinin birim kök içermesi o serinin durağan olmadığı anlamına gelir. Durağan olmayan bir seri, d kere fark aldıktan sonra durağan hale geliyorsa d . dereceden bütünleşik $I(d)$ olarak tanımlanmaktadır (Gujarati, 1995:719).

VAR modelinde, değişkenlerin şoklara verdiği tepkileri tespit etmek amacıyla kullanılan etki-tepki fonksiyonları ve herhangi bir değişkendeki değişmelerin neden kaynaklandığını belirlemek amacıyla kullanılan öngörü hatasının varyans ayrıştırması, değişkenlerin sıralanışına karşı duyarlıdır. Literatürde yaygın olarak kullanılan sıralanış şekli dışsaldan içsele doğru olmaktadır. Değişkenlerin dışsaldan içsele doğru sıralanması, VAR modelinin tahmini neticesinde bir politika analizi için kullanılacak etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması için önem arz etmektedir. Tahmine ilk girecek değişken, Cholesky ayrıştırmasına göre en dışsal kabul edilecek değişkendir. Özellikle, birinci sıradaki değişkenin en dışsal oluşu, bu değişkenin sistemdeki diğer değişkenlere gelen geçici şoklara tepki göstermediğini; sıralamada en sondaki değişkenin en içsel oluşu, bu değişkenin sadece kendi şoklarına değil, aynı zamanda sistemdeki her değişkene gelen şoklara da tepki gösterdiğini ifade etmektedir. Bu nedenle nedensellik ilişkileri belirlendikten sonra, değişkenlerin dışsaldan içsele doğru sıralanması ve bu sıra ile tahminde yer alması sonuçları değiştirmektedir (Çiçek, 2005: 89-90, Bozkurt, 2007: 94) .

Analize giren değişkenler arasındaki ilişkilere ait herhangi bir ön bilgi bulunmaması durumunda değişkenler arasındaki sıralama Granger nedensellik testi ya da Hausman dışsallık testi ile belirlenmektedir. Ancak bu çalışmada kadın istihdamının belirleyicileri üzerinde analiz yapıldığı için istihdam oranı içsel olarak kabul edilmiş, diğer değişkenler ise dışsal olarak analize katılmıştır (Tarı, 2006: 439).

Modelde kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadıkları ve eğer durağanlarsa hangi seviyede durağan oldukları ADF testi ile analiz edilmiştir. Bu teste göre; hesaplanan ADF t istatistiği mutlak değer olarak %1, %5 ve %10 eşik değerlerinden küçük olduğunda sıfır hipotezi reddedilemez. Bu bulgu, ilgili serinin birim kök taşıdığı yani durağan olmadığı anlamına gelir (Gujarati, 1995:721).

Tablo 1. ADF Birim Kök Test Sonuçları

		Trendsiz		
	ADF Test	ADF İstatistiği	Kritik Değer	Olasılık
Düzy	HIC_EVLENMEMIS	-3.860118	-3.737853	0.0076
	EVLİ	-4.712547	-3.737853	0.0010
	BOSANMIS	-4.425111	-3.737853	0.0020
	ESL_OLMUS	-4.324270	3.737853	0.0026
Birinci Fark	D(ISTİHDAM)	-6.272437	-3.752946	0.0000
	D(UCRETSİZ)	-9.512063	-3.752946	0.0000
	D(OKUR_YAZAR_OLMAY AN)	-6.611535	-3.752946	0.0000
	D(LİSE_VE_DENGI_OKUL LAR)	-7.025135	-3.752946	0.0000
	D(UNIVERSİTE)	-4.949063	-3.752946	0.0000

*Değişkenlerin %1 anlamlılık düzeyleri alınmıştır.

Modelde kullanılan seriler trend içermediklerinden ADF ve birim kök testleri trendsiz olarak yapılmıştır. Tablo 1 sonuçlarına göre serilerin düzeyde durağan Tablo 2 sonuçlarına göre ise serilerin düzeyde durağan değil, birinci farkı alındığında durağan olduğu görülmektedir.

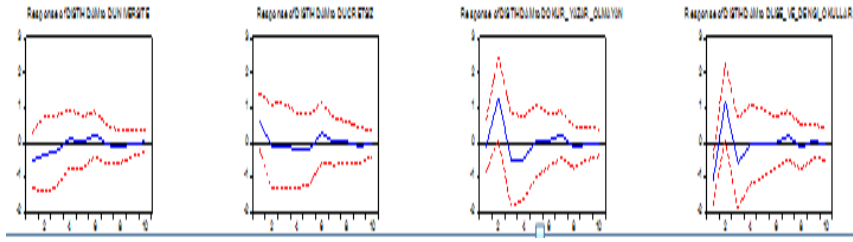
Etki Tepki Fonksiyonu Sonuçları: Etki tepki fonksiyonlarını kullanmaktaki amacımız şoklar sonucu değişkenlerdeki dinamik tepkileri görmek ve şoklara uyum sürecini incelemektir. Aşağıdaki şekilde kadınların istihdam oranlarına verilecek bir şokun diğer değişkenler üzerindeki etkisi incelenmektedir.

Düz çizgiler her bir değişkenin kadın istihdam oranlarındaki bir birim standart sapmalı şoka verdikleri tepkilerdir. Kesikli çizgiler ise tahmin edilen etki tepki fonksiyonları etrafında %90 güven aralığı bandını ifade etmektedir. Her bir değişken için grafiklerde yer alan dikey eksen ilgili değişkenin tepkisinin derecesini ölçerken, yatay eksen etki verildikten sonra geçen yıllık dönem sayısını göstermektedir.

Üniversite, ücretsiz aile işçiliği, okur-yazar olmayan, lise ve dengi okul serilerindeki bir birimlik şok karşısında istihdamda meydana gelen değişimleri göstermektedir. Buna göre; üniversite değişkenine bir birimlik şok verildiğinde istihdam oranının arttığını ve uzun dönemde dengeye geldiğini göstermektedir. Ücretsiz aile işçiliği değişkenine bir birimlik şok verildiğinde istihdam oranı önce azalır, 5.dönemden sonra bir miktar artış gösterip dengeye ulaştığı görülmektedir. Okur-yazar olmayan ve lise ve

denge değişkenlerine verilen bir birimlik şok karşısında da istihdam oranı önce artış sonra azalış gösterip, uzun dönemde dengeye gelmektedir.

Medeni durum göstergeleri olan evli, hiç evlenmemiş, eşi ölmüş ve boşanmış kadınların toplam kadınlar içindeki oranları da etki-tepki grafikleri ile incelenmiş ancak anlamlı sonuçlara ulaşılamamıştır.

Varyans ayrıştırması, içsel değişkenlerden birisindeki değişimi, tüm içsel değişkenleri etkileyen ayrı ayrı şoklar olarak ayırır. Bu anlamda varyans ayrıştırması, sistemin dinamik yapısı hakkında bilgi verir. Varyans ayrıştırmasının amacı, her bir rassal şokun, gelecek dönemler için öngörünün hata varyansına olan etkisini ortaya çıkarmaktır. Öngörünün hata varyansı, h uzunluktaki bir dönem için, her bir değişkenin hata varyansına katkısı olarak ifade edilebilir. Daha sonra bu şekilde elde edilen her bir varyans, toplam varyansa oranlanarak, yüzde olarak nispi ağırlığı bulunur.

Tablo 2. DISTIHDAM'ın Varyans Ayrıştırması (%)

Dönem	dDISTIHDAM	dOKUR_YAZAR_OLMAYAN	dLISE_VE_DENGI_OKULLAR	dUNIVERSITE	dUCRETSIZ
1	48.41038	0.377529	33.391175	6.938606	10.88174
2	26.13363	24.51695	38.07050	5.339163	5.939147
3	23.98345	25.47021	39.43250	5.603967	5.509866
4	23.29054	27.21634	37.99900	5.573318	5.920806
5	23.16872	27.10805	37.78156	5.541322	6.400353
6	22.75387	26.66621	37.09795	6.192016	7.289954
7	22.59861	26.91105	37.13706	6.154937	7.198342
8	22.59335	26.92510	37.06881	6.267299	7.145441
9	22.55553	26.88789	37.03801	6.265764	7.252811
10	22.54328	26.87295	37.03801	6.269711	7.248837

Tablo 3. DISTIHDAM'ın Varyans Ayrıştırması (%)

Dönem	dİSTIHDAM	DHİC_EVLENMEMİS	DEVLI	DESI_OLMUS	DBOSANMIS
1	81.01406	3.774295	5.917143	5.981110	3.313390
2	75.48515	5.833486	6.733722	7.589321	4.358325
3	16.91376	6.369211	3.465523	10.79515	62.45635
4	10.16102	17.19560	7.450863	10.64516	54.54736
5	1.212359	2.130268	0.819905	15.48089	80.35658
6	0.370938	6.420424	1.612695	12.92188	78.67406
7	0.060089	1.801195	0.515057	14.15903	83.46463
8	0.021623	3.411185	0.813502	13.30661	82.44678
9	0.020408	2.428221	0.661605	13.73372	83.15605
10	0.019095	2.695635	0.679550	13.56169	83.04403

Tablo 3'e göre ilk dönemde istihdam değişkeninin varyansındaki değişimin % 33.3'nü lise ve dengi okullar, %10.8 'ini ücretsiz ev işçiliği, %6.9 'nu üniversite ve %0.3 'ünü okur yazar olmamak değişkeni tarafından %48.4 'üde değişkenin kendisi tarafından açıklanmaktadır. Dönem sonuna gelindiğinde istihdam değişkeninin varyansındaki değişimin % 37.2' si lise ve dengi , %26.8'i okur yazar olamayan %7.2'si ücretsiz aile işçiliği ve %6.2 üniversite değişkeniyle açıklanmaktadır.

Tablo 4'e göre ilk dönemde istihdam değişkeninin varyansındaki değişimin % 3.7.'si hiç evlenmemiş olma,%5.9.'u evli olma,%5.9'u eşi ölmüş olma ve %3.3. 'ü boşanmış olma değişkeni, %81 'lik oran ise değişkenin kendisi tarafından açıklanmaktadır. Dönem sonuna gelindiğinde istihdam değişkeninin varyansındaki değişimin % 83 'ü boşanmış olma, %13.5 'i eşi ölmüş olma %0.6 'sı evli olma ve %2.6 'sı da hiç evlenmemiş olma değişkeniyle açıklanmaktadır.

6. SONUÇ

Çeşitli etkenlerin kadınların işgücü piyasasına katılımı ile nasıl bağlantılı olduklarını belirlemek için yapılan çok değişkenli analiz, eğitimin önemli rolünü teyit etmektedir. Özellikle üniversite eğitimi, hem kırsal hem de kentsel bölgelerde işgücüne katılım ile son derece pozitif bir biçimde bağlantılıdır. Türkiye'de son yirmi yıllık dönemde kadınların eğitim durumunda önemli iyileşmeler meydana gelmiştir. Örneğin, 1988'den 2006'ya kadar olan dönemde okur-yazar olmayanların payı yüzde 33,9'dan 19,6'ya düşmüş, üniversite mezunlarının payı ise yüzde 1,8'den 5,8'e yükselmiştir. Türkiye'de kadınların işgücüne katılımının en dikkat çekici özelliklerinden birisi, büyük ölçüde eğitimsel kazanıma dayanmasıdır: katılım oranları, eğitim ile birlikte önemli ölçüde artmaktadır. Kentsel alanlardaki ilkökul diploması olmayan kadınların katılım oranı yüzde 10'un,

lise diploması olmayan kadınların katılım oranı ise yüzde 15'in altındayken, üniversite mezunu olan kadınların katılım oranı yüzde 70 düzeyindedir.

Lise düzeyinden az eğitime sahip olan düşük vasıflı kadınların düşük ve durağan katılım oranları incelendiğinde Türkiye'deki büyük hanehalkı sektöründen kaynaklanan yüksek referans ücretleri ve çok uzun çalışma saatleri, kadınların işgücü piyasasına neden bu kadar az sayıda katıldıklarını muhtemelen açıklamaktadır.

Türkiye'de evlilik genel, boşanma ise alışılmadık bir olaydır: kadınların neredeyse yüzde 98'i 49 yaşına kadar evlenmekte ve bu yaşa kadar yüzde 1'inden azı boşanmaktadır. Evlilik zamanlaması erkendir, ilk evlilikteki ortalama yaş 20,7'dir. Bu demografik etkenlerin anlamı, kadınları çoğunluğunun yaşamlarının büyük bir kısmını evli olarak geçirdikleridir. Bununla birlikte, Türkiye'de evli kadınların işgücüne katılım oranı, bekar kadınların oranından düşüktür: bekar kadınların katılım oranı yüzde 34,3 iken, evli kadınlar için karşılık gelen oran yüzde 23,1'de kalmaktadır. Bu iki demografik grup arasındaki fark kentsel alanlarda daha da büyüktür, bekar kadınların katılım oranı yüzde 35'e çıkarken evli kadınların katılım oranı yüzde 15,5'e düşmektedir. Olumlu bir husus ise, zaman içerisinde kentsel alanlardaki evli kadınların işgücüne katılım oranının artmış olmasıdır. Ayrıca, katılım oranları daha yüksek olan bekar kadınların nüfustaki payı da artmaktadır.

Çalışmada kullanılan değişkenler gruba “mikro” özellik taşıyan değişkenler olarak da nitelenebilir. Türkiye'de kadınların işgücüne katılma oranları üzerinde şüphesiz makroekonomik değişkenler de “dolaylı” yönden etkili olabilirler. Ancak bunların doğrudan etkili olmayıp mikro özellikli sayılabilecek değişkenlerin etkili olmaları; Türkiye'de kadın işgücünün emek piyasalarına entegre olmakta güçlük çektiği ve istihdamlarının daha ziyade erkeklerin istihdam biçimiyle bağlantılı olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Kadın işgücüne katılımının makro değişkenlere karşı duyarlı olmamasında ayrıca; kadınların eğitim düzeylerinin düşüklüğü, istihdamda tarımın hâlâ önemli bir payının olması, tarımda küçük işletmelerin yaygınlığı, iç ticaret hadlerinin tarımın aleyhine dönmesi, kentsel alanlarda çoğunluğu vasıfsız olan kadın işgücü için yeterli iş imkanlarının olmayışı, bir çok sektörde çalışanların çoğunun erkek oluşu nedeniyle sektörlerin kadın istihdamına açık ve alışkın olmamaları, vasıfsız kadın işgücünün kazanabilecekleri düşük ücretlerle çocuk bakımı hizmeti satın alamamaları, özellikle kırsal alanlardaki kadın işgücünün çoğunluğunun çocuk sahibi olabilecek yaşta olması, kadınların bir kısmının son yıllarda giderek artan kayıt dışı ekonomi sebebiyle evde iş alarak aile bütçelerine katkıda

bulunmaya çalışmaları, ancak bunun istatistiklerde gözükmemesi gibi etkenlerin de bu bulgularda önemli rol oynayabileceği söylenebilir.

Kadın işgücünün emek piyasalarında daha yüksek oranlarda ücretli konumda çalışmalarını sağlamak için öncelikle onları ev kadınlığına ve ücretsiz aile işçiliğine hapseden nedenlerin bilinmesi gerekmektedir. Kadınların eğitim düzeylerinin düşük oluşundan hareketle, orta ve uzun vadede eğitim düzeylerinin yükseltilmesinin bu açıdan yararlı olacağı düşünülebilir. Ancak incelenen dönemde kentsel emek piyasalarında kadın işgücünün eğitim düzeyinin yükselmesine karşılık, eğitilmiş kadınların İKO'nun azalması sorunun sadece buna bağlı olmadığını göstermektedir. Bunun yanı sıra makroekonomik açıdan sürekli ve istikrarlı büyümenin sağlanmasının da kadın işgücü için iş fırsatlarını arttıracak açıktır. Ayrıca kadınların çalışmalarını zorlaştırıcı/engelleyci mevzuatın yeniden düzenlenmesi; kreş, çocuk yuvası gibi kurumların oluşturulmalarını özendirici sübvansiyon, vergi indirimi gibi desteklerin de bu alanda etkili olabilecekleri söylenebilir.

Yapılan çalışmada ulaşılan sonuçları özetle şöyle sıralayabiliriz: Türkiye'de kadın işgücünün genel ve mesleki eğitim düzeyi düşüktür. Tarımsal üretim yapısının bozulması sonucu köyden kente göç sonucu daha önce tarımda ücretsiz aile işçisi olan kadın kent yaşamında "ev kadını" konumuna düşmüştür. Bundan dolayı işgücünün dışında kalmakta ve ekonomi yeterli istihdam yaratamamaktadır.

Ekonomide işgücünün yapısına uygun istihdam sağlayacak yatırım yapılmamaktadır. Kadınların ücretli olarak çalışmalarının alternatif maliyeti aile ve toplum açısından yüksektir. İşler "kadın işi" ve "erkek işi" olarak kısmen ayrıştırılmaktadır. Çocuk bakımı ve yetiştirilmesi, yaşlıların bakımı toplumun geleceği açısından son derece önemli olmakla birlikte bu alanda yeterli kamusal hizmet verilmemektedir. Kadının ücretli olarak çalışması durumunda ailenin elde edeceği gelir ev işleri diye bilinen işlerin maliyetini karşılayamamaktadır. Bu yüzden kadınların işgücüne ve istihdama katılımlarının artırılması amacıyla; kaynakların etkin kullanılması, üretim çarkının harekete geçirilmesi, yeni istihdam alanlarının açılmasını sağlayacak yatırımların yapılması, işgücü vasfının yükseltilmesi, ev odaklı hizmetlerin kamusal hizmetler kapsamında sunulması, ücretli çalışmanın alternatif düşürülmesi yönünde politikaların uygulanması gerekir. Bunun için; kadın işgücünün eğitim seviyesini yükseltecek örgün ve yaygın eğitim imkânları kullanılarak istihdam edilebilirlik artırılmalıdır. Aktif işgücü politikalarıyla işgücü piyasasına giriş kolaylaştırılmalı ve teşvik edilmelidir.

Tarım dışı sektörlerde çalışma şartları kadınlara uygun hale getirilmeli ve kadınların işyerlerinde maruz kaldıkları gayri insani davranışların önüne geçilmelidir. İşyerlerinde çocuk bakımını ortadan kaldıracak kreşlerin ve yaşlı bakımını üstlenecek kamusal hizmet kurumlarının açılması kadınların iş hayatına katılımını artıracığından kamu sosyal devlet ilkesi gereği bu sorumluluğu yerine getirmelidir. Devlet kadın erkek istihdamında eşitliği sağlamaya yönelik politikalar oluşturmalı, bunun için çalışma yaşamını insana yakışır hale getirmeli, herkesin sosyal güvenlik kapsamında ve yasalara uygun biçimde istihdamı için gerekli önlemleri almalıdır. Sonuç itibarıyla kadınların istihdam katılımlarının düşük düzeyde gerçekleşmesi, hem kadınların yapabilirlikleri önünde önemli bir engel teşkil etmekte, hem de sosyal kalkınmanın gerçekleşmesini imkânsız kılmaktadır. Kadınlar bir toplumun ön planda olmayan fakat toplumun ilerlemesinde önemli etkileri olan üyeleridir. Toplumda kadın ne kadar etkin ve üretkense toplum o kadar gelişmiş olacaktır.

Kaynakça

- Altan, Ş.ve Ersöz A. *Kadının Çifte Yükümlülüğü*, Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadın Statüsü ve sorunları Genel müdürlüğü Bülteni, Sayı: 2 Mart, 1994.
- Dedeoğlu, S., *Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emeği*, Toplum ve Bilim, 86. Sayı, Güz, s.139-170, 2002.
- Fosu, A. K. *Cost Of Living And Labor Force Participation: Married Women In Urban Labor Markets*. Journal Of Labor Research, Spring, Vol.20, Issue: 2: 219-232 makalesinin EBSCO Host veri tabanından elde edilen nüshası, 1- 18,1999
- Gujurati, N. D. *Basic Econometrics*. İstanbul: Literatür Yayıncılık 1027s., 1999
- Hobsbawm, E. J. *Sanayi ve İmparatorluk* (Çeviren: Abdullah Ersoy) Ankara: İkinci Basım, Dost Kitabevi yayınları,2003.
- Kocacık, F. ve Gökaya, v.d., *Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları* C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, ss. 195-219,2004.
- Korkmaz, A ve Korkut, G. Türkiye’de Kadının İşgücüne Katılımının Belirleyicileri Süleyman Demirel Üniversitesi,İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Cilt:8 Sayı :2 ss.41-65,2012.
- Mercanlioğlu, Ç., *Cinsiyete Dayalı Eşitsizlik; Kadın Yöneticilerin İş ve Özel Hayatlarını Dengeleme Zorlukları ve Bedelleri*, Uluslararası-Disiplinler arası Kadın Çalışmaları Kongresi, 05-07 Mart,2009.
- Özer, M. ve Biçerli, K., *Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi*, Sosyal Bilimler Dergisi ss.55-86,2004.
- Tarı, R. *Ekonometri*. Kocaeli Üniversitesi Yayın No: 172, 481s.,2006.

- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu)
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=25 (28.03.2013)
- Uraz, A., Aran, M., Hüsamoğlu, M., Okkalı Şanalmiş, D., Çapar, S.,
Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımında Son Dönemde Gözlenen Eğilimler, DPT ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal
Politika Analitik Çalışma Programı, Çalışma Raporu, 2010.
- Yarıkkaya, P., “Türkiye’de Kadınların Çalışma Hayatındaki Yeri”,
<http://www.tekgida.org.tr/Faaliyetler/Kadin-Burosu> (28.03. 2013)

İNSANIN “NUTFE” VE “ALAK” TAN YARATILDIĞINI İFADE EDEN AYETLERİN MANA VE MESAJI

Yusuf AĞKUŞ*

Özet

Kur’ân-ı Kerim’in ne dediği, muhatabına hangi mesajları sunduğu İslam dinini kabul eden insanlar için büyük önem arz etmektedir. Bu bakımdan Kur’an’ın ne dediğini veya ne demek istediğini anlamaya yönelik tarih boyunca çeşitli çalışmalar yapılmış, tefsirler yazılmıştır. Hiç şüphesiz insanoğlu var olduğu sürece de bu faaliyetler devam edecektir. Bu çalışmalar doğal olarak bu çalışmaları yapan insanların dünya görüşüne, mezhebine, kültürüne, eğitim seviyesine, siyasî konumuna, yetiştiği ortama vs. nedenlere göre şekil alır. Ancak bu farklı düşüncelerin oluşmasında en büyük sebep Kur’an Kerm’in i’cazından kaynaklanan vecizliği ve Kur’an’ı Kerim’i anlama hususunda müşterek bir usûlün bulunmamasıdır. Tüm bunlara rağmen tarihi vasat, siyak-sibak, sebab-i nüzul gibi temel kriterlerin göz önünde bulundurulması kanaatimizce bu farklılıkları aza indirecek, en önemlisi de Kur’an’ın daha doğru anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Bu makalede, Kur’an ve tefsir araştırmalarında “Bilimsel-İlmî Tefsir” olarak isimlendirilen Kur’an ve yorum anlayışının, Kur’an-ı Kerim’de geçen “Nutfe” ve “Alak” kelimelerine yükledikleri anlam ve bu kelimelerin geçmiş olduğu ayetlere bakış açılarının ne olduğu klasik tefsir külliyatı da göz önünde bulundurularak eleştirel bir bakış açısıyla işlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nutfe, Alak, Bilimsel, Klasik.

Meaning And Message Of The Quran Verses Which Represent That Human Was Created “Spermatc Fluid” And “Nidation”

Abstract

What Quran says and which messages Quran offers is very important for people who accept Islam as a religion. In this regard, throughout history various studies had been done and various commentaries had been written to understand what Quran says or what Quran means. No doubt, these activities will continue as long as human being continues to exist. Naturally these studies take form according to different reasons like worldview, sect, culture, education level, political position, habitat of the people who study in this field. However, the biggest reason that related formation of different ideas is Quran’s succinct which originates from its laconic and the lack of a common procedure about understanding of Quran. Despite

---

* Arş. Gör. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri.
yusufagus@kilis.edu.tr.

all, in our opinion, considering of basic criterions like historical process, pre and post revelation reason will reduce differences and above all help to a more accurate understanding of Quran.

This article searched spermatic fluid and nidation words in the Quran according to the perspective of Quran and interpretation understanding which is called scientific interpretation in the Quran and interpretation researches. Also, we critically researched perspective of scientific interpretation related verses of the Quran in which located spermatic fluid and nidation words considering classical interpretation complete works.

Key Words: *Spermatic Fluid, Nidation, Scientific, Classical.*

Giriş

Hz. Peygamber (s.a.v)'in vefatından günümüze kadar Kur'an-ı Kerim'i anlama ve yorumlama faaliyeti dönem dönem farklılık arz etse de inkitâa uğramadan devam edegelmiştir. Kur'an'ı Kerim'in anlaşılmasındaki ve yorumlanmasındaki hem keyfiyeti hem kemiyeti ilgilendiren bu farklılıklar da bazen kullanılan metottan, bazen ön kabullerden, bazen de içerisinde bulunan konjonktürden kaynaklanmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in, neslinin, yerlerin ve göklerin neden, nasıl yaratıldığı ile alakalı bilgiler içeren âyet-i kerimelerin yorumlanmasında da benzer durumlar söz konusudur. İlgili ayetlerin yorumlanmasında asla ihmal edilmemesi gerektiğini düşündüğümüz bir vurgunun ihmal edilmesi nedeniyle kaleme aldığımız bu makalede söz konusu var oluşların, yaratılışların, aşamaların hepsinin Allah'ın varlığına ve kudretine işaret ettiği düşüncesi klasik tefsir külliyatı referans gösterilerek savunulmaya çalışılmıştır.

Kur'an metni açısından konuya yaklaşıldığında, Kur'an'ın evrene ve evrene ait parçalara birçok yerde göndermede bulunduğu açıkça görülecektir. Ancak burada can alıcı nokta, Kur'an'ın bu tür konulara neden ve nasıl yer verdiği sorularıyla gündeme gelmektedir. Kur'an; yerden, gökten, sudan, bitkilerden, hayvanlardan, insanın kendisinden ve benzeri konulardan söz ederken, sürekli insanı evrene ait bu parçalar üzerinde düşünmeye teşvik etmekte ve düşünmeye sevk etmenin yollarını aramaktadır. İnsanın yaratılmışlar üzerindeki bu yoğun düşünme çabası sonucu da yaratıcıya ulaşmasını hedeflemektedir. Evrene ait parçalardan söz eden ve bunlar üzerinde sürekli düşünmeyi talep eden Kur'an, evrenin işleyiş kanunlarına karşı oldukça ilgisiz kalır. Ancak büyük oranda metafizik alana giren inanç boyutunu, insanın sınırlı aklıyla mükemmel bir şekilde

algılaması mümkün olmadığından, bu alana nüfuz edip algılayabilmesi için¹de bu noktada vahiy devreye girer ve bu açığı kapatır.

Bilimsel(cı) tefsir eğiliminin son dönem İslam dünyasında hayli rağbet görmesi, temelde oryantalistik söylemin Kur'an ve İslam'ın değerlerini ilkelikle itham etmesi ve bu ithamın İslam dünyasında da az çok taraftar bulması karşısında Müslümanlarda zuhur eden alinganlık ve bu travmatik duygunun bir tezahürü olan savunmacılık (apoloji) refleksine dayanır.² Bu da netice de bilimsel yorumlama yöntemini savunanların, bilimsel verilerin hiçbir şekilde Kur'an metnine aykırılık teşkil etmeyeceği tezini her fırsatta gündeme getirmelerine, bilimsel bulguların Kur'an'da önceden haber verildiği ve metin üzerinde yoğunlaşma sonucu bunların çıkarılabileceği düşüncesini dillendirmelerine sebep olmuştur.³

Kur'an'ın i'cazı bağlamında dile getirilen şu ifadeler de ilmi tefsir savunucularının konu hakkındaki görüşlerini yansıtmaları açısından kayda değerdir: "Tetkik edilip araştırıldığında, Kur'an'ın ilmî ve fikrî muhtevasında şaşırtıcı bir durum ve yüksek bir nizam keşfedilir ki, bu da onun ayetlerindeki saf bilgilerin kaynağını teşkil eder. Bundan dolayıdır ki, kâinatla ilgili ayetlerin üslup ve ifadelerindeki ilmî hakikatleri Kur'an, insanlığın terakkisinden asırlarca önce haber vermiş ve bu gerçekleri ise ilim, ancak asrımızda bulabilmiştir."⁴

Kur'an'daki kimi ayetlerin anlaşılması için modern ilmin ulaştığı şu anki seviyesinin dahi yeterli olmadığı, bilim sahasındaki ilerlemelere paralel olarak bu ayetlerin daha iyi anlaşılacağını savunanların,⁵ Hz. Süleyman'ın rüzgârla bir günde iki aylık mesafeyi kat ettiğini bildiren ayeti uçağa ve füzeye, Hz. Musa'nın asasıyla taşa vurup taştan su fişkirmasını anlatan ayetleri sondaj ve pompaya, Hz. Davud'a demirin işletilmesinin öğretiltiğinden bahseden ayetleri sanayi ve teknolojiye hamletmeleri⁶ bu ayetleri bilimin ilerlemesi sayesinde Hz. Peygamberden ve asırlarca daha iyi anladıkları gibi bir düşüncenin oluşmasına kapı aralamaktadır.

¹ Demir, Şehmus, "Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım", *Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları*, sayı: 2, İstanbul 2010, s. 416.

² Öztürk, Mustafa, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meâl ve Tefsirin Serencamı*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2012, s.117.

³ Demir, "Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım", s. 415.

⁴ Kırca, Celâl, *Kur'an'ı-Kerim ve Modern İlimler*, Marifet Yay., İstanbul 1980, s. 127.

⁵ Kırca, *Kur'an'ı-Kerim ve Modern İlimler*, s. 24.

⁶ Kırca, *Kur'an'ı-Kerim ve Modern İlimler*, s. 54.

Benzer bir durumu insanın yaratılışını anlatan âyetlerin yorumunda da görmekteyiz. Söz konusu âyetleri ilmî veriler ışığında anlamaya çalışan müfessirlerin “aslı” bırakıp “fer” ile ilgilenmeleri bu makalenin oluşmasındaki en büyük etkidir.

1.1. Klasik Tefsirlerde Nutfe Kelimesi

Bu bölümde “İslam ilim ve kültür tarihinde referans merci olmaya hak kazanmış”⁷ olması hasebiyle klasik tefsirler arasında zikredilen bazı tefsirlerde, “nutfe” kelimesinin geçmiş olduğu ayetlerin nasıl anlaşıldığını, ayetteki konuların nasıl işlendiğini ortaya koymaya çalışacağız. Zira ilâhî kelamın kastını ilk neslin yorumları üzerinden ortaya koymaya çalışan, böylelikle Kur’an’ı, vahyedildiği zaman dilimi ile içinden çıktığı ilk olaylarla, Peygamber ve ashab ile sürekli olarak ilişkide tutmaya çalışan klasik tefsirin,⁸ “Kur’an’ın ne dediği” ile alakalı olarak içermiş olduğu bilginin Kur’an tefsiri açısından önemi oldukça büyüktür.

Nutfe kelimesi Kur’an-ı Kerim’de Nahl 16/4, Kehf 18/37, Hac 22/5, Mü’minûn 23/13-14, Fâtır 35/11, Yâsîn 36/77, Mü’min 40/67, Necm 53/46, Kıyamet 75/37, İnsân 76/2, Abese 80/19 ayetlerinde olmak üzere on iki yerde geçmektedir.

Cevherî (ö. 400/1009) “*nutfe*” kelimesinin, kelimenin cemi yapısına göre farklı anlamları olduğunu belirtir. Cemisi “nitâfun” şeklinde olduğunda ister az olsun, ister çok olsun “*saf su*” anlamına geldiğini, cemisi “nutafun” olarak geldiğinde ise “*erkeğin suyunu*”, yani kendisinden çocuk meydana gelen “*meni*yi” ifade etmek için kullanıldığını söyler.⁹

Taberî (ö. 310/923) ise bir kap veya benzer bir şey içerisinde az olarak bulunun her suya “*nutfe*” denildiğini belirtir.¹⁰

“İslam ilim ve kültür tarihinde referans merci olmaya hak kazanma” kriterine tam manasıyla sahip olduğunu düşünerek bu bölümde ele alacağımız ilk tefsir Taberî tefsiri olacaktır.

⁷ Mustafa Öztürk, *Kur’an ve Tefsir Kültürümüz*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2008, s. 65.

⁸ Paçacı, Mehmet, *Çağdaş Dönemde Kur’an’a ve Tefsire Ne Oldu?*, Klasik Yay., İstanbul 2008, s. 125.

⁹ Cevherî, İsmâ’il b. Hammâd, *es-Sihâh*, Dâru’l-‘İlm, Beyrut 1979, IV. 1434.

¹⁰ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b.Cerîr, *Câmiu’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Kâhire 2001, XXIII. 531.

Taberî, Nahl Sûresi'nin 4. "**Allah insanı bir damla sudan/meniden yarattı. Ne var ki kâfir/nankör insan (bu basit âciz, hâlini düşünmüyor da adeta rakipliğe soyunup) yaratıcısına karşı çıkma cüreti gösterebiliyor.**"¹¹ âyetini izah ederken 3. ayette olduğu gibi bu ayette de belirtilen hususların Allah'ın varlığına, birliğine işaret ettiğini şu ifadelerle dile getirmektedir:

"Allah Teâlâ bu ayette insana şöyle demiştir: Ey insan! Allah seni meniden; baya, adı bir sudan yarattı. Seni anne rahminde çeşitli safhalardan geçirdi. Sana sağlık verdi, rızık verdi ve sen de bunlardan istifa ettin büyüdün. Ayakların üzerinde durmaya başladığın zaman da Rabbine karşı gelmeye, yan çizmeye başladın. Sen bu yaratılışını, adı bir sudan mükemmel bir varlık olarak yaratıldığını ve yaratana unuttun, sonra da aklınca bir şeyler uydurarak Rabbine karşı geldin, hasımlık yapmaya kalktın."¹²

Her ne kadar Taberî bu ayette geçen müfred "*insan*" kelimesinin cem'î manada olduğunu ve genel manada insanların kastedilmiş olduğunu söylese de, âyeti yorumlarken Rabbine karşı gelen, hasımlık yapmaya kalkan kâfir insan tipini vafettiği aşikârdır. İnsanın hasımlık yapmasını izah ederken Yâsîn Sûresi'nin 77. âyetinde geçen Übey b. Halef kâfirine atıfta bulunması da bu görüşümüzü teyit eder cinstendir. Yani Taberî'nin de söz konusu kelimeyle kâfir insanın kastedilmiş olduğunu, bu ayetlerin de inkârcı zihniyete sahip olan kişilere yönelik bir ikazdan ibaret olduğunu düşündüğü de açıkça görülmektedir. Ayrıca Taberî bu ayette "*insan*" kelimesi ile kimin kastedildiği hususunda üç ayrı görüş¹³ belirtmiştir. Bu görüşlerde zikredilen insanların hepsinin ortak özelliği de görüleceği üzere Allah'ı, ahireti inkâr ediyor olmalarıdır.

Belirtmiş olduğumuz hususlar göz önünde bulundurulduğunda Taberî'nin, söz konusu ayetleri insanın yaratılışıyla alakalı olarak herhangi bir bilimsel bilgi verme kaygısıyla açıklamadığı ve ayetlerin insanlara bilimsel bilgi vermek amacıyla gönderilmiş olduğu gibi bir düşünceye sahip olmadığı açıktır. Aksine kendisini bayağı bir sudan mükemmel bir varlık olarak yaratan Rabbine karşı kibirlenen, aklınca bir takım gerekçeler uydurarak yaratana inkâr eden kâfir insanın; bu tutumundan dönmesi için zikredilmiş olan deliller olarak algıladığı anlaşılmaktadır.

¹¹ Seminerimizde kullandığımız ayet mealler için bkz. Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meâli (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.

¹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV. 165.

¹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX. 486-487.

Taberî'ye göre Hac Sûresi'nin 3. âyetinde geçen “insanlardan bazıları” ile kastedilen de Nadr b. Haris inkârcısıdır.¹⁴

İnsanın yaratılışından bahseden ve “ey insanlar” hitabıyla başlayan beşinci âyet-i kerimede de aynı şekilde “insanlar” ile şeytanın peşine takılıp da Allah’a karşı gelen insanların kastedildiğini belirtir. Devamında da Allah Teâlâ'nın bu ayet ile ahireti, Allah'ın insanı öldükten sonra tekrar yaratabileceğini, kudretini inkâr edenlere karşı cevap verdiğini, her şeye kadir olduğunu hüccetlendirdiğini belirtir. Taberî bu görüşlerini şu şekilde ifade eder:

Allah Teâlâ bu âyet-i kerime ile şeytanın (şeytan tipli insanın) peşine takılıp da, kendisine körü körüne karşı çıkan kimselerin (Allah'ın kudreti hususunda) söylemiş olduğu sözlerin ne kadar yanlış olduğunun delillerini ortaya koyarak onları şu şekilde ikaz etmektedir: “Ey insanlar, ölümünüzden sonra sizi tekrar diriltip kabirlerinizden çıkaracağımızdan şüphe ediyorsanız, ilk yaratılışınıza bir bakın da bu şüphenizden vazgeçin. Zira biz, atanız Âdem'i topraktan yarattık. Sonra sizleri onun nutfesinden (menisinden) meydana getirdik. Sonra sizi nutfeden alakaya (kan pıhtısına), alakadan mudkaya (belli belirsiz şekil almış et parçasına) çevirmek üzere çeşitli evrelerden geçirdik. Sizi bu şekilde var etmemiz, sizin için bir öğüt, bir ibret vesilesidir. Yokluğunuzdan önce varlığınız hususunda dâhilinizin olmadığını öğrendiğiniz gibi ölümünüzden sonra yeniden yaratılmanızda da Allah'tan başka kimsenin dâhilinin olmadığını bu şekilde öğrenmiş oldunuz.”¹⁵

Âyetin devamında geçen “*linübeyyine leküm*” kısmının izahında da “size kudretimizin ne kadar büyük olduğunu göstermek ve size yaratılışınızın nasıl başladığını bildirmek, haber vermek için”¹⁶ ifadelerini kullanmaktadır.

Taberî, Mü'min Sûresi'nin 67. âyetiyle de Allah'tan başka ilah olmadığını, Allah'ın her şeye kadir olduğunun delillerini müşriklere anlatma görevinin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e emredildiğini belirttikten sonra âyetin şu manaya geldiğini ifade eder : “Ey Muhammed, kavminin müşriklerine de ki: “Ben, âlemlerin rabbi olan Allah'a boyun eğmekle emrolundum. Zira o sizin atanız Âdem'i topraktan yarattı, sonra sizi bir

¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI. 459.

¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI. 461.

¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI. 463.

damla sudan daha sonra da bir kan pıhtısından var etti. Sonra sizleri annenizin karnından küçük bir bebek olarak dünyaya getirdi.”¹⁷

Konuyla alakalı diğer ayetlere bakıldığında da Taberî'nin aynı minvalde sözler söylediği görülecektir.¹⁸ Taberî'nin özelde nutfe, genelde insanın yaratılışı ile alakalı söylemiş olduğu tek şey, bunların inkâr edenler için bir ikaz, bir düşünme vesilesi ve Allah'ın varlığına işaret eden deliller olduğudur. Konu ile ilgili ayetlerin hiç birinde yaratılış evrelerinden, bunların nasıl gerçekleştiğinden, uzun uzadıya bahsetmemiştir. Bu ayetlerle ne kadar büyük ilmî keşifler gerçekleştiğine ve bu ayetlerin ilme ne kadar büyük katkı sağladığına hiç değinmemiştir. Yaratılış ile alakalı evrelerden ayetlerde zikredildiği kadar bahsetmiş, bilinmeyen bir kelime varsa onun anlamını söylemekle yetinmiştir. Ve bu ayetlerin hep müşrikleri inzâr amacına matuf olduğunu vurgulamıştır.

Aklın prensipleri ve istidlal yolları ışığında Kur'an'a yöneltilen eleştirileri bertaraf etmek, İslâm inancıyla ilgili istidlalleri güçlendirmek ve bu konuda ileri sürülen karşıt fikirleri çürütmek amacıyla tefsirini kaleme aldığı belirtilen Fahredîn er-Râzî (ö. 606/1210) de¹⁹ *Mefâtihu'l-Ğayb*²⁰ adlı tefsirinde Nahl Sûresi'nin 3. ve 4. ayetlerini tefsir ederken, bu ayetlerde zikredilen hususların yani yaratılışta daha üstün daha kıymetli olan şeylerin zikrinden sonra daha düşük daha değersiz olanların zikredilmesinin Allah'ın varlığını ispat için kullanılan bir yöntem olduğunu ifade etmektedir. Bunun

¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX. 359.

¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV. 263, XVII. 19, XIX. 342, XIX. 488, XXII. 82, XXIII. 526, XXIII. 531, XXIV. 110.

¹⁹ Öztürk, *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz*, s. 79.

²⁰ Râzî'nin tefsirindeki ilmî boyutu ve metodu özetlemesi hasebiyle İbn Âşûr'un şu değerlendirmeleri de kayda değerdir: "Râzî'nin ilmî mevzuları konu dışına çıkarak fazla uzatmadığını görürüz. Bu konuda sağlam zemin üzerindedir. İlk maksadın âyetin asıl manası olduğunu kabul eder. Zira ayetin asıl manasının açığa çıkması konusunda, -aşırıya gitmeksizin orta bir yol izlemek sûretiyle Arapça kaidelere ve belagat kurallarına göre- o mananın, cümlenin yapısından çıkarılması üzerinde durur. Sonra sözün -öncesi ve sonrasıyla olan- irtibatını ve manaların teselsülünü sağlamak ve bazısının bazısından meydana geldiğine işaret etmek sûretiyle mananın zenginleştirilmesi ve genişletilmesi konusunda ayrıntılara girerek anlatma yoluna gider. Felsefî ve ilmî konulara temas edince, onların, -sağlam bir şekilde bağlanacak bir tarzda- Kur'an'dan alınan asıl manaya bağlı olan mana zincirinin tamamlayıcı bölümleri olduğunu düşünür." İbn Âşûr, Muhammed Fazıl b. Muhammed Tahir b. Muhammed et-Tunûsî, *Ana Hatlarıyla Tefsir Tarihi (et-Tefsîr ve Ricâluhû)*, çev. Bahattin Dartma, Ömer Pakiş, Rağbet Yay., İstanbul 2007, s. 62. Mefâtihu'l-Ğayb adlı tefsirin Râzî'ye aidiyeti ile alakalı tartışmalar için bkz. age. s. 63-68.

da bu sûrede önce yüce olan feleklerin kütlelerinin, ikinci olarak insanın çeşitli hallerinin, üçüncü olarak hayvanların, dördüncü olarak bitkilerin, beşinci olarak da dört ana elementin hallerinin anlatılmasıyla gerçekleştiğini ifade eder.²¹

Râzî ayette geçen “nutfe” kelimesini izah ederken her ne kadar meninin yapısından, nasıl oluştuğundan bahsetse de neticede bu mükemmel yapının Allah’ın varlığına ve hiçbir şeyin kendi başına oluşmadığına yönelik bir delil olduğunu ifade etmektedir.²²

Kehf Sûresi’nin 32-44. ayetleri arasında anlatılan “İki Bahçe Sahibi” kıssasını tefsir ederken de, 37. ayette geçen insanın yaratılışı ile alakalı evrelerden hiç bahsetmemiştir. Üstelik zikredilen ayetlerin amacının, mallarıyla Müslüman fakirlere karşı kibirlenen kâfirlerin bu tutumlarının, her an fakirin zengin olma zengininin fakir olma olasılığı nedeniyle, bu durumun gurura ve kibre kapılmayı gerektirecek şeyler olmadığını hatırlatma amacına matuf olduğunu ifade etmektedir.²³

Yine Yâsîn Sûresi’nin 77. âyetinde Allah’ı tanımayan, ahireti inkar eden kişinin (ki o kişi Râzî’ye göre de Übey b. Halef’tir) âlemde kendi hizmetine sunulan onca nimete, ikrama bakıp ibret almıyorsa; en azından kendisine, kendisinin basit bir meniden nasıl yaratıldığına bakıp yaratanını bulması, yaratanının ve ahiretin varlığına inanması gerektiğinin ifade edildiğini belirtmektedir.²⁴

Diğer ayetlere nazaran, insanın yaratılış aşamaları ile ilgili kavramların ne anlama geldiği ile alakalı olarak daha fazla izaha gitmiş olsa da Râzî’nin Hac Sûresi’nin beşinci âyetinde de Allah’ın ve ahiretin varlığı üzerinde önemle durduğunu şu ifadelerinden açıkça anlamaktayız:

Allah Teâlâ haşr ve neşr hususunda, o insanların câhilce mücadele edip, karşı çıkmalarını kınadıktan sonra, kıyametin gerçek olduğuna, şu iki hususu delil getirmiştir: Evvela canlıların yaratılışı ile istidlal etmiştir. Bu delil, “De ki: Onu, ilk defa yaratan diriltecektir.” ve “Onlar derler ki: “Bizi kim yeniden diriltecek?” De ki: Sizi ilk defa yaratan (Allah diriltecektir).” ayetlerinde, özet olarak zikrettiği delillere uygundur. Buna göre Allah Teâlâ sanki: “Eğer size

²¹ Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1981, XIX. 228-229.

²² Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIX. 229-230.

²³ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXI. 124.

²⁴ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXVI. 108.

vadettiğimiz “ba’s” hususunda şüpheniz varsa, ilk defa sizi yaratmaya kadir olanın, tekrar yaratmaya kadir olacağını anlamak için, ilk yaratılışınızı düşünün.” demiştir.²⁵

Râzî’nin, Mü’minûn Sûresi’nin 14. âyetinde de başta bu ayetlerin Allah’ın varlığına, celâl ve vahdaniyet sıfatları ile muttasıf olduğuna istidlal için zikredilmiş olduğunu söyledikten ve meninin oluşum aşamalarını anlattıktan sonra, yaptığı izahın âyetin zahirine uygun olduğunu, zorlayarak ayete daha farklı manalar vermenin uygun olmayacağını ifade etmesi de dikkate şayandır.²⁶

Kıyamet Sûresi’nin 37. âyetinin de haşrin gerçekleşeceğine dair bir delil olduğunu belirterek, “Ayette, meni kelimesinden sonra bir de ‘akıtılan, dökülen’ fiilinin getirilmesinin hikmeti nedir?” diye sorar ve cevaben der ki:

“Böyle denilmesindeki hikmet, o kimsenin halinin önemsizliğine bir işarettir. Buna göre adeta, “O, necasetin çıkış mahalli demek olan bir kanaldan sudur eden bir meniden yaratılmıştır. Durum böyle olunca, bu gibi kimselerin, Allah’a itaatten yüz çevirmesi, bu hususta büyülenmesi uygun düşmez” denilmek istenmiştir.”

diye izah etmiştir.²⁷ Görüleceği üzere akıtılma, dökülme özelliği olan bir maddenin bu özelliğini biyolojik açıdan izah etmek yerine inkârcı insanı tefekküre, inzâra yönelik anlamlar içerdiğini ifade etmektedir.

Tefsiri hakkında “Onun tefsirinde tefsirden başka her şey var.” sözüne karşı “Onun tefsirinde tefsirle birlikte her şey var” gibi cümlelerinin sarf edildiği Râzî²⁸ (ö. 606/1210), konuyla alakalı diğer ayetlerle de yine Allah’ı ve ahireti inkâr eden kimselere yaratıldıkları maddenin ne kadar basit olduğunu; kibirlenmelerinin, haktan yüz çevirmelerinin temelsiz ve anlamsız olduğunun belirtildiğini ifade etmiş, kelimelerin tahlilinin dışında yaratılış evreleri ile alakalı olarak da aşırı bir izahta bulunmamıştır.²⁹

Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) de *Zâdu’l-Mesîr* adlı tefsirinde Nahl Sûresi’nin dördüncü âyetinin tefsirini yaparken, “insan” kelimesi ile kastedilen kimsenin Übey b. Halef olduğunu belirttikten sonra bu şahsın bir damla sudan, meniden yaratılmış olmasına rağmen kalkıp da

²⁵ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XXIII. 8.

²⁶ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XXIII. 85.

²⁷ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XXX. 234.

²⁸ Öztürk, *Kur’an ve Tefsir Kültürümüz*, s. 90.

²⁹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XXVI. 9; XXVII. 86; XXXI. 60.

Allah'a meydan okuma, ahireti inkâr etme cüretinde bulunduğunu ifade etmiştir.³⁰

Hac Sûresi'nin beşinci âyetinde de ilk yaratılışın mümkün olduğu kadar sonraki yaratılışın da mümkün olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Sizi ilkin topraktan yarattık.” ile kastedilen Âdem (as.), “sonra da nutfeden yarattık” ile de kastedilen Âdem (as.)’ın çocuklarıdır. Yani âyetin anlamı şudur: Eğer siz tekrar yaratılacağınız hususunda şüphede iseniz yaratılışınızı ve ilk hâlinizi bir düşünün. Tefekkür ettiğiniz zaman ilk yaratılışın mümkünlüğü ile yeniden yaratılışın mümkünlüğü arasında hiçbir farkın olmadığını göreceksiniz.³¹

İbnü'l-Cevzî, (ö. 597/1201) Yâsîn Sûresi'nin 77. âyetini de benzer ifadelerle izah etmektedir. Burada da, yapmış olduğu çıkarımla yaratılışı inkâr eden kâfir insanın bu tutumunun kabul edilemeyeceğini, Allah'ın kendisini ilkin bir nutfeden, bayağı bir sudan var ettiğini, ardından mükemmel bir varlık haline getirdiği ve bu hakikatin unutulmaması gerektiğinin ifade edildiğini belirterek inatçı ve inkârcı tutumundan vazgeçmesi hususunda ikaz edildiğini belirtmiştir.³²

İbnü'l-Cevzî konumuzla alakalı olan diğer ayetlerde de bazen Hac Sûresi'nde yapmış olduğu izaha atıfta bulunmuş³³, bazen de âyetin anlamını vermekle yetinmiştir.³⁴

Kurtubî'nin (ö. 671/1273) de söz konusu ayetleri benzer tarzda izah ettiğine şahit olmaktayız. Nahl Sûresi'nin ilk üç âyetinde Allah'ın vahdaniyetinin anlatıldığını, sonraki ayetlerde de insanın yaratılış aşamalarının anlatılarak insanın bu yaratılışını unutmaması gerektiğinin ve Allah'a karşı hasım kesilmesinin şaşılacak bir durum olduğunun ifade edildiğini belirtmektedir.³⁵

³⁰ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali, *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, Beyrut 1984, IV. 428-429.

³¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, V. 406.

³² İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VII. 41.

³³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, V. 462.

³⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr* V. 143; VI. 480; VII. 234; VIII. 83; VIII. 428; X. 31; VIII. 426.

³⁵ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 2006, XII. 270.

Kurtubî'nin, yaratılış evreleri ve bunun nasıllığı hakkında ayette belirtildiği kadarı ile yetindiğinin, detaya girmediğinin örneklerini Hac,³⁶ Mü'minûn,³⁷ Yâsîn,³⁸ Fâtır³⁹ Sûreleri'ndeki ilgili ayetleri tefsir ederken de görmekteyiz.

Genel manada klasik tefsirlerin bakış açısını yansıtacağını düşünerek seçmiş olduğumuz tefsirlerde “nutfe” kelimesinin ve bu kelimenin içerisinde geçmiş olduğu âyetin nasıl anlaşıldığını izah etmeye çalıştık. Görüleceği üzere ele aldığımız tefsirlerde “nutfe” kelimesinin geçmiş olduğu ayetlerin, ilmî izahlar getirilerek uzun uzadıya anlatılmadığına, bu ayetlerin insanı ilmî keşifler, araştırmalar yapmaya sevk etme gayesiyle nazil olduğuna dair herhangi bir izah bulunmadığına şahit olmaktadır. Aksine bu tefsirlerde söz konusu ayetlerin genel manada, Allah'ı ve ahireti inkâr eden mütekebbir insanın (ki bu da çoğunlukla kâfir insan olarak anlaşılmıştır), bayağı bir sıvıdan üstün vasıflı bir insan haline nasıl geldiğini düşünmesi, ardından da Allah'ı ve ahiret gününü inkâr etmesinin ne kadar temelsiz ve anlamsız olduğunu fark etmesi amacına matuf olduğu yönünde izahlar bulunduğu şahit olmaktadır.

1.2. Bilimsel Tefsirlerde Nutfe Kelimesi

“İlmî tefsir” olarak da ifade edilen bu tefsir çeşidi, Kur'an ibarelerine ilmî ıstılahları hâkim kılmaya, bu ibarelerden çeşitli ilmî ve felsefî görüşler istihraç etmeye çalışan bir tefsir yöntemidir.⁴⁰

Kur'an ayetlerinin tabiat ilimleriyle bağlantı kurularak tefsir edilmeye başlanması Abbâsîler dönemine kadar uzamaktadır. Abbâsîler döneminde Halife Me'mun'un 832 yılında bütün kadim kültürleri bünyesinde toplamak amacıyla kurduğu Beytül-Hikme, bu sürecin tohumlarının atıldığı ilk dönem olarak kabul edilebilir. Bu döneme gelinceye kadar İslam âlimleri yeryüzü, gökyüzü, yıldızlar, bulut, yağmur ve benzeri konulara değinen ayetleri, zahiri anlamlarıyla yetinerek anlamışlardır.⁴¹

Tantâvî Cevherî'ye (ö.1358/1940) gelinceye kadar ilmi tefsir ile uğraşan müfessirler, tefsirleri içinde yeri ve sırası geldikçe ilmî tefsire yer

³⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 313.

³⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 18-19.

³⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 489.

³⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 360.

⁴⁰ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay., Ankara 1996, II. 369.

⁴¹ Demir, “Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım”, s. 402.

verirken Tantâvî, Kur'an'ı-Kerim'i baştan sona kadar âyet âyet ilmî tefsir anlayışına göre tefsir eden ve Kur'an âyetleriyle müspet ilimlerin uzlaştığını ortaya koymaya çalışan ilk müfessir olmuştur.⁴² Tantâvî, Kur'an'ı tefsir ederken tefsirini fotoğraflarla, şekillerle, tablolarla doldurarak 26 ciltlik bir tefsir meydana getirmiştir. Ancak tefsir metodu ve uygulayışı nedeniyle ağır eleştiriler almış, “*Onun kutsal metin uğraşısı, doğru yorumlamayla ilgili hiçbir şeye sahip değildir.*”⁴³ gibi ifadelerle ağır tenkitler alarak, yaptığı işin tefsirle alakası dahi olmadığını söyleyenler olmuştur. Bu ve benzeri sebeplerle olsa gerek Su'udî Arabistan Devleti de Cevherî'nin tefsirinin ülkeye girişine dahi müsaade etmemiştir.⁴⁴

Örneğin Tantâvî, Mü'minûn Sûresi'nin 14, Fâtır Sûresi'nin 11. ayetlerini izah ederken sayfalarca şekillerle, resimlerle insanın bedeni, uzuvları ve gelişimi hakkında bilgi verir.⁴⁵ Yine aynı bakış açısıyla Kıyâmet Sûresi'nin 26-38. ayetlerini ele alır ver bu ayetlerin anatomi, biyoloji, botanik, zooloji, tıp, siyaset, sosyoloji, ahlak, eğitim ve mantık gibi ilimlerinin tümünü kapsadığını söyler ve bunların ilişkisini tek tek anlatır.⁴⁶

Nahl Sûresi'nin 4. âyetini ise “Kur'an ve Modern İlimler” adlı eserinde etraflıca ele aldığını ifade ederek,⁴⁷ âyetin tefsiri için bu kitapta yapmış olduğu bilimsel izahlarla yetinir.

Bilimsel(ci) tefsir konusunda itidal çizgisinin aşılması genellikle eleştiri konusu olmakla birlikte bu tür eleştirilerde bulunan birçok müellif dahi benzer eleştirilere muhatap olmayı hak edecek bir tutum sergilemiştir. Mesela, Süleyman Ateş *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* adlı eserinin mukaddimesinde “modernistler” diye nitelediği çevrelerin Kur'an'ı kâh astronomi, kâh biyoloji hâline getirdiklerinden, dolayısıyla aşırıya kaçıp haddi aştıklarından söz etmiş olmasına rağmen bazı ayetlerin tefsirinde kendisi de bu anlamda haddi aşmış ve böylece kendisini kendi eleştirisinin muhatabı kılmıştır. Mesela, Kıyâmet Sûresi 75/37. âyetin tefsirinde, “*elem yekü nutfeten min meniyyin yümnâ* âyetinin taşıdığı bilimsel gerçekleri daha iyi kavrayabilmek için biraz modern embriyoloji ve jinekolojiye göz atmak istiyoruz” diye tam elli sayfa embriyoloji bilgisi aktarmış ve söz konusu

⁴² Celâl Kırcı, *Kur'an'ı-Kerim ve Modern İlimler*, Marifet Yay., İstanbul 1980, s.116.

⁴³ Jansen, J.J.G., *Kur'an'a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar*, çev. Halilrahman Açar, Ankara 1999, s. 98.

⁴⁴ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, Kâhire 2000, II. 372.

⁴⁵ Cevherî, Tantavî, *el-Cevâhir fî Tefsîru'l-Kur'an*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî Matbası, y.y. 1351, XI. 99-109; XVII. 71-85.

⁴⁶ Cevherî, *el-Cevâhir fî Tefsîru'l-Kur'an*, XXIV. 304-306.

⁴⁷ Cevherî, *el-Cevâhir fî Tefsîru'l-Kur'an*, VIII. 67.

bilgileri yumurta, sperm, üreme organları, yumurtanın fertilasyonu ve ceninle ilgili onlarca şekil ve resimle de tezyin etmiştir.⁴⁸ Ayetlerde belirtilen yaratılış aşamalarının niçin zikredildiğine dair sadra şifa olacak yorumlar yerine bu bilgilerin Kur'an'ın mu'cizliğine delalet ettiğini ifade etmesi de ayetlere bakış açısının ne olduğunu açıkça göstermektedir.⁴⁹

İnsanın yaratılışından bahseden diğer ayetlerde de Ateş'in benzer bir bakış açısına sahip olduğunu görmekteyiz. Bu ayetlerin izahında da nutfeden, spermden, yumurtadan, ceninin oluşumundan ayrıntılı olarak bahsedildiği halde bunların zikredilişinin nedeni ve niçini üzerinde yeterince durulmamaktadır.⁵⁰

Yine Mü'minûn Sûresi'nde insanın önce topraktan, sonra da nutfeden yaratıldığı, ardından nutfenin nasıl ve neden oluştuğunu fotoğraflarla, şekillerle ayrıntılı bir şekilde izah etmektedir.⁵¹ Ateş'in, insanın yaratılışı ile alakalı olan ayetlerin, Kur'an'ın icazına delil olduğu ve insanın nasıl var olduğu ile alakalı yorumlarına “*İslam'a İtirazlar ve Kur'an-ı Kerim'den Cevaplar*” adlı kitabında da şu ifadelerle yer verdiğini görmekteyiz:

Modern ilim ispat etmiştir ki insan vücudu, arzın ihtiva ettiği elementleri ihtiva etmektedir. Vücut karbon, oksijen, hidrojen, fosfor, kükürt, azot, kalsiyum, magnezyum, demir, mangan, bakır, iyot, flor, kobalt, zink, silisyum, alüminyum'dan teşekkül eder. İşte bütün bunlar toprağı yapan unsurlardır. Gerçi bunların oranları nasıl ki insandan insana değişirse, insanla toprak arasında da değişir, ama nihayet hepsi da aynı elementleri ihtiva etmektedir. Yani bizler de arzın birer parçasıyız. Şimdi bu gerçek, Kur'an-ı Kerim'in mucizelerinden biri değil midir? Diğer bir mu'cize de insanın aslen nutfeden meydana geldiğidir. O nutfe ki erkeğin çıkardığı bir damla sıvıdır. İnsan bu sıvıdaki hayvancıkların, kadının yumurtasıyla birleşmesinden hâsıl olur. İşte bu hayvancıklar ve yumurtacıklar hep kandan hâsıl olmaktadır. Kan ise Kilüs'ten doğan sütsel maddenin emilmesiyle meydana

⁴⁸ Öztürk, *Cumhuriyet Türkiye'si'nde Meâl ve Tefsirin Serencamı*, s. 119.

⁴⁹ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, IX. 182.

⁵⁰ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, V. 95; VI. 8; VII. 276; VIII. 94; VII. 365; IX. 238-240;

⁵¹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VI. 88-94.

gelir. Kılus: bitki, hayvan ve sudan ibaret olan gıdanın sindirilmiş durumudur. Bu gıdalar da toprağın unsurlarından meydana gelmektedir. Binaenaleyh hepsinin aslı topraktır. Bu Kur'an-ı Kerim'in mu'cizelerinden biri değil midir?⁵²

“İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri” adlı tefsirinde “Günün gelişen ilmüne ışık tutan ve bilimsel konularda ana fikir mahiyetinde olan ayetleri yine ilmî açıdan açıklamaya çalıştık, gerektiğinde uzmanların görüşünü almayı ihmal etmedik.”⁵³ cümleleriyle tefsirindeki metodu dile getiren Celal Yıldırım, “Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri” adlı tefsirinde “Kur'an'ı çağımızın problemleri üzerinde konuşturabilmek için elimizden geldiğince gayret gösterdik.”⁵⁴ ifadeleriyle tefsiri yazma amacını dile getiren Bayraktar Bayraklı, “Uzay Ayetleri Tefsiri” adlı eserinde “Bir gün bilim tarafından Kur'an ile varlık ve tüm evren arasındaki uyum ve uygunluk mutlaka ortaya konulacaktır.”⁵⁵ sözlerinin sahibi Celal Yeniçeri gibi Kur'an ayetlerini modern ilimlerle ilişkilendirerek tefsir eden müelliflerin, insanın yaratılışından bahseden ayetleri tefsir ederken Süleyman Ateş kadar ileri giderek şekillerle, fotoğraflarla ayetleri tefsir etmedikleri, yeri geldikçe ayetlerde yaratılıştan niçin bahsedildiği hususunda bilgi sundukları da görülmektedir.⁵⁶

Celal Kırca'nın ise *Kur'an'ı-Kerim ve Modern İlimler* adlı kitabında insanın yaratılışı ile alakalı ayetlere bakış açısının tamamen bilimsel olduğunu görmekteyiz. Burada, insanın yaratılış evreleri ile alakalı bilgilerin, modern ilmin keşfettiği ve ileri sürdüğü, Kur'an'ı Kerim'in de açıkça işaret ettiği hakikatler olduğunu, hatta Kur'an-ı Kerim'in bu hakikatleri modern ilimlerden on dört asır önce dile getirdiği yönünde beyanlara yer vermektedir.⁵⁷

---

⁵² Ateş, Süleyman, *İslam'a İtirazlar ve Kur'an-ı Kerim'den Cevaplar*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul tsz., s.225.

⁵³ Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay. İzmir 1986, I. 13.

⁵⁴ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay., s. 17.

⁵⁵ Yeniçeri, Celal, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, Erkam Yay., İstanbul 1999, s. 16.

⁵⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, VI. 3273; Yeniçeri, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, 297-318; VIII. 3996, VIII. 4086; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, X. 443; XI. 495; XIII. 194.

⁵⁷ Kırca, *Kur'an'ı-Kerim ve Modern İlimler*, s. 173-174.

1.3. Nutfe Kelimesinin Kur'an'daki Kullanımının Mana Ve Mesajı

Nutfe kelimesinin Kur'an'daki mana ve mesajına geçmeden şu hususları göz önünde bulundurmanın bu kelimenin ve geçmiş olduğu ayetlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Kur'an'ın özellikle muhataba yönelik ifadelerinde dönem Arabını göz önünde bulundurduğu⁵⁸ dikkate alındığında ayetlerin daha iyi anlaşılabilmesi ve ne ifade ettiğinin daha iyi kavranabilmesi için öncelikle ayetlerin hangi dönemde indiğinin bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Çünkü Kur'an, tarih üstü mesajları belli bir tarihte, belli bir kitleye, onların anlayacağı bir dil dizgesi içinde ve yine onların tecrübe dünyasına ait örneklerle aktaran tarihsel bir hitaptır.⁵⁹

Bununla birlikte ayetleri konu bütünlüğü, siyak-sibak içerisinde değerlendirmenin de ayetleri anlamamıza büyük bir katkı sağlayacağı göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ayrıca Kur'an'ı kendi fikri sistemi içerisinde değerlendirmek de Kur'an'ı doğru anlamının en temel prensipleri arasında yer almaktadır. Aksi halde Kur'an herkesin kendi görüşlerini istihraç ettiği, delillendirmeye çalıştığı, (tarihte olduğu gibi) mezhebinin ve cemaatinin görüşlerini doğrulatmaya çalıştığı bir kitap haline gelecektir.

Nutfe kelimesinin geçmiş olduğu ayetlerde yer alan "insan" kelimesine genelde cins isim olarak insanoğlu anlamı verilmesi ayetlerin sanki tüm insanlara hitap ediyormuş gibi algılanmasına sebep olmaktadır. Oysa ayetler bütünlük içerisinde değerlendirildiği zaman ve Kur'an'da geçen altmış dört insan kelimesinden altmış ikisinin Mekki sûrelerde geçmiş olduğu da göz önünde bulundurulduğunda birkaçı hariç bu ayetlerin doğrudan kâfir ve müşrik insanlara hitap ettiği görülecektir.

Bu açıdan bakıldığı zaman bu ayetlerde insanın yaratılışından bahsetmesi ve hitabın müşriklere, kâfirlere yönelik olması ayetlerin bir gayeye matuf olduğunu göstermektedir. Bu gaye de insanoğluna biyolojik yapısını öğretmek değil; müşrik ve kâfir insanı bu şirkten, bu inkârdan dönmesi için ikaz etmektir. Allah'ın kadir, kendisinin âciz olduğu gerçeğini öğretmektir. O günkü insanların bilgi düzeyine uygun olarak Allah'ın kudretini kavratarak "Büyük bir kudretle bir damla sudan muhteşem bir varlık yarattım, sen de kalktın acziyetini, bayağılığımı unutarak bu varlığı yaratana karşı büyüklük tasladın." gerçeğini hatırlatmaktır.

⁵⁸ Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Fecr Yay., Ankara 1999, s. 18.

⁵⁹ Öztürk, *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz*, s.16. Kur'an'ın tarihsel bir hitap oluş keyfiyeti ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. age. s. 11-33.

Bu düşünce, bu ayetlerin sadece kâfir ve müşrikleri ilgilendirdiği, inanan insanlara hiçbir şey hatırlatmadığı, söylemediği anlamına da gelmez. Ayetlerde her ne kadar müşrik ve kâfirlerin, yaratılışlarından ibret almaları, gurura kapılarak kendilerini müstağni görmelerini gerektirecek herhangi bir varlıklarının olmadıkları hatırlatılmış olsa da, bu ayetlerle inanan insanların da aynı yanlışlara düşmemeleri, daha dikkatli olmaları gerektiği fikriyatının oluşmasına katkı sağlanacağı açıktır.

Konu ile ilgili ayetler tek tek ele alındığında ayetlerin genel mesajının ifade ettiğimiz yönde olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Nahl Sûresi 16/4

Sûrenin Mekki olması,⁶⁰ ayette geçen “insan” kelimesi ile Übey b. Halef kâfirinin kastedildiğinin bilinmesi⁶¹ âyetin ne anlattığını anlamamız hususunda bize yardımcı olacaktır. Mekke döneminde inmiş olan ayetlerin temel özelliklerine baktığımız zaman bu ayetlerin tevhid, ahiret inancı, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman, ahlâki temellerin oluşturulmasına yönelik bir mefhumu sahip olduğu görülecektir. Yani Mekke’de nazil olmaya başlayan Kur’an ilk planda Mekkelilerin yanlış inanışlarını düzeltmeyi hedeflemiştir.⁶² Bu açıdan bu sûrenin Mekki olduğunu bilmemiz, ayetlerin muhatabının daha çok kim olduğu ve hangi amaca matuf olduğu hususunda bize bilgi vermektedir.

İlk ayetlerde kâfirlerin azabın bir an evvel gelmesini talep etmeleri, Allah’ın müşriklerin şirk koştukları şeylerden münezzehe olduğu ve yüce olduğunun ifade edilmesi, ardından da kendini hakir bir sudan mükemmel bir şekilde yaratan Rabbine karşı çıkan inkârcı insanın inkârının ifade edilmesi ayetlerde insanlık için ilmî veriler sunmaktan öte farklı amaçlar güdüldüğünü çağrıştırmaktadır. Bununla birlikte bu ayetlerin, yeni keşfedildiği söylenen bazı ilmî verileri asırlar öncesinden haber verdiğini söyleyerek bunun Kur’an’ın mucizliğine işaret ettiğini dile pelesenk etmek de kanaatimizce Kur’an’ın vermek istediği mesajı gölgede bırakacak, anlamsızlaştıracaktır.

---

⁶⁰ İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlip, *el-Muharraru’l-Vecîz*, Beyrut, 2001, III. 377; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, XII. 266; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIX. 222.

⁶¹ İbnu’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Abdrurrahman b. Ali, *Nüzhetü’l-A’yüni’n-Nevâzir*, Beyrut 1984, s. 182.

⁶² Yargıcı, Atilla, “Mekki ve Medeni Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVII/4 (2004), s. 284.

Hac 22/5

Hac Sûresi de yine Mekkî bir sûredir.⁶³ Üçüncü ayette Übey b. Halef kâfirinin⁶⁴ peşine takılanlardan bahsedilmekte, beşinci ayette ahiretin varlığı hususunda şüphe içerisinde olan Mekkelilere⁶⁵ yaratılışı hatırlatılarak düşünmesi istenmekte, sekizinci ve dokuzuncu ayetlerde kâfirlerin karşılaşacağı azaptan bahsedilerek ahreti inkâr edenler ikaz edilmektedir. Görüleceği üzere ayetler tamamen inanç eksini etrafında dönmekte, ne bilimsel ne de mucizevî bir bilgi aktarımı hedeflenmektedir.

Mü'minûn 23/14

Mü'minûn Sûresinin de Mekkî olması,⁶⁶ ilk ayetlerinden itibaren kurtuluşa ermek için yapılması gerekli olan şeylerden bahsetmesi, ardından bayağı bir sıvıdan, meniden yaratılan insanın bu yaratılışını göz önünde bulundurarak tekrar dirilişi ve hesap gününü unutmaması gerektiği belirtilmektedir. Ardından gelen ayetlerde de ahireti ve peygamberlerini yalanlayan Nuh, Musa ve İsa (a.s.)'in kavimlerinden ve karşılaştıkları cezalardan bahsedilerek Hz. Peygamber'in muhatapları olan Mekkeliler ikaz edilmekte, 68. ayette de açıkça geçtiği üzere Kur'an'ın anlattığı bu gerçeklerden ibret almaları istenmektedir. Ve gelen ayetlerde de aynı şekilde Allah'ın varlığına, kudretine, ahirete inanmayan müşriklere karşı deliller ve meydan okumalar sıralanmaktadır. Bütün halinde değerlendirildiği zaman görülüyor ki âyetin münferiden bilimsel bir bilgi verme amacının olmadığı, tamamen tevhid ve ahiret inancını sağlamaya, pekiştirmeye yönelik olduğu açıktır.

Fâtır 35/11

Üçüncü ayetteki insanla da Mekke müşrikleri kastedilmekte⁶⁷ ve sonraki ayetlerde de hitap hep müşrik insana yönelik olarak devam etmektedir. Ayetler bütünlük içerisinde değerlendirildiği zaman ve sûrenin

⁶³ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, V. 401.

⁶⁴ Mukâtil b. Süleyman, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Beyrut 2002, III. 115; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI. 459.

⁶⁵ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, V. 406.

⁶⁶ Fahreddîn er-Râzî, , *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIII. 77; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, V. 458.

⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX. 329; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VI. 483.

Mekkî olduğu⁶⁸ göz önünde bulundurulduğu zaman hitabın müşriklere olduğu görülecektir. Müşriklere bir açıdan basit bir sudan mükemmel bir varlık olan insanın yaratılmasının kendi başına olamayacağı tek ve yüce bir ilah tarafından olması gerektiği hatırlatılırken diğer taraftan da basit, insanların baktığı zaman tiksindiği bir sınıftan yaratıldığı hatırlatılarak kendisinde bir yücelik görmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Neticede Allah'a muvahhidce inanmaları ve hatalarından bir an önce dönmeleri gerektiği belirtilmektedir. On ikinci ayette de Allah'ın, özelde müşriklere genelde insanoğluna lütfettiği nimetler sıralanmakta arkasından da bunca nimete karşılık müşriklerin şirki terk etmeleri, Allah'ı birlemeleri ve ona kulluk etmeleri gerektiği ifade edilmektedir.

Yâsîn 36/77

Bu ayette de nutfeden, insanın yaratılış evrelerinden bahsedilmesinin; ayette geçen insan kelimesiyle genelde kâfir insanın özelde de Übey b.Halef'in kastedilmesi⁶⁹ ve sûrenin Mekkî olması⁷⁰ da göz önünde bulundurulduğunda ayetten de anlaşılacağı gibi âyetin ahireti inkâr eden kâfir insanın inkârına cevap mahiyeti taşıdığı, hakir bir sınıftan mükemmel bir varlık haline getirildiğini hatırlatmaya yönelik olduğu gayet açıktır.

Mü'min 40/67

Aynı şekilde 57. ayetteki “insan” kelimesi ile de kastedilenin kâfirler olduğu⁷¹ devamındaki ayetlerin de aynı şekilde müşriklere hitap ettiği 62, 63 ve 66. ayetlerde de görüleceği gibi kâfirlerin direk özelliklerinden bahsedilmesi ve ardından inkâr ettikleri, ortak koştukları o ilahın oysa kendilerini bir hiçten mükemmel bir varlık haline getirdiğinin vurgulandığı açıkça anlaşılmaktadır. Sizi ilkin topraktan yarattı derken de muhatabın kâfir insan olduğu açıktır.⁷² Ayrıca ayetlerin Mekkî olduğu da⁷³ göz önünde bulundurulduğunda yaratılıştan niçin bahsedildiği çok net olarak anlaşılmaktadır.

---

⁶⁸ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VI. 472; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI. 340.

⁶⁹ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VII. 40; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI. 108.

⁷⁰ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VII. 3.

⁷¹ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VII. 234.

⁷² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX. 359.

⁷³ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VII. 204.

Necm 53/46

Bu ayette de özelde nutfe kelimesinden, genelde yaratılıştan bahsedilmesinin yine inanmayana Allah'ın kudretini, ibadete layık tek varlığın o olduğunu hatırlatmaya ve tekrar dirilişin var olduğuna işaret ederek, kâfir insanı inzar amacına yönelik olduğu açıktır. Zira yine Sûrenin Mekkî olması,⁷⁴ hitapların 33. ayetten itibaren inanmayanlara yönelik olması, her ne kadar 39. ayette geçen “insan” kelimesine genel manada insan olarak mana verenler olsa da⁷⁵ İbn Atıyye'nin de zikretmiş olduğu gibi buradaki “insan” kelimesi ile de “kâfir insan”ın kastedilmiş olması⁷⁶ bu ayetlerin bilimsel bilgi vermek amacı taşımadığını veya Kur'an'ın bilimsel bilgi vererek mucizliğini ispat etmeye yönelik bir üslûp takınmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Kıyâmet 75/37

Kıyâmet Sûresi de Mekkîdir⁷⁷ ve 36. ayette “insan” kelimesi ile de kastedilenin kâfir insan⁷⁸ olduğu önceki ve sonraki ayetlerden açıkça anlaşılmaktadır. Ayette anlatılan ilk yaratmaya kadir olan Allah'ın, tekrar yaratmaya da kadir olduğu, ahiretin ve hesap gününün bir gün muhakkak gerçekleşeceği kırkıncı ayette de hiçbir yoruma mahal bırakmayacak kadar açık bir şekilde ifade edilmektedir.

İnsân 76/2

İnsân Sûresi Mekkîdir.⁷⁹ İnsân kelimesi ile ilk ayette Âdem(as.) ikinci ayette insanoğlu kastedildiği genel olarak belirtilmektedir.⁸⁰ Ama sûre genelinde başta iman edenlerden 27. ayetten itibaren de inkâr edenlerden olmak üzere iki gurup insandan bahsedilmekte, onlara ikazlarda

⁷⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, IV. 157; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VIII. 62.

⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII. 82.

⁷⁶ İbn Atıyye, *Muharrarul Veciz*, V. 206.

⁷⁷ İbn Atıyye, *Muharrarul Veciz*, V. 401; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VIII. 415.

⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII. 526; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VIII. 425.

⁷⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, IV. 519; Mâverdî Mekkî ve Medenî olduğuna dair görüşler söyler bkz. Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz, VI.161; İbn Âşûr Mekkî olduğunu söyler ve üslubu ve manasının buna işaret ettiğini ifade eder. bkz. İbn Âşûr, Muhammed Fazıl b. Muhammed Tahir b. Muhammed et-Tunûsî, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus 1984, XXIX. 370.

⁸⁰ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VIII. 428.

bulunmaktadır. Hatta 29. ayette bu ayetlerin bir ikaz olduğu hatırlatılmaktadır. Yani sûre başında anlatılan insanın yaratılışıyla alakalı ayetler bilimsel bilgi verme değil, Allah'ın varlığını ve birliğini, ahiretin ve hesap gününün varlığını hatırlatma amaçlıdır.

Abese 80/19

Abese Sûresi de Mekkîdir⁸¹ ve 17. ayette geçen insan kelimesi ile de kâfir insan kastedilmektedir.⁸² Aynı şekilde burada ki ifadeler de inkârcıyı inkârından döndürme, onu ikaz etme amacına yöneliktir.

Görüleceği üzere serdetmiş olduğumuz insanın yaratılışı ile alakalı ayetlerin tümünün inzar yüklü olduğu, bilimsel bir amaç gütmeyeceği, tabî ilimleri ilgilendiren bir konuya temas etmesinin onun gütmüş olduğu gayeyi haleldar etmediği ve tabî ilimleri ilgilendiren konulara değinmesinin sebebinin de yalnızca hedeflemiş olduğu amacı gerçekleştirmeye yönelik olduğu gayet açıktır.

Kur'an'daki bugün astronomi ve tıp bilimlerinin araştırma alanlarına dâhil edilebilecek kimi değiniler, bilimsel veya bilgisel katkı amaçlı atıflar değil, Allah'ın kudret ve azametini vurgulayan dinî amaçlı atıflardır. Kur'an'ı onunla çağdaş olmayan konu ve olgularla ilgilenen bir kitap gibi göstermek, tarihi iki kez çarpıtmak anlamına gelecektir; ilkin, ilgili âyeti tarihsel bağlamından koparmakla ve ikinci olarak da herhangi bir âyeti, bugünün verili durumuna yakıştırmakla. Kur'an, ilahî iradenin tarih boyunca peygamberler vasıtasıyla tekrar ettiği evrensel mesajın yedinci yüzyıl Arap yarımadasına yöneltilmiş bir formudur.⁸³

Astronomi, tıp, biyoloji, felsefe gibi bir takım tabî ilimleri bilmeden bazı ayetlerin anlaşılamayacağını söyleyenlere karşı Şâtıbî (ö. 790/1388) şöyle der:

Bu ilimleri bilmenin gerekli olduğunu söyleyenlerle onların bu görüşlerine katılmayan kimseler arasında hakem, selefi sâlihinin bu ilimler karşısındaki durumu olacaktır. Acaba onlar, sözü edilen bu ilimleri öğrenmişler midir? Ya da onları terk mi etmişlerdir? Veya onlar bu gibi ilimlerden gafil mi bulunuyorlardı? Hâlbuki biz, onları Kur'an'ı gerçek anlamda anlamış kimseler olarak bilmekteyiz ve buna hem

⁸¹ İbn Atıyye, *el-Muharrarul Veciz*, V. 436; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, IX. 26.

⁸² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV. 110; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, IX. 30.

⁸³ Özsoy, Ömer- Güler İlhami, *Konularına Göre Kur'an*, Fecr Yay., s. XXI.

Rasulullah (s.a.v.), hem de ulemânın kâhir ekseriyeti şahitlik etmektedir. Bu durumda kişi ayağını nereye koymalı?⁸⁴

Her ne kadar aşırı kaçılmadığı takdirde, kesinleşmiş ilmî veriler ile ayetlerin bir arada tefekkür edilebileceğini savunan, Abdullah Draz (v.1958)'in şu ifadeleri de işin vahametini, hangi boyutlara geldiğini göstermesi açısından kayda değerdir:

Dini gayret yüzünden bazı modern müfessirler, bu metodun kullanılmasında, bizzat imanı tehlikeye düşürecek derecede ifrata kaçmışlardır. Gerçekten bu müfessirler, bazen ne kelimenin yapısı bakımından, ne de gramer yönünden hamledilmesi mümkün olmayan bir manayı ayetlere vererek, Kur'an-ı Kerim'in metnine gereken saygıyı göstermemekle; bazen de kontrolü imkânsız ve hatta çelişkili olan faraziyelerini benimseyecek şekilde müspet ilimlerle meşgul olan ilim adamlarının görüşlerine körü körüne bağlanmakla hataya düşmektedirler.⁸⁵

“*Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık*”⁸⁶ âyetindeki “Kitap” kelimesini “Kur'an” olarak anlayarak Kur'an'da hiçbir şeyin eksik bırakılmadığı, her türlü bilginin, ilmin var olduğunu savunan bilimsel tefsir ekolünün⁸⁷ aynı zamanda bazı ilimlerin geniş ve ayrıntılı bir şekilde Kur'an'da anlatılmadığını söylemeleri⁸⁸ de ironik bir durum arz etmektedir. Gerçi bazı klasik tefsirlerde bu anlayışa paralel yorumlarda vardır; ancak sözün bağlamından da rahatlıkla anlaşılacağı gibi “el-Kitap” kelimesi ile bu ayette Kur'an'a değil, Allah'ın sınırsız ezeli ilmine (Levh-i Mahfuz'a) işaret edilmektedir. Klasik tefsir külliyatına bakıldığı zaman da “el-Kitap” kelimesi ile kastedilen şeyin “Levh-i Mahfuz” olarak yorumlandığı açık bir şekilde görülmektedir.⁸⁹

Bununla birlikte yerlere, göklere bakmazlar mı, düşünmezler mi? gibi benzer manadaki ayetleri, Allah'ın insanı bilimsel çalışmalar yapmaya

⁸⁴ Şâtıbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerî'a*, çev. Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul 1999, III. 361.

⁸⁵ Draz, Abdullah, *Kur'an'a Giriş*, çev. Salih Akdemir, Kitâbiyât, Ankara 2000, s.128.

⁸⁶ En'am 6/38

⁸⁷ Kırca, *Kur'an'ı-Kerim ve Modern İlimler*, s. 53.

⁸⁸ Kırca, Celâl, “Kur'an'da Ruh Sağlığı”, *Diyanet İlmi Dergi*, XLIII/2 (2007), s. 161.

⁸⁹ Mukâtîl, *Tefsîru Mukâtîl*, I. 560; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX. 234.

yönlendirmesi, teşvik etmesi⁹⁰ gibi anlamak da ayetlerin maksadını mecrasından çıkarmak olacaktır. İnsanın yaratılış aşamalarının zikrindeki maksatların aynıını yerlerin, göklerin ve diğer canlıların yaratılmasında da görüyoruz ki o da ayetlerden de açıkça anlaşılabilceği gibi Allah'ın varlığının, birliğinin, kudretinin; ahiretin varlığının ve insanın âciz olduğunun ispatı olmasıdır.

2.1. Klasik Tefsirlerde Alak Kelimesi

Genellikle kan pıhtısı diye açıklanan "alak"ın, dölleniş hücrenin ana rahminde tutunan yani embriyon safhasından önceki halini (nidation) ifade ettiğini söylemek mümkündür.⁹¹ Ona bu ismin verililiş sebebi, yaşlığı dolayısıyla üzerinden geçtiğı şeye yapışmasından ötürüdür. Kuruduğı takdirde ona "alaka" denilmez.⁹²

"Alak" kelimesi Kur'an-ı Kerim'de beş yerde geçmekte ve bunların dördü birinci bölümde işlenmiş olduğumuz "nutfe" kelimesinin bulunmuş olduğü Hac 22/5, Mü'minün 23/14, Mü'min 40/67, Kıyamet 75/37 de, biri de Alak 96/2. ayette geçer. Alak 96/2. ayet hariç, diğer ayetleri önceki bölümde işlendiğinden dolayı bu bölümde Alak 96/2. âyeti ele alınacak, gerekli görüldükçe de diğer ayetlere değinilecektir.

Taberî (ö. 310/923) söz konusu âyeti ve beraberindekileri izah ederken bu ayetlerde, Rabbinin insanı en güzel bir şekilde yaratmasına, bilmediğı onca şeyi ona öğretmesine, eşi benzeri olmayan onca nimeti ona ihsan etmesine rağmen insanın kendini beğenmesinin, kendinde bir varlık görerek Rabbinin inkâr etmesinin yanlış olduğü ve bu tutumundan vazgeçmesi gerektiğinin belirtildiğini ifade etmektedir.⁹³

İlk inen sûrenin Alak Sûresi olduğunun kabul edenlere karşı ilk inen sûrenin Fâtihâ Sûresi olduğunun kabul edenlerinde bulunduğunu ifade eden Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210),⁹⁴ ise "Rabbinin adıyla oku" âyetinin ardından yaratılmaktan, yaratılıştan bahsedilmesinin gerekçesini şu şekilde izah etmiştir:

Kul, sanki "Senin, benim Rabbin oluşunun delili nedir?" diye sormuş da, Allah Teâlâ da ona cevben, "Sen, zatınla,

⁹⁰ Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İFAV Yay., İstanbul 2003, s. 243.

⁹¹ Işık, Emin, "Alak Suresi", *DİA*, İstanbul 1989, II. 333.

⁹² İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, V. 406; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XXII. 376.

⁹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV. 532.

⁹⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXII. 13.

sıfatlarınla yoktun. Ama daha sonra var oldun. Eğer ki sen varsan, hem zatını hem de sıfatlarını var eden bir yaratıcının bulunması gerekir. Bu da benim, senin Rabbin olduğuma, yarattığım ve büyüttüğüm kulum olduğuna işaret etmektedir.” buyurmuştur.⁹⁵

Râzî “insanı alaktan yaratan” âyetinin, Allah’ın dışında bir yaratıcının olmadığına dair bir delil olarak gösterildiğini ifade ettikten sonra, bu âyetin Allah Teâlâ’nın zatını diğer zatlardan ayırt eden bir manayı mündemiç olduğunu belirtir. Buradan yola çıkarak yani yaratma sıfatının nasıl ki Allah’a has olduğu kabul ediliyorsa, ortağı yok ise ilahlığın şanıdan olan sıfatlarda da Allah’ın yine ortağının olmadığına açık olduğunu ifade eder.⁹⁶

Râzî ayrıca bu ayetlerde Allah’ın, Hz. Peygambere sanki şu şekilde hitap etmiş olduğunu belirtir:

“Ey Rasulüm! Eğer sen ilkin onlara, onların ilahlarına tapmayacağını, Allah’ın övgüye layık olduğunu söyleyecek olursan onlar buna itibar etmezler. Bu yüzden sen ilkin onlara kendilerinin “alaktan”, bayağı bir sudan yaratıldıklarını hatırlat. Çünkü onlar bu gerçeği reddedemezler. Daha sonra hiçbir şeyin kendi başına olamayacağını hatırlat, onlar bunu da inkâr edemezler ve bunu tapmış oldukları putlarına da isnat edemezler. Çünkü onlar o putları kendi elleri ile yaptıkları için bu putların böyle bir fiili gerçekleştiremeyeceğinin farkındadırlar. Bu şekilde onlara tedricen davrandıkça onlar övgüye layık olanın, ibadete layık olanın Allah olduğunu anlayacaklardır.”⁹⁷

Görüleceği üzere Râzî, “alak” kelimesinin geçmiş olduğu ayetlerin tümünde Allah’ın yaratıcılığından, kudretinden, hiçbir şeyin ona denk olamayacağından bahsedildiğini ve tümünün inanmayanlara bu hakikatleri kavratma amacına yönelik olduğunu ifade etmektedir. Râzî’nin bunların dışında her hangi bir ilmî izahta bulunmaması da onun bu ayetleri inzar amacına yönelik olduğunu kabul ettiğini göstermektedir.

İbn Atıyye (ö. 541/1147) de söz konusu ayetlerin ibret amaçlı olduğunu, Allah’ın gücünü, kudretini yaratıcılığını inanmayanlara gösterme

⁹⁵ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XXXII. 14.

⁹⁶ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XXXII. 15.

⁹⁷ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XXXII. 15.

amaçlı olduğunu söylemektedir. Bu ayetlerle kendisine akıl, sağlık ve intizamlı bir beden verilen insana, kendisine verilen bu nimetlerin başka hiçbir canlıya verilmediğinin hatırlatıldığını ifade etmektedir. Gelen ayetlerde de Allah Teâlâ'nın müşriklerin ortak koştukları şeylere asla benzemediğinin, hiçbir eksikliğin Allah için mümkün olmadığını, aksine Allah'ın onlara yardım ettiği, arka çıktığının anlatılmakta olduğunu belirtir.⁹⁸

Kurtubî (ö. 671/1273) bu ayetlerde insandan bahsedilmesin, insanın şerefini yüceltme amaçlı olduğunu, bununla birlikte değersiz bir kan pıhtısından yaratıp, nihayette mükemmel, akıllı ve ayırt etme gücüne sahip bir insan oluncaya kadar büyütme suretiyle, Allah'ın insan üzerindeki nimetinin büyüklüğünü vurgulama amacına matuf olduğunu belirtmektedir.⁹⁹

İnsanın alaktan yaratılması ile alakalı görüşler klasik tefsir külliyatında aşağı yukarı vermiş olduğumuz örnekler çerçevesindedir. İnceleyebildiğimiz klasik tefsirlerin hiçbirinde de bu ayetlerin bilimsel bir amaç güdülerek ele alındığını söyleyemeyiz. Örneklerde de görüldüğü gibi vurgu hep Allah'ın birliğine, kudretine, insanın yaratılışından ibret almasına yöneliktir.

2.2. Bilimsel Tefsirlerde Alak Kelimesi

İlmî tefsir olarak ele alınan tefsirlerde “alak” kelimesinin de genel olarak “nutfe” kelimesi ile alakalı söylenen sözler paralelinde olduğunu ifade edebiliriz. Yaratılış ile alakalı bilgiler genelde nutfe kelimesinin de yer almış olduğu diğer ayetlerde verilmiş olduğundan Alak Sûresi'nde geçen “alak” kelimesi ile alakalı yüzeysel ilmî izahlarda bulunulmuş, bununla birlikte yer yer klasik tefsirlerde yer alan izahlar doğrultusunda açıklamalar da yapılmıştır.¹⁰⁰

İlmî tefsir metoduyla ayetleri izah eden ekol sahiplerinin bakış açısını da yansıtaacağı düşüncesiyle Süleyman Ateş'in Alak Sûresi'nin tefsirinde yapmış olduğu şu izahı vermekle yetineceğiz:

İlk ayette yaratan Rabbinin adıyla okumanın emredilmesi, sonra o Rabbin, insanı “alak”tan yaratan Rab olarak nitelendirilmesi, Kur'an'ın ilme ve bilgiye

⁹⁸ İbn Atıyye, *el-Muharrarul Veciz*, V. 502.

⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XXII. 377.

¹⁰⁰ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, XIII. 6894-6896; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, XI. 6-7.

verdiği değeri gösterir. Adeta insan, bu ayetlerle Allah'ın yarattığı şeyleri incelemeğe yöneltilmekte, bu incelemeğe önce kendi yaratılışından başlamağa, öğrendiklerini yazı ile de tespit ederek ilmîni geliştirmeğe ve bilmediği şeyleri öğrenmeğe teşvik edilmektedir ki bütün kâinat varlıklarını incelemek, maddî ve manevî ilimleri öğrenmek bu âyetin yönlendirmesi kapsamındadır.¹⁰¹

2.3. Alak Kelimesinin Kur'an'daki Kullanımının Mana Ve Mesajı

Birinci bölümde “nutfe” kelimesini işlerken de değindiğimiz gibi “alak” kelimesinin anlaşılmasında da kelimenin sûre içerisinde geçen ayetlerle olan irtibatının, nazil olduğu dönemdeki anlamının, ayetlerin hangi dönemde nazil olduğunun bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Ayrıca kadim tefsirlerde de âyetin nasıl ele alındığının, hangi bakış açısı ile ayetlere yaklaşıldığının bilinmesinin de önemi büyüktür.

Konunun klasik tefsirlerde nasıl ele alındığı, vermiş olduğumuz bilgilerden de anlaşılacağı gibi “alak” kelimesinin geçmiş olduğu ayetlerin özeldir kâfir insana, genelde tüm insanlara Allah'a iman, tevhid ve ahiret hayatının varlığı gibi konuları benimsetmeye yöneliktir.

Sûrenin Mekkî oluşu,¹⁰² sûre bütününe baktığımız zaman sûre genelinin Allah'ın kudretinden, kâfir Ebu Cehil'in olumsuz davranışlarından bahsetmesi, hatta Kurtubî'de geçtiği kadarıyla sûrenin tamamının Ebu Cehil'e yönelik olması¹⁰³ bize sûrenin hep inanç eksenini etrafında döndüğünü göstermektedir.

Allah Teâlâ burada, insanı, bir “alaka”dan yaratmasına ve onu zengin kılıp nimetlerini ziyadeleştirmek suretiyle, ona pek çok nimet ve ihsanlarda bulunmasına rağmen, o insanın azdığını, günahlarda aşırı gittiğini ve nefsinin arzularına uyduğunu beyan buyurmuştur ki, bu bir tehdittir ve insanı böyle bir tutumdan caydırmaya, men etmeye yöneliktir. Ayrıca göz önünde bulundurulması gereken hususlardan biri de bu ayetlerin, çoğu müfessir tarafından ilk inen ayetler olarak kabul edildiği gerçeğidir. Bu

¹⁰¹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, XI. 7.

¹⁰² İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, IX. 175.

¹⁰³ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XXII. 381.

durum da hitabın henüz inanmamış olanlara yönelik inzâr amacına matuf olduğunun göstergesidir.

Siyak-sıbak ve nüzul ortamı göz önünde bulundurulduğunda burada insanın alaktan yaratılmasına işaret edilmesi ile bilimsel bir hedefin gözetilmediği anlaşılmaktadır. Aksine bu ayetlerin, insanlar nazarında tiksindirici yapısı olan bir maddeden özellikleriyle ve görünüşüyle mükemmel bir varlığın yaratılmasının Allah'ın varlığına, kudretine ve insanın âcizliğine işaret ettiği açıkça görülmektedir.

Şunu belirtmek gerekir ki ne Hz. Peygamber (sav.), ne de diğer peygamberlerin hiçbiri bilimsel gerçekleri öğretmek için gönderilmiştir. Bilim ile alakalı konular vahiyyle değil akılla bulunan şeylerdir. İlim ve fen âletlerin yardımıyla, tecrübe ve müşahedeye dayanarak yapılır. Bundan dolayı bunların nübüvvetle hiçbir alakası yoktur. Aksi takdirde Hz. Peygamberin bir kimyagerden, bir makinistten bir astronottan hiçbir farkı olmazdı. İşte bundan dolayı Kur'an-ı Kerim bir bilim kitabı değildir. Vahiy akılla bilinemeyecek hususları bildirir, halkı irşat ve Hakka hidayet içindir. Bizi tabiattan değil tabiatın maverasından haberdar eder. İlâhiyyat, nebeviyyat gibi başkasından işitmeye dayanan şeyleri bildirir. Salah ve felaha ulaştırmak için Kur'an tabiat ilimlerinden söz açarak, Halika delaleti itibariyle kâinattan bahseder.¹⁰⁴

Değerlendirme ve Sonuç

Kur'an-ı Kerim, İslâm inancına göre insanlara gönderilmiş olan son kitaptır ve bundan sonra da ne bir peygamber ne de bir kitap gönderilecektir. Kur'an-ı Kerim'in bir din kitabı olması hasebiyle mesellerinden kıssalarına ve ele almış olduğu diğer tüm tabî ve uhrevî alanla alakalı değinilerine kadar hepsinde bir amaç güdülmüştür ki o da her zaman tevhit inancı, Allah'ın kudretinin yüceliği, dünyanın geçici olduğu, ahiretin ve hesabın gerçekleşeceği hakikatini başta inanmayanlar olmak üzere, tüm insanlara iletmeğidir.

Ancak modern dönemde, Batı bilim ve teknolojisinin hızla ilerlemesi, Batının etkin bir kültür olarak İslâm dünyasına tesir etmesi; müslüman ülkelerin birçoğunun sömürge haline getirilmesi gibi etkenlerle ve bir savunma psikolojisinin ruh haletiyle, başka bir ifadeyle tepkisel bir hareket olarak ortaya çıkan, Kur'an'ı bilimsel veriler ışığında yorumlama düşüncesinde olan "bilimsel tefsir ekolü" müntesipleri, Kur'an'ın yukarıda saymış olduğumuz hedefleri gözetmesinin yanında, insanları ilmî buluşlar

¹⁰⁴ Keskiöğlü, Osman, *Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, TDV. Yay., Ankara 1993, s. 263.

yapmaya sevk ettiğini, on dört asır öncesinde birçok ilmi keşfi zaten haber vermiş olduğunu ve bunun Kur'an'ın mucizliğine delil olduğunu savuna gelmişlerdir. Her ne kadar Kur'an'ın temel gayelerini gerçekleştirme amacıyla ayetlerde bu ifadelerin yer aldığını kimi zaman dillendirmiş olsalar da çoğu kez ayetlerin temel gayelerinden hiç söz etmemişler, söz etseler bile yapmış oldukları bu açıklamalar ilmî izahlarının gölgesinde kalmaktan kurtulamamıştır.

İlmî tefsir taraftarlarının insanın yaratılışı ile alakalı ele aldığımız ayetlerin tefsirlerinde de aynı bakış açısı ile hareket ettiklerini görmekteyiz. Ayetlerde geçen “insan” kelimesine genelde cins isim olarak insanoğlu anlamı verilmesi ayetlerin sanki tüm insanlara hitap ediyormuş gibi algılanmasına sebep olmaktadır. Oysa ayetler bütünlük içerisinde değerlendirildiği, Kur'an'da geçen altmış dört insan kelimesinden altmış ikisinin Mekkî Sûrelerde geçmiş olduğu ve bu insan ile de genelde kâfir insanın kastedildiği, ayrıca insanın yaratışından bahseden sûrelerin neredeyse tamamının Mekkî olduğu da göz önünde bulundurulduğunda bu ayetlerin birkaçı hariç çoğunun doğrudan kâfir ve müşrik insanlara hitap ettiği anlaşılmaktadır.

Bu açıdan bakıldığı zaman bu ayetlerin insanın yaratılışından bahsetmesi ve hitabın müşriklere, kâfirlere yönelik olması ayetlerin bir gayeye matuf olduğunu göstermektedir. Bu gaye de bu ayetlerin insanoğluna insanın nasıl yaratıldığı hususunda, biyolojik yapısı hakkında bilgi vermek değil; müşrik ve kâfir insana bu şirkenden, küfründen dönmesi için bir hatırlatma ve ikaz olduğu gerçeğini zihnine nakşetmektir. O günkü insanların bilgi düzeyine uygun olarak Allah'ın kudretini kavratarak “Büyük bir kudretle bir damla sudan muhteşem bir varlık yarattım, sen de kalktın acziyetini, bayağılığını unutarak bu varlığı yaratana karşı büyüklük tasladın.” gerçeğini hatırlatmaktır.

Hitabın inanmayanlara yönelik olması tabii ki âyetlerin iman edenler açısından hiç bir anlam ifade etmediği anlamına gelmez. İnanan açısından da inanmış olduğu ilahın nedenli güç ve kudret sahibi olduğu, bu kadar bayağı bir sıvıdan mükemmel bir varlığın kendiliğinden değil ancak ve ancak bir olan bir ilah tarafından var edilebileceği düşüncelerinin ve inandığı ilaha olan inancının daha da pekişmesine yardımcı olacaktır.

İnsanın nutfeden ve alaktan yaratılması ile alakalı ayetlerin klasik tefsir külliyatında da aşağı yukarı belirtmiş olduğumuz minvaldedir. İnceleyebildiğimiz klasik tefsirlerin hiçbirinde de bu ayetlerin bilimsel bir amaç güdülerek ele alındığını söyleyemeyiz. Örneklerde de görüldüğü gibi vurgu hep Allah'ın birliğine, kudretine, insanın yaratılışından ibret alınmasına yöneliktir.

Görüleceği üzere serdetmiş olduğumuz insanın yaratılışı ile alakalı ayetlerinin tümünün inzâr yüklü olduğu, bilimsel bir amaç gütmeye, tabî ilimleri ilgilendiren bir konuya temas etmesinin onun gütmüş olduğu gayeyi haleldar etmediği ve tabî ilimleri ilgilendiren konulara değinmesinin sebebinin de yalnızca hedeflemiş olduğu amacı gerçekleştirmeye yönelik olduğu gayet açıktır. Bu ayetlerde özelin unutulup, genelin göz önünde bulundurulması yani hitabın ilk planda kâfir ve müşrikler için olduğu bir tarafa bırakılıp tüm insanlara yönelikmiş gibi değerlendirilmesi, insanın yaratılışıyla alakalı ayetlerin inanmayanlara yönelik uyarı ve ibret olduğu gerçeğini gölgede bırakmakta, işin sadece biyolojik yönünün, bilimsel yanının göz önünde bulundurulmasına sebep olmaktadır. Bu durum da ayetlerin sadece bilimsel bilgi vermek için nazil olduğu gibi bir vehmin oluşmasına sebep olmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.
- ....., *İslam'a İtirazlar ve Kur'an-ı Kerim'den Cevaplar*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul tsz.
- Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay.,
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV. Yay., Ankara 1997.
- ....., *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay., Ankara 1996.
- Cevherî, İsmâ'îl b. Hammâd, *es-Sihâh*, Dâru'l-İlm, Beyrut 1979.
- Cevherî, Tantavî, *el-Cevâhir fî Tefsîru'l-Kur'an*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî Matbası, y.y. 1351.
- Demir, Şehmus, *"Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım"*, Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları, sayı:2, İstanbul 2010.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İFAV Yay. İstanbul 2003.
- Draz, Abdullah, *Kur'an'a Giriş* (Initiation au Koran), çev. Salih Akdemir, Kitâbiyât, Ankara 2000.
- Fahredîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1981.

- Güler, İlhami- Özsoy, Ömer, *Konularına Göre Kur'an*, Fecr Yay., Ankara 2001.
- Işık, Emin, “*Alak Suresi*”, DİA, İstanbul 1989.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlip, *el-Muharraru'l-Vecz*, Beyrut, 2001.
- İbn Âşûr, Muhammed Fazıl b. Muhammed Tahir b. Muhammed et-Tunûsî, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus 1984.
- ....., *Ana Hatlarıyla Tefsir Tarihi (et-Tefsîr ve Ricâlühû)*, Rağbet Yay., çev. Bahattin Dartma, Ömer Pakiş, İstanbul 2007.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali, *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, Beyrut 1984.
- ....., *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzır*, Beyrut, 1984.
- Jansen, J.J.G., *Kur'an'a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar*, çev. Halilrahman Açar, Ankara 1999.
- Kırca, Celâl, *Kur'an'ı-Kerim ve Modern İlimler*, Marifet Yay., İstanbul 1980.
- ....., “*Kur'an'da Ruh Sağlığı*”, Diyanet İlmî Dergi, XLIII/2 (2007).
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 2006.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut tsz.
- Mukâtîl, Ebü'l-Hasen Mukâtîl b. Süleyman el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtîl b. Süleyman*, Beyrut, 2002.
- Özsoy, Ömer, *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları*, Kitâbiyât, Ankara 2004.
- ....., *Sünnetullah*, Fecr Yay., Ankara 1999.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2008.
- ....., *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Meâl ve Tefsirin Serencamı*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2012.
- ....., *Kur'an-ı Kerim Meâli (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Paçacı, Mehmet, *Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?*, Klasik Yay., İstanbul 2008.

Şâtıbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed, *el-Muvâfakât fî Usûli'sh-Şerî'a*, çev. Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul 1999

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b.Cerîr, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Kâhire 2001.

Yargıcı, Atilla, “*Mekkî ve Medenî Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi*”, İslâmî Araştırmalar Dergisi, XVII/4 (2004).

Yeniçeri, Celal, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, Erkam Yay., İstanbul 1999.

Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay. İzmir 1986.

Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Kâhire 2000.

SERBEST KIYAFET UYGULAMASININ ÖĞRENCİLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNE İLİŞKİN PAYDAŞ GÖRÜŞLERİ*

İsmail KAHRAMAN**
Hüseyin KARACAN***

Özet

Bu araştırmanın amacı, resmi liselerdeki serbest kıyafet uygulamasının etkilerine ilişkin yönetici, öğretmen, öğrenci ve veli görüşlerinin belirlenmesidir. Araştırmanın sonuçları kıyafet serbestliğinin okullarda oluşturacağı etkileri ortaya koyabilmesi, öğretmen ve yöneticileri bilinçlendirmesi yönüyle önemlidir. Araştırma nitel araştırma desenlerinden durum çalışmasıdır. Bu amaçla tipik durum örnekleme yöntemine göre seçilmiş 2012-2013 eğitim-öğretim yılında Gaziantep ilinde resmi bir ortaöğretim kurumunda görev yapan 4 yönetici, 10 öğretmen, 10 öğrenci ve 10 veli olmak üzere toplam 34 katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde, nitel veri analizi tekniklerinden içerik analizi tekniği ve içerik analizi türlerinden frekans analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda serbest kıyafet uygulamasının okul ve öğrenci üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri tespit edilmiştir. Serbest kıyafet uygulamasının okul üzerinde kontrol zorluğu ve güvenlik sorunu gibi olumsuz etkiler oluşturacağı sonucuna ulaşılmıştır. Öğrenci üzerindeki olumlu etkileri kişisel bakıma önem verme, tercih özgürlüğü, özgüven duygusunda artış, sorumluluk bilinci kazanma ve bireysel tercihlere imkân sağlama; olumsuz etkilerinin akademik başarıda azalma, ekonomik imkânların etkilemesi, olumsuz davranışa yönelme, gruplaşma, geyinmede olumsuz model olma, sosyal ilişkilerde sorun oluşturma olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmadan elde edilen bu sonuçlara göre okullara çipli kimlikler ve turnike geçişleri ile öğrencilere “kişisel bakım” dersi önerilebilir.

Anahtar sözcükler: Serbest kıyafet, okul disiplini, akademik başarı, sorumluluk, kişisel bakım, sosyal ilişki

The Views on the Effects of Free Clothing on Students

Abstract

The aim of this study is to determine the administrator, teacher, student and parent viewpoints related to the effects of casual clothing in the high schools. The results of the study are important in that it explored the effects of free dress code in schools and give insight to teachers and administrators. The research is a case study which is a qualitative study. For this aim, 4 managers, 10 teachers, 10 students and

* Bu araştırma Haziran 2013'te Kahramanmaraş'ta yapılan V. Uluslararası Katılımlı Eğitim Denetimi Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

** Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri ABD, Gaziantep. ilyasmelih@gmail.com

*** Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri ABD, Gaziantep.
hkaracan21@hotmail.com

10 parents with a total of 34 participants from a state high school in Gaziantep were interviewed using a semi-structured interview technique. Content analysis and frequency analysis techniques were used to analyze the data. At the end of the study, positive and negative effects of free clothing on the schools and students have been identified. It was found out that free clothing in schools might cause authority issues and safety problem. The positive effects of free clothing are more personal care, freedom of choice, increased self-esteem and responsibility. Negative effects are decrease in academic achievement and economic opportunities, negative behavior, grouping, negative role modeling, creating problems in social relationships. According to these results, we recommend the schools to use chip cards and tollgates to get into the schools and to open "Personal Care" courses.

Key words: *Free dress, school discipline, academic success, responsibility, personal care, social connection*

1. GİRİŞ

Varlıklar kendi iç güçleriyle ve amaçlarının itici gücüyle ya da dış koşulların zorlamasıyla değişime uğrarlar. Çevresel şartlara ayak uydururlarsa varlıklarını sürdürürler. Değişim olmazsa bozulma ya da yok olmaya uğrayabilirler (Genç, 2007: s.322-323).

“Değişmeyen tek şey değişimdir” sözü günümüzün önemli bir gerçeğini yansıtmaktadır. Değişim bir yasadır. İnsanlar değişir, iklimler değişir, toplumların yaşam biçimi değişir (Töremen, 2002). İnsanlar bir bütün olarak çevrelerinde yaşanan değişimleri zamanında fark edip, bu değişikliklerle birlikte kendi değişimini gerçekleştirdiğinde dünyaya ayak uydurması daha kolay olur (Aras, 2011). Bu konuda ünlü General Electric şirketinin lideri Jack Welch “Ya değişim ya da ölüm” sözü değişimin ne kadar kaçınılmaz ve hayati olduğunu gözler önüne sermiştir.

Dünyada yemekler, meslekler, araç gereçler, yönetimler gibi her alanda sürekli yaşanan değişimin ana motoru Ada ve Akan’a göre (2007) hiç kuşkusuz bilim ve teknolojidir. Bilim ve teknolojiye hâkim olanlar refah, kuvvet ve itibara sahip olmaktadır. Bu nedenle devletler değişimi yakalayabilmek için her alanda yenilikler, iyileştirmeler, düzeltmeler yapmaktadırlar.

Diğer devletlerde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyetinde ve daha öncesinde Osmanlı Devletinde de değişim olarak da adlandırabileceğimiz reformlar yapılmıştır. Özellikle 18 ve 19. yüzyıllarda batılılaşma adına savaş teknolojisi, askeri eğitim, matbaa, ev eşyaları gibi birçok alanda değişime gidilmiştir.

Osmanlı Devletinin batılılaşma amacıyla yaptığı değişimlerden biri de kıyafet alanında olmuş ve batılı giyim tarzı benimsenmeye başlamıştır. Ortaylı, 1839'da başlayan Tanzimat Dönemi'yle birlikte modern eğitim veren yeni okullar açılmıştır derken Akyüz, Öğrenci ve öğretmen kıyafetlerinde de bu dönemde değişiklikler yapıldığını belirtmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı, [MEB], 1997).

Cumhuriyet döneminde de devam eden batılı anlamda reform çabaları neticesinde 25 Kasım 1925'te kılık-kıyafet ve şapka reformu başlatılmıştır. 1942 yılında yayınlanan genelgeyle okul önlüğü ve kasket dışında bir kıyafet giymeye zorlamama istenmiştir. 1981 yılında yayımlanan ilkokul yönetmeliğinde siyah önlük giyme ve beyaz yaka takma uygulaması zorunlu hale getirilmiştir. Şapka uygulaması 1970'li yıllara kadar okullarda öğrencilerce de kullanılmıştır. Sonraki yıllarda siyah önlük ve beyaz yakadan oluşan okul kıyafeti uygulanmış, 1990 yılından itibaren ilkokullarda mavi önlük uygulamasına geçilmiş ve 2000'li yıllara kadar sürmüştür.

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) 29-30 Haziran 2009 tarihinde Ankara'da kılık kıyafetle ilgili bir çalıştay düzenlemiştir. Çalıştay sonunda okul kıyafetlerine pedagojik ve toplumsal gerçekler ışığında serbestlik getirilmesi önerisi kabul görmüş ve her okulun farklı kıyafetinin olması, kıyafetlerin okul aile birliklerince belirlenebilmesi, iklim ve yöresel şartlara göre çeşitlilik gösterebilmesi, kravat zorunluluğunun kaldırılabilmesi gibi kararlar alınmış, serbestliğe bazı sınırlar konulmuştur (Doğan, 2011: s.209).

Siyah önlükle başlayıp mavi önlükle devam edip en son okul üniformasına dönüşen kılık kıyafet uygulamasını, Kasım 2012'de Milli Eğitim Bakanlığı bir yönetmelikle (resmi gazete) değiştirmiştir. Buna göre 2013-2014 eğitim-öğretim yılından itibaren serbest kıyafet uygulamasına geçilecektir. Bu değişiklikte birlikte kamuoyunda tartışmalar da başlamıştır. Tartışmaların da etkisiyle Milli Eğitim Bakanı okullardaki kıyafet değişikliğinin velilere bırakıldığını açıklamıştır.

Okullarda kıyafet (üniforma) sorunu Orta Çağ'da Batı Avrupa'nın feodal toplum yapısında eğitim hakkından yararlanan ayrıcalıklı kesimleri olan ruhban ve aristokrat tabakanın çocukları için tasarlanmış sembolik giysilerdir. Sanayileşme ile birlikte eğitim, tüm sınıflar için bir hak olarak görülse de ekonomik yönden üst tabakada yer alan kesimlerin ayrıcalığının önüne geçilememiştir. Üniforma (tek tip kıyafet) eğitim alma imkânındaki farklılığın bir sembolü olmuştur. Bu dönemde üniformalı okul tipinin en yaygın olduğu ülke sanayi yapısının en keskin olduğu İngiltere'dir. Dünyada Çin, Tayvan, Honkong, Japonya gibi tek tip kıyafetin (üniforma) giyildiği ülkeler olduğu gibi hiç okul üniforması olmayan ülkeler de vardır (Doğan, 2011: s.206).

ABD’de 1990’lı yıllarda tek tip kıyafet uygulaması üzerine yapılan araştırmalarda (Erkan, 2003) okul kıyafetinin okul güvenliğine, akran baskısını azaltmaya, ders konsantrasyonuna, toplumda okul imajının olumlu yönde etkilenmesine, devamsızlığın azalmasına, okul iklimine, çocuk suçlarının azalmasına katkı sağladığı görülmüştür. Ancak aynı ülkede yapılan farklı araştırmalarda tek tip okul kıyafetinin akademik başarıya olan küçük bir etkisi dışında diğer konularda bir etkisinin olmadığı ileri sürülmüştür. Bazı araştırmacılar öğrencilerin ifade özgürlüğünü kısıtlaması, kamuflaj imkanı sağlaması, sadece fakir kesimlerce tercih ediliyor olması gibi savlar ortaya koymuşlardır.

Ülkemizde ise Kıran’ın (2001) araştırmasında iyi giyinemeyen öğrencilerin ebeveynleriyle çatışma yaşaması, gereksiz özentinin oluşturması, eksiklik duygusu oluşturması, öğretimi olumsuz yönde etkilemesi gibi bulgulardan dolayı tek tip kıyafet desteklenir görünümündedir.

2011 yılında 252 4 ve 5. sınıf öğrencisi üzerinde yapılan diğer bir araştırmada (Turan, 2011) öğrencilerin yaklaşık % 74’ü okul önlüklerinin kaldırılması yönünde görüş bildirmiştir. Aynı araştırmada katılımcıların yaklaşık % 73’ü serbest kıyafetin daha rahat olacağını düşünmektedir. Bu konuda Milli Eğitim Bakanlığının 1995–1996 eğitim öğretim yılında ilk ve orta öğretimde önlük giyilmesi konusunda öğrenci, eğitimci, veli, sendika yöneticileri, dernek ve vakıf yöneticileriyle yaptığı ve 6500 kişini katıldığı araştırmada serbest kıyafetin tercih edildiği ortaya çıkmıştır (MEB, 1997).

Bütün bu değişikliklerin ve araştırmaların merkezinde ise öğrenci vardır ve doğal olarak en çok etkilenen de öğrenci olacaktır. Yukarıda verilen araştırma sonuçlarından da görüleceği üzere okul kıyafetiyle ilgili görüş farklılıkları her zaman olmuş ve sonraki dönemlerde de olması muhtemeldir. Özyaral’a (2012) göre okula serbest kıyafetle gitmenin öğrenci, öğretmen, ebeveyn ve eğitim açısından ayrı ayrı ele alınması gerekir.

Bu çalışmanın amacı; resmi liselerde kıyafet serbestliğinin öğrenci, öğretmen, yönetici ve veli görüşlerine göre olumlu ve olumsuz etkilerini belirlemektir. Araştırmanın sonuçları kıyafet serbestliğinin okullarda oluşturacağı olumsuzlukları ortaya koyabilmesi, öğretmen ve yöneticileri bilinçlendirmesi yönüyle önemlidir. Araştırmanın temel problem cümlesini “Resmi liselerde kıyafet serbestliği hakkında öğrenci, öğretmen, yönetici ve veli görüşleri nelerdir?” sorusu oluşturmaktadır.

Araştırmanın alt problemleri şöyle sıralanabilir:

- ✓ Serbest kıyafet uygulamasının okul disiplinine ve güvenliğine etkileri nelerdir?

- ✓ Serbest kıyafet uygulamasının öğrencilerin akademik başarılarına etkileri nelerdir?
- ✓ Serbest kıyafet uygulamasının öğrencilerin sorumluluk duygusuna etkileri nelerdir?
- ✓ Serbest kıyafet uygulamasının öğrencilerin kişisel bakımlarına etkileri nelerdir?
- ✓ Serbest kıyafet uygulamasının öğrencilerin sosyal ilişkilerine etkileri nelerdir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma 2013-2014 eğitim-öğretim yılında uygulanmaya başlanacak olan, okullarda kıyafet serbestliği uygulamasına ilişkin öğrenci, öğretmen, yönetici ve veli görüşlerini belirlemeye yönelik nitel bir çalışmadır. Nitel araştırma yönteminin seçilmesi ayrıntılı ve derinlemesine veri toplama, katılımcıların bireysel algılarını, deneyimlerini ve bakış açılarını doğrudan öğrenme, mevcut durumları anlama ve açıklama imkanı vermesidir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, Demirel, 2009). Nitel araştırma yöntemlerinden “durum çalışması” modelidir. Durum çalışması bir veya birkaç durumu kendi sınırları içinde bütüncül olarak analiz etme imkânı vermektedir (Yıldırım ve Şimşek; 2011).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, 2012-2013 eğitim-öğretim yılında Gaziantep ilinde resmi bir ortaöğretim kurumunda görev yapan öğretmen ve yöneticilerle, aynı okulun öğrenci ve velilerinden seçilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu belirlemek için “tipik durum örnekleme” yöntemi kullanılmıştır. Yeni bir uygulamayı veya bir yeniliği tanıtmak için uygulamanın yapıldığı veya yeniliğin olduğu bir dizi durum arasından, en tipik bir veya birkaç tanesini saptayarak çalışılması tipik durum örneklemesidir. Bu tür bir çalışmada öğretmen ve öğrenci oranlarına yakın, sosyo-ekonomik düzey açısından çok üstte ve çok altta olmayan bir ortaöğretim okulu seçilerek çalışma yoluna gidilmiştir (Yıldırım ve Şimşek; 2011). Araştırmada 10 öğretmen, 10 öğrenci, 10 veli ve 4 yönetici olmak üzere toplam 34 kişiyle görüşülmüştür. Okulda görev yapan 6 yöneticinin 4’üyle görüşülürken, 10 öğrenci 5 kız ve 5 erkek olacak şekilde gönüllü olanlardan rastgele seçilmiş, 6 erkek ve 4 bayandan oluşan 10 öğretmen görüşmeyi kabul eden ve zamanı müsait olanlarla yapılmış, görüşülen 10 veli ise okula gelen velilerden görüşmeyi kabul edenlerle yapılmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Veriler görüşme (mülakat) tekniği ile toplanmıştır. Araştırmada görüşme tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu teknikte, araştırmacı görüşme sorularını önceden hazırlar; ancak görüşme sırasında araştırılan kişilere kısmi esneklik sağlayarak oluşturulan soruların yeniden düzenlenmesine, tartışılmasına izin verir. Bu tür bir görüşmede, araştırılan kişilerin de araştırma üzerine kontrolleri söz konusudur (Ekiz, 2009). Görüşme formu hazırlanırken 3 öğrenci, 2 yönetici, 2 veli, 2 öğretmen toplam 9 kişiyle pilot görüşme yapılmış ve konuyla ilgili literatür incelenmiştir. Bu çalışmalar sonucunda hazırlanan görüşme formu bir öğretim üyesi ve bir araştırma görevlisine incelenilerek son şekli verilmiştir.

Görüşmeler öncesinde okul yöneticileriyle görüşülerek uygun zaman ve ortam temin edilmiştir. Yöneticilerle odalarında, öğretmenlerle öğretmen odalarında, öğrencilerle boş bir sınıfta, velilerle okul bahçesinde görüşülmüştür. Her bir görüşme yaklaşık 20 dakika sürmüştür. Görüşmeler öncesinde konu ve araştırma hakkında katılımcılara ön bilgi verilerek samimi cevap vermelerine ve güven ortamının oluşmasına çalışılmıştır. Görüşmeler ses kayıt cihazı ile kaydetme, not alma ve talepte bulunan bazı katılımcıların yazılı görüş belirtmesi şeklinde yapılmıştır. Ses kaydı ve not alma işlemi önceden katılımcılara söylenerek onayları alınmıştır. Öğrencilerle bir sınıfta teke tek görüşme yapmanın sakıncalı olabileceği düşünülerek öğrenciler sınıfa toplu alınmıştır. Görüşmeler sonunda her katılımcıya alınan görüşme notları tekrarlanmış ve “Böyle mi demek istediniz?” “Ekleme istediğiniz bir şey var mı?” gibi sorular sorulmuş ve görüşmelere son şekli verilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İçerik analizinde temel işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Verilerin analizinde dört aşama takip edilmiştir: 1. Verilerin kodlanması, 2. Temaların bulunması, 3. Kodların ve temaların düzenlenmesi, 4. Bulguların tanımlanması ve yorumlanması (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 228). Analiz sürecinde öncelikle görüşme kayıtları düzenlenmiş ve bilgisayar ortamına alınmıştır. Çözümlemede araştırmaya katılan yöneticilere (Y1,Y2...), öğretmenlere (Ö1,Ö2...), öğrencilere (K1,K2...) ve velilere (V1,V2...) şeklinde kod numaraları verilmiştir. Elde edilen verilerin frekans ve yüzde olarak sayısal değerleri bulunmuştur. Frekans analizi birim ve öğeleri sayısal, yüzdesel ve oransal bir tarzda görülme sıklığını ortaya koymaktır. Bu, belirli bir öğenin yoğunluğunu ve önemini anlamayı sağlar (Bilgin,

2006: 18-19). Katılımcılardan alınan cevaplar analiz edilirken kodlama yapılmıştır. Benzer kodlar belirli kategorilerde toplanarak temalara son şekli verilmiştir.

2.5. Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda “geçerlik” araştırma sonuçlarının doğruluğunu, “güvenirlik” ise araştırma sonuçlarının tekrarlanabilirliği ile ilgilidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Araştırmada geçerlik ve güvenilirliğin sağlanması için aşağıdaki yöntemler uygulanmıştır:

1. Araştırmanın iç geçerliliğini sağlamak için ilgili literatür taranmış ve kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Ayrıca katılımcılara görüşme sonunda alınan kayıtlar/notlar gösterilerek teyit etmeleri sağlanmış ve eklemek istedikleri bir şey olup olmadığı sorulmuştur. Yapılan görüşmeler katılımcının istediği kadar uzatılarak verilerin geçerliği yükseltilmiştir.
2. Araştırmanın dış geçerliliğini sağlamak için araştırma süresince; yapılan araştırmanın modeli, çalışma grubunun seçimi, veri toplama aracı, veri toplama süreci, verilerin çözümlenmesi gibi her türlü çalışma ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılmıştır.
3. Araştırmanın iç güvenilirliğini sağlamak için araştırma soruları açık biçimde ifade edilmiş, veriler ayrıntılı ve amaca uygun toplanmış, veri toplama ve analizinde yapılan çalışmalar ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır.
4. Araştırmanın dış güvenilirliğini sağlamak için araştırmanın yöntemleri ve aşamaları ayrıntılı bir biçimde tanımlanmış, ortaya konan verilerle sonuçlar ilişkilendirilmiş, araştırmanın ham verileri saklanmıştır.
5. Alan uzmanından belirlenen kodlarla elde edilen temaları eşleştirmesi istenmiş ve araştırmacının eşleştirmesiyle karşılaştırılarak araştırmanın güvenilirliğini sağlanmaya çalışılmıştır. Miles ve Huberman’ın (1994) uyuşum yüzdesi formülü kullanılarak uyumun % 70’in üzerinde olduğu bulunmuştur.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen bulgular; yönetici, öğretmen, öğrenci ve veli görüşlerine göre belirlenen temalara ayrılmış, yapılan görüşmelerden doğrudan alıntılar yapılarak özetlenmiştir.

Tablo 1’de “Öğrencilerin kılık kıyafetlerinde serbest olmasının okul disiplinine ve güvenliğine ilişkin algılanan etkileri nelerdir?” sorusu yöneltmiş ve alınan cevaplar özetlenmiştir.

Tablo 1. Kıyafet Serbestliğinin Okul Disiplinine ve Güvenliğine İlişkin Algılanan Etkileri

Tema	Alt Tema	Kodlar	Frekans		
Kıyafet Serbestliğinin Okul Disiplinine ve Güvenliğine İlişkin Algılanan Etkileri	Yönetici	Olumlu	Tercih özgürlüğü	1	
			Kontrol kolaylığı	1	
		Olumsuz	Kontrolde zorluk	4	
			Güvenlik sorunu	4	
			Olumsuz davranışa yönelme	2	
	Öğretmen	Olumlu	Okul iklimini bozma	1	
			Tercih özgürlüğü	4	
			Kontrol kolaylığı	3	
		Olumsuz	Güvenlik önlemlerini artırma	1	
			Kontrolde zorluk	10	
			Güvenlik sorunu	10	
			Sembolik kıyafet	1	
		Öğrenci	Olumlu	Giyinmede olumsuz model olma	1
				Akademik başarıda azalma	1
				Güvenlik önlemlerini artırma	5
	Olumsuz		Tercih özgürlüğü	4	
			Kontrol kolaylığı	1	
			Kontrolde zorluk	9	
			Güvenlik sorunu	8	
			Giyinmede olumsuz model olma	4	
Akademik başarıda azalma			3		
Okul iklimini bozma			2		
Olumsuz davranışa yönelme			2		
Gruplaşma			1		
Veli	Olumlu		Kontrol kolaylığı	4	
			Güvenlik önlemlerini artırma	2	
			Bireysel tercihlere imkân sağlama	1	
		Tercih özgürlüğü	1		
	Olumsuz	Kontrolde zorluk	8		
		Güvenlik sorunu	7		
		Okul iklimini bozma	3		
		Giyinmede olumsuz model olma	2		
		Sembolik kıyafet	2		
		Olumsuz davranışa yönelme	2		
Akademik başarıda azalma	2				
Gruplaşma	1				

Tablo 1 incelendiğinde olumsuz etkilerin daha fazla olduğu ve bu tema için yapılan 118 kodun 90'ının olumsuz etkiler üzerine olduğu görülmektedir.

Serbest kıyafetin okul disiplin ve güvenliğine olumlu etkileri olarak tercih özgürlüğü ve kontrol kolaylığı sağlama, güvenlik önlemlerini artırma

için fırsat oluşturma öne çıkmıştır. Bu konudaki görüşlerden bazıları şöyledir:

“Öğrenci ve velilerle iletişimde kolaylık sağlar. Okul kıyafetini giymiş mi giymemiş mi diye dert etmeyeceğimizden okul yöneticilerini rahatlatır.”
.....Y₄

“Bazen öğrenciler kılık kıyafetine karışıldığında tepki olarak disiplinsiz davranış gösterebiliyor. Bu yönüyle kıyafetin serbest olması disiplin olaylarını azaltabilir.” .....Ö₄

“Gerek yöneticilerin gerekse öğretmenlerin kıyafet yönüyle öğrenci üzerindeki baskısının azalması öğrenci tutumunda etkili olacaktır.”
.....Ö₆

“İnsanlar rahat ortamlarda rahat davranışlar, gergin ve stresli ortamlarda ise sorunlu davranışlar sergilerler. Düşünün düğüne ya da davete giderken mi yoksa pikniğe giderken mi ne giyeceğiniz sıkıntı oluşturur. Serbest kıyafet öğrenciyi relaks yapacağından disipline iyi gelecektir.” .....Ö₁₀

Serbest kıyafetin okul disiplin ve güvenliğine olumsuz etkileri olarak kontrolde zorluk ve güvenlik sorunu dikkat çekmektedir. Bunların yanında giyinmede olumsuz model olma, olumsuz davranışa yönelme, akademik başarıda azalma gibi dikkate değer diğer etkileri de görülmektedir. Araştırmaya katılan yönetici ve öğretmenlerin tamamı kontrolde zorluk ve güvenlik sorunu endişesi taşımaktadır. Bu konudaki görüşlerden bazıları şöyledir:

“...Öğrenciyle, dışarıdan birini ayıramayız. Okulun önünde esrar satan birini fark etmeniz ve kontrol etmeniz zorlaşacaktır...”.....Y₃

“...Öğrenciler kafeye gelir gibi okula gelip giderler. Okulun öğrenci açısından hiçbir önemi kalmayacaktır. Okula eğitim almak, bilgi yüklemek için gelinir. Serbestliği iliklerine kadar yaşayan bir öğrencinin okul ortamına vereceğini düşünün...” .....Y₁

“Öğrencileri çok iyi tanıyan bir okul personeli ya da idareci bile bütün öğrencileri tanıyamaz. Kötü niyetli kişilerin belli hassas bölgelerde okullara sızması ve eylemlerini gerçekleştirme mümkün olabilir.” .....Ö₃

“Okula gelen kişiler öğrenci mi sivil mi ayırt edilemeyeceği için okulda ciddi güvenlik sorunu yaşanacaktır. Bu da disiplin sorununu getirecektir. Öğrencilerin okula girişinde kontrol zorlaşacağı gibi okuldan kaçmalar da kolaylaşacaktır. Sivil kişileri ayırmak zorlaşacaktır.” .....Ö₉

“Kısa sürede kılık kıyafet değiştirme mümkün olacağından olayları araştırmada zorluk, kamufler olma durumları artar. Öğrenci her kılığa girebilir.” .....K₁₀

Tablo – 1’den ve katılımcı görüşlerinden de anlaşılacağı gibi serbest kıyafet uygulamasının tercih kolaylığı, kontrolde kolaylık sağlamak ve güvenlik önlemlerini artırma gibi bazı yararları beklense de araştırmaya katılanların neredeyse tamamının ortak görüşü, okullarda kontrol zorluğu ve güvenlik sorunu yaşanacağı şeklindedir. Kıyafetiyle olumsuz model oluşturacak, olumsuz davranışlara yönelecek öğrencilerin olması ve akademik başarıda azalmanın olması da diğer beklenen etkilerdir.

Tablo 2. Kıyafet Serbestliğinin Öğrencilerin Akademik Başarılarına İlişkin Algılanan Etkileri

Tema	Alt Tema	Kodlar	Frekans	
Kıyafet Serbestliğinin Öğrencilerin Akademik Başarılarına İlişkin Algılanan Etkileri	Olumlu	Tercih özgürlüğü	1	
		Özgüven duygusunda artış	1	
		Yönetici	Akademik başarıda azalma	4
			Ekonomik unsur	3
	Giyinmede olumsuz model olma		2	
	Olumsuz		Özenti	2
			Zaman kaybı	1
			Olumsuz davranışa yönelme	1
			Güvenlik sorunu	1
	Olumlu		Tercih özgürlüğü	4
		Özgüven duygusunda artış	3	
		Kontrol kolaylığı	2	
		Etkisi yok	1	
	Öğretmen	Olumsuz	Akademik başarıda azalma	6
			Ekonomik unsur	6
			Özenti	3
			Baskı altında kalma	3
		Olumsuz	Marka takıntısı	2
			Gruplaşma	2
			Olumsuz davranışa yönelme	2
Zaman kaybı			1	
Giyinmede olumsuz model olma	1			
Okul iklimini bozma	1			

Tablo 2. (Devam)

Öğrenci	Olumlu	Tercih özgürlüğü	7
		Etkisi yok	2
		Özgüven duygusunda artış	2
		Akademik başarıda artma	2
		Bireysel tercihlere imkân sağlama	1
	Olumsuz	Akademik başarıda azalma	5
		Baskı altında kalma	2
		Ekonomik unsur	2
		Çatışma	1
		Olumsuz davranışa yönelme	1
Veli	Olumlu	Tercih özgürlüğü	5
		Bireysel tercihlere imkân sağlama	4
		Akademik başarıda artma	3
		Özgüven duygusunda artış	2
		Kişisel bakıma önem verme	2
	Olumsuz	Ekonomik unsur	4
		Akademik başarıda azalma	4
		Özenti	3
		Çatışma	2
		Marka takıntısı	2
		Giyinmede olumsuz model olma	2
		Kontrolde zorluk	1
		Baskı altında kalma	1
		Olumsuz davranışa yönelme	1

Tablo 2 incelendiğinde olumsuz etkiler ağır basmaktadır. 114 kodun 72'si olumsuz etkiler üzerinedir. Serbest kıyafetin öğrencilerin akademik başarısına olumlu etkileri olarak tercih özgürlüğü ve özgüven duygusunda artış öne çıkmış, akademik başarıda artma ve bireysel tercihlere imkân sağlama etkileri de dikkate değer görülmüştür. Bu konudaki görüşlerden bazıları şöyledir:

“...Hedefi olan öğrenciyi olumlu yönde etkiler. Çünkü rahatlık ve serbestlik motivasyonunu artırabilir...” Y₄

“...Öğrenciler okula girişleri sırasında ve gün boyunca kılık kıyafetlerinden dolayı bazen tepki alıyorlar. Bu onların başarısını olumsuz etkiliyor. Serbestliğin olması baskıyı kaldıracığından olumlu etkilenebilirler...” Ö₄

“Kıyafet serbest olunca kişi kendini rahat hisseder. Bu durumda dersi daha rahat dinler. Okul kıyafeti bazı öğrencileri sıkar ve rahat ettirmez. Öğrenci kendini yakışıklı ya da güzel görürse derse ilgisi ve başarısı artabilir. İsteyerek giyilen bir kıyafet rahatlığı, rahatlık da motivasyon artışını getirebilir.” T₅

“Baskı kişiyi kapatır. O yüzden kıyafetin serbest olması öğrenciyi rahatlatır. Rahatlama öğrenmeyi olumlu yönde etkiler. İnsanın ve suyun tersine gidilmez demişler. Aşırıya gitmemek şartıyla istediği gibi giyinmesinde sorun olmaz...” V₄

Serbest kıyafetin öğrencilerin akademik başarısına olumsuz etkileri olarak akademik başarıda azalma, ekonomik unsur çok belirginken özentî, baskı altında kalma, olumsuz davranışa yönelme, giyinmede olumsuz model olma dikkate değer sayıdadır. Bu konudaki görüşlerden bazıları şöyledir:

“...Sınıf içinde öğrenciler arasında bir kılık kıyafet yarışı başlayabilir. Ekonomik imkânı olan öğrenci kaliteli, yeni ve güzel giyinirken yanında oturan ve köyden gelen bir öğrenci aynı imkânı sahip olamadığı için olumsuz etkilenebilir...” Y₁

“Kıyafetinin yeterli olmadığını düşünen bir öğrenci derse katılmak istemeyecektir. Kıyafeti daha iyi olan bir arkadaşıyla teneffüste dolaşmak istemeyebilir. Bunlar ders başarısını düşürür. Kıyafet farklılıkları öğrencide psikolojik baskı oluşturacağından motivasyonu azaltır. Okulun amacı eğitim olduğundan kıyafet serbestliği amacın dışına çıkarır.” Ö₈

“Kafasından atamadığı “Filan ne giydi?” “Ben ne giysem?” gibi sorular dersten kopmasına neden olabilir...” T₈

“Okul başarılarını genel anlamda düşürebilir. Ailelerin ekonomik gücü bellidir. Zengin zaten özel okula götürüyor ya da özel hoca tutuyor. Biz sınırlı kazançla sınırsız imkân veremeyiz. Çocukla karşı karşıya geliriz diye endişe ederim. Özentî olursa, aynanın karşısında saatler geçirirse başarıyı düşürür...” V₉

Yukarıdaki tablo ve görüşlerden anlaşılan şudur ki; kıyafet serbestliği öğrencilere rahatlık, iletişim kolaylığı ve özgüven duygusunda artma gibi yararlar getirebilir. Fakat özentî, merak duygularının tetiklemeyle ders dışı ilginin artması akademik başarıda düşmeye sebep olabilir. Ekonomik imkânların her veliyi ve öğrenciyi etkilemesi beklenmektedir.

Tablo 3. Kıyafet Serbestliğinin Öğrencilerin Sorumluluk Duygusuna İlişkin Algılanan Etkileri

Tema	Alt Tema	Kodlar	Frekans	
Kıyafet Serbestliğinin Öğrencilerin Sorumluluk Duygusuna İlişkin Algılanan Etkileri	Yönetici	Olumlu	Sorumluluk bilinci kazanma	1
			Sorumsuz davranma	3
		Olumsuz	Akademik başarıda azalma	1
			Zaman kaybı	1
			Olumsuz davranışa yönelme	1
			Kontrolde zorluk	1
	Olumlu		Sorumluluk bilinci kazanma	6
	Öğretmen		Kişisel bakıma önem verme	4
			Etkisi yok	2
		Olumlu	Tercih özgürlüğü	1
			Bireysel tercihlere imkân sağlama	1
			Özgüven duygusunda artış	1
			Planlı olma	1
	Öğrenci	Olumsuz	Olumsuz davranışa yönelme	1
			Sorumsuz davranma	1
		Olumlu	Kişisel bakıma önem verme	7
			Sorumluluk bilinci kazanma	6
			Planlı olma	2
			Olumsuz davranışa yönelme	1
	Veli	Olumsuz	Ekonomik unsur	1
			Zaman kaybı	1
Olumlu		Etkisi yok	5	
		Kişisel bakıma önem etme	2	
		Bireysel tercihlere imkân sağlama	1	
		Sorumluluk bilinci kazanma	1	
	Planlı olma	1		
	Olumsuz	Olumsuz davranışa yönelme	1	

Tablo 3'e göre katılımcıların görüşleri kıyafet serbestliğinin olumlu etkilerinin daha fazla olacağı şeklindedir. Tablo 3'te 7 katılımcının kıyafetin öğrencilerin sorumluluk duygusuna olumlu ya da olumsuz herhangi bir etkisinin olmayacağı görüşü dikkat çeken bir ayrıntıdır.

Bu konudaki olumlu görüşlerin ağırlığı öğrenciye sorumluluk bilinci kazandıracak ve kişisel bakımına dikkat etmesine katkı sağlayacak şekildedir. Bu görüşlerin bazıları şöyledir:

“Renk uyumu, kravat bağlama, kemer-ayakkabı, çanta-ayakkabı uyumunu hep serbest giyinerek öğrendik. Askerlerin bu konuda sıkıntı yaşadığını gören var mıdır? Özellikle ergenlik dönemindeki öğrenciler için kıyafet, dış görünüş önemli olacağından kıyafete karşı bilgi ve beceri kazanmak zorunda olacaklardır. Yarın ne giyeceğini önceden hesaplama, haftalık kıyafet planı yapma gibi düzenli, planlı olma zorunluluğu da getirecektir.” Ö₁₀

“İlk önce bocalasa da kıyafet seçimi, akşamdan hazırlık, zamanında tamir gibi konularda kendini geliştirir. Prensipten yararlanır.” T₁₀

“Özellikle liselerde öğrenciler daha düzgün giyinme, daha bakımlı olma konusunda duyarlı, dikkatli olacaklardır...” V₁₀

Kıyafet serbestliğinin öğrencilerin sorumluluk duygularına yönelik katılımcı görüşlerinde dikkate değer bir yoğunlaşma olmadığı, sadece öğrenciyi sorumsuz davranmaya ve olumsuz davranışa yönelteceği görüşleri öne çıkmaktadır. Bu konudaki görüşlerden bazıları şöyledir:

“Kıyafet öğrenciye kimlik kazandırır. Kıyafet sorumluluğu artırır. Sivil kıyafetli öğrenci kimliğini daha rahat gizleyeceği için sorumsuz davranış göstermeye yönlenecektir.” Y₂

“Öğrenciler kıyafet temizliği, ütülü giyinme gibi konularda daha sorumlu olabilir ama derse hazırlanma zamanından ve okula gelme zamanından çalar. Yani sorumlu davranırken zaman kaybına ve gecikmelere sebep olur.” Y₃

“Her gün farklı giyinmek isteyenlerin israfa yöneleceğini düşünüyorum.” V₈

Tablo 3 incelendiğinde yöneticilerin kıyafet serbestliğinin olumsuz etkileri olacağını düşünmesine karşın öğretmen, öğrenci ve velilerin sorumluluk duygusuna olumlu katkı yapacağını düşünmeleridir.

Tablo 4. Kıyafet Serbestliğinin Öğrencilerin Kişisel Bakımlarına İlişkin Algılanan Etkileri

Tema	Alt Tema	Kodlar	Frekans			
Kıyafet Serbestliğinin Öğrencilerin Kişisel Bakımlarına İlişkin Algılanan Etkileri	Yönetici	Tercih özgürlüğü	2			
		Olumlu	Kişisel bakıma önem verme	2		
			Planlı olma	1		
		Olumsuz	Bireysel tercihlere imkân sağlama	1		
			Giyinmede olumsuz model olma	2		
			Zaman kaybı	1		
		Öğretmen	Olumlu	Kontrolde zorluk	1	
				Kişisel bakıma önem etme	7	
				Özgüven duygusunda artış	2	
				Etkisi yok	2	
				Bireysel tercihlere imkân sağlama	1	
				Tercih özgürlüğü	1	
	Olumsuz		Sorumsuz davranma	1		
			Öğrenci	Kişisel bakıma önem etme	7	
				Olumlu	Özgüven duygusunda artış	2
					Bireysel tercihlere imkân sağlama	2
				Olumsuz	Sosyalleşme	1
					Olumsuz davranışa yönelme	5
	Ekonomik unsur	1				
	Zaman kaybı	1				
	Veli	Olumlu	Baskı altında kalma	1		
			Akademik başarıda azalma	1		
		Olumsuz	Kişisel bakıma önem etme	7		
			Etkisi yok	2		
Zaman kaybı			2			
Okul iklimini bozma			1			
Olumsuz davranışa yönelme	1					

Tablo 4’te öğrencilerin kıyafet serbestliği ile kişisel bakımları arasındaki ilişkide olumlu etkiler daha fazladır. Olumlu etkilerden kişisel bakıma önem verme kazanımının oluşacağı düşüncesi katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından beklenmektedir.

Katılımcıların kişisel bakıma yönelik olumlu görüşlerine bazı örnekler şu şekildedir:

“Her gün aynı kıyafeti giymeyeceği için ucuz, kumaşı uygun, kendine yakışan kıyafeti araştıracaktır. Seçmeyi öğrenecektir.” Ö₄

“Kıyafet kendi kişiliğini yansıttığı için bu konuda daha dikkat edeceklerini düşünüyorum.” Ö₆

“Birçok bilgi ihtiyaçtan öğrenilir. Serbest kıyafet nedeniyle öğrenci renk uyumunu, kıyafet uyumunu gündemine sokacaktır. Merak edecektir. Bence okullarda ütü yapma, elbise katlama, kıyafet seçimi, renk uyumu gibi konuların öğretildiği seçmeli ders konulabilir. Hayata transfer edilebilecek bir bilgi, beceri elde edilir.” Ö₁₀

“Kıyafetine, temizliğe, saç taranmasına sebep olacağı için olumlu etkisi olabilir. Özellikle kız öğrenciler dış görünüşleriyle daha çok ilgileneceklerdir. Eğer kişisel bakıma ayrılan zaman ve dozu ayarlanabilirse olumlu sonuçlar alınır.” Y₁

“Saç, tırnak, cilt bakımına özen gösterme artar. Etrafımızdaki arkadaşlarımıza uyum sağlamak ve girdiğimiz arkadaş ortamını kaliteli göstermek isteriz.” K₅

Olumsuz etkileri olarak zaman kaybı ve olumsuz davranışlara yönelme öne çıkmaktadır. Araştırmaya katılanların kişisel bakım konusundaki olumsuz görüşlerine örnekler ise şöyledir:

“Mevcut uygulamada kılık ve kıyafette belli sınırlar vardı. Şimdi ise son sınıf öğrencisi tıraş olmadan geliyor. Eşofmanla okula gelirim diyen öğrenciler var. İnsanlar tatil günlerinde kıyafet ve tıraş olma yönüyle rahat hareket ederler. Çünkü serbest bir gündür. Öğrenci de serbest giyindiği güne böyle bakabilir.” Y₃

“Ruj, makyaj malzemesi, parfüm gibi harcamalara para gerekir. Test ve okuma kitapları için ayıracağı parayı harcayabilir.” K₆

“Öğrenciler aşırı süslenmeye özen göstereceği için kişisel bakımına gerekenden fazla özen gösterebilir.” V₅

“Özellikle kızlarda ayna karşısında daha fazla vakit geçirecekler. Özellikle liselerde okula geç gelme artacaktır.” V₁₀

“Okul forması her gün giyildiği için daha titiz olmaları gerekiyordu. Serbest kıyafette değiştirme rahatlığıyla temizliğe dikkat etmeyebilirler.” Ö₁

Öğrencilerin kıyafet serbestliğinin kişisel bakımlarına etkilerine yönetici ve öğrencilerin olumlu ve olumsuz beklentileri yakın sayıda iken öğretmen ve velilerin olumlu beklentileri ağırlık kazanmaktadır. Katılımcıların kişisel bakıma etkileri olarak öğrencilerin kişisel bakımlarına önem vermeye çalışacakları beklentisi dışında çok ağır basan ve üzerinde yoğunlaşılacak bir etki olmamıştır.

Tablo 5. Kıyafet Serbestliğinin Öğrencilerin Sosyal İlişkilerine İlişkin Algılanan Etkileri

Tema	Alt Tema	Kodlar	Frekans				
Kıyafet Serbestliğinin Öğrencilerin Sosyal İlişkilerine İlişkin Algılanan Etkileri	Yönetici	Olumlu					
			Ekonomik unsur	3			
			Gruplaşma	3			
		Olumsuz		Olumsuz davranışa yönelme	2		
				Sembolik kıyafet	2		
				Çatışma	2		
				Okul iklimini bozma	1		
			Olumlu		Etkisi yok	2	
					Sosyalleşme	2	
				Tercih özgürlüğü	2		
		Öğretmen			Ekonomik unsur	3	
					Gruplaşma	3	
	Olumsuz				Sosyal ilişkilerde sorun	2	
				Çatışma	2		
				Baskı altında kalma	1		
				Marka takıntısı	1		
			Özenti	1			
		Öğrenci	Olumlu	Sosyalleşme	2		
			Sosyal ilişkilerde sorun	7			
	Olumsuz			Gruplaşma	4		
				Ekonomik unsur	3		
				Baskı altında kalma	3		
				Olumsuz davranışa yönelme	1		
				Sembolik kıyafet	1		
				Kontrolde zorluk	1		
			Olumlu		Tercih özgürlüğü	2	
					Özgüven duygusunda artış	2	
					Sosyalleşme	2	
					Bireysel tercihlere imkân sağlama	1	
					Etkisi yok	1	
				Veli	Olumlu		Gruplaşma
						Sembolik kıyafet	3
	Sosyal ilişkide sorun					3	
	Akademik başarıda azalma					1	
Olumsuz					Marka takıntısı	1	
					Çatışma	1	
					Ekonomik unsur	1	

Tablo 5'e bakıldığında olumsuz etkilerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Olumlu etkilerin frekanslarının toplamı 16 iken olumsuz etkilerin frekanslarının toplamı 59'dur.

Öğrencilerin serbest kıyafet giymesinin sosyal ilişkilerine olumlu etkileri olarak sosyalleşme görülürken konu hakkındaki bazı görüşler şu şekildedir:

“Kendilerini daha rahat hissedecekleri için daha sosyal olurlar. Arkadaş ilişkileri daha çabuk gelişir.” Ö₁

“Sosyal ilişkilerinde öz güvenlerinin artacağını düşünüyorum. Çocukların kıyafetleri değil de kişiliği öne çıkar.” V₄

“Sosyal ilişkilerine olumlu katkısı olabilir. Kıyafet seçimi ve uyumu istediği gibi olursa kendine öz güven gelebilir...” V₉

Öğrencilerin serbest kıyafet giymesinin sosyal ilişkilerine olumsuz etkileri olarak gruplaşma, sosyal ilişkilerde sorun yaşanması, ekonomik unsurun etkili olması, sembolik kıyafetlerin giyilmesi ve çatışma yaşanması öne çıkmaktadır. Bu konudaki görüşlerden bazıları şöyledir:

“Serbest kıyafet olunca iyi giyinenlerle giyinemeyenler arasında gruplaşma olabilir. Herkes ekonomik seviyesine göre bir grup oluşturabilir. Dahası yöresel kıyafetler, gruba özgü kıyafetler, siyasi görüşü belirten kıyafetler giyilebilir. Bu da öğrenciler arası çatışmaları, kutuplaşmaları tetikleyebilir.” Y₁

“İnsanlarda konuşma, kıyafet, başarı birer kendini ifade yoludur. Konuşma ve başarı yoluyla kendini ifade edemeyen bir öğrenci kendini göstermek için kıyafetini kullanmak isteyecektir. Gruplaşmalara ve siyasi görüşlere göre giyinmeler olabilir. Kıyafete fikirler, görüşler yansırsa çatışma yaşanabilir. Fakir – zengin ve farklı siyasi görüş grupları oluşabilir. Eğer ekonomik durumu da iyi değilse ya hırsızlık yapar ya da çetelerle, kaba kuvvetle para temin etmeye çalışır.” Y₂

“Farklı ve iyi giyinen öğrenciler öne çıkarken, maddi açıdan sıkıntılı öğrenciler psikolojik olarak ve sosyal açıdan çeşitli bunalımlar yaşayacaklardır.” Ö₉

“Arkadaş seçiminde seçicilik başlayacaktır. Kimse aşırı şık ve kaliteli giyinmiş birinin yanında ezik kalmak istemez.” T₈

“Çoğunlukla sosyal çevresi ve yaşantısı yakın olanlar daha çok arkadaş olmak isteyeceklerini düşünüyorum. Bu da gruplaşmalara neden olabilir. Aynı aşıretten olanlar benzer kıyafetle okula gelebilir. Bu da gruplaşmaya sebep olabilir.” V₈

Tablo 5'e göre araştırmaya katılan yöneticilerin tamamı serbest kıyafetin sosyal ilişkilere olumsuz etki yapacağını düşünmektedir.

Tablo 6’da araştırmaya katılan yönetici, öğretmen, öğrenci ve velilerden elde edilen olumlu ve olumsuz kodların frekanslarının genel toplamı verilmiştir.

Tablo 6. Frekansların Genel Toplamı

	Kodlar	Frekans
Olumlu	Kişisel bakıma önem verme	38
	Tercih özgürlüğü	35
	Etkisi yok	17
	Özgüven duygusunda artış	15
	Sorumluluk bilinci kazanma	14
	Bireysel tercihlere imkân sağlama	13
	Kontrol kolaylığı	11
	Güvenlik önlemlerini artırma	8
	Sosyalleşme	7
	Planlı olma	5
	Akademik başarıda artış	5
		TOPLAM
Olumsuz	Kontrolde zorluk	35
	Güvenlik sorunu	30
	Akademik başarıda azalma	28
	Ekonomik unsur	27
	Olumsuz davranışa yönelme	24
	Gruplaşma	18
	Giyinmede olumsuz model olma	14
	Sosyal ilişkilerde sorun	12
	Baskı altında kalma	9
	Özenti	9
	Sembolik kıyafet	9
	Okul iklimini bozma	9
	Zaman kaybı	9
	Çatışma	8
	Marka takıntısı	6
	Sorumluluk davranma	5
	TOPLAM	252

Tablo 6’ya göre öğrencilerin serbest kıyafet giymelerinin araştırmaya katılanlara göre en çok öne çıkan olumlu etkileri; kişisel bakıma önem verme, tercih özgürlüğü, özgüven duygusunda artış, sorumluluk bilinci kazanma, bireysel tercihlere imkân sağlama, kontrol kolaylığı sağlama şeklinde çıkmıştır.

Yine tablo 6’ya göre öğrencilerin serbest kıyafet giymelerinin araştırmaya katılanlara göre en çok öne çıkan olumsuz etkileri; kontrolde zorluk, güvenlik sorunu, akademik başarıda azalma, ekonomik unsur,

olumsuz davranışa yönelme, gruplaşma, giyinmede olumsuz model olma, sosyal ilişkilerde sorun şeklinde çıkmıştır.

Toplam 168 olumlu etki çıkarırken, 252 olumsuz etki çıkmıştır. Katılımcılara göre serbest kıyafet uygulamasının olumsuz etkileri olumlu etkilerinden daha fazladır. Katılımcıların en çok beklediği olumlu etkileri kişisel bakım ve tercih özgürlüğü gibi öğrenciyi etkileyen konular olurken, en çok beklenen olumsuz etkileri kontrolde zorluk ve güvenlik sorunu gibi okulu ilgilendiren konulardır.

4. TARTIŞMA

Bu araştırma, resmi liselerdeki öğrencilerin serbest kıyafet giymelerinin yönetici, öğretmen, öğrenci ve veli görüşlerine göre etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada serbest kıyafet uygulamasının öğrencilere ve okul ortamına olumlu ve olumsuz etkileri hakkında veriler elde edilmiştir.

Araştırmaya göre serbest kıyafet uygulamasına en çok yöneticiler olumsuz yaklaşmıştır. Öğretmen, öğrenci ve velilerin görüşlerinden çıkan olumlu ve olumsuz etki oranı birbirine yakın iken yöneticilerde olumsuz etkiler açık farkla fazla çıkmıştır.

Araştırmaya katılanların serbest kıyafet uygulamasından beklediği olumlu etkiler daha çok öğrenciyle ilgilidir. Örneğin olumlu etkilerden biri öğrencilerin kişisel bakımlarına önem vereceği şeklindedir. Diğer bir olumlu etki olarak tercih özgürlüğü yani rahatlık, iletişim kolaylığı, baskıdan uzak olma görülmüştür. Öğrencinin özgüveninin artacağı, sorumluluk bilinci kazanacağı, bireysel tercihleri için ortam ve imkân oluşacağı, öğrencinin sosyalleşeceği, planlı olmaya teşvik edeceği, akademik başarıya katkı sağlayacağı serbest kıyafet uygulamasından beklenen diğer etkilerdir.

Çocuklar ve gençler hayatı tecrübe ederek, yaşayarak öğrenirler. Öğrenme için fırsatların sunulması da gerekir. Serbest kıyafet öğrencinin tıraş olma, kıyafet seçimi, renk uyumu, ütü, pratik giyinme yolları gibi kazanımlar sunabilir.

İnsanlar özellikle de gençler ve çocuklar için özgüven, kendini rahat hissetme, kendi tercihlerini uygulama, planlı olma, sorumluluklarını fark edip yerine getirme gibi gelişimi için son derece önemli davranışlar serbest kıyafetle uygulanmaya başlanabilir.

Spor takımlarının çoğu kendi sahasında daha başarılı olur. Bunun sebepleri arasında daha rahat, baskıdan uzak hissedilmesi olabilir. Öğrenciler de kendilerini daha rahat ve özgür hissettikleri ve idare-öğretmen baskısından uzak bir okul ortamında akademik başarıları artabilir.

Genel olarak olumlu etkiler öğrenciyle ilgiliyken okulu kontrol etmenin kolaylaşacağı ve güvenlik önlemlerini artırmak için fırsat

oluşturacağı gibi okulu ilgilendiren etkiler de araştırmadan elde edilen sonuçlar arasındadır.

Araştırmaya katılanların serbest kıyafet uygulamasından beklediği olumsuz etkilerin başında okulda kontrol zorluğu yaşanacağı ve güvenlik sorunu oluşacağı şeklindedir. Katılımcılar özellikle sivil-öğrenci ayrımının yapılamayacağı, kötü niyetli kişilerin okula daha rahat gireceği, okul önünde duracak kişilerin kimlik tespitlerinin ve niyetlerinin anlaşılmasının daha da zorlaşacağı gibi endişeleri belirtmişlerdir. Bayrak'a (2012) göre disiplin, sistemin işleyişine belirlilik, kararlılık kazandırır. Belirsizliğin yarattığı rastlantısallığı, bilinmeyişin verdiği rahatsızlığı önler. Disiplin kavramının anlamında birlik sağlanmasında güçlük çekilse de, herkes disiplinin gereğine inanmakta, başarıya giden yol olarak tanımlamaktadır.

Kıyafetin siyasi, ideolojik amaçlarla kullanılması ve kıyafet nedeniyle gruplaşmaların yaşanması da beklenen olumsuz etkilerdir. Bir aşirete mensup, arkadaş grubuna üye, bir spor takımının taraftarı olan, bir partiye sempati duyan öğrencilerin bu ilgisini kıyafetine yansıtması hatta aynı düşüncedeki öğrencilerin aynı kıyafeti giyerek okula gelmesi ciddi sıkıntılar doğurabilir.

Kıyafet serbestliği aynı zamanda ekonomik imkânlarla da ilgili olduğu için ekonomik imkânı yetersiz olan ailelerin çocuklarıyla çatışma yaşaması, ailesinden destek alamayan öğrencinin hızsızlık, fuhuş, gasp gibi olumsuz davranışlara ve alışkanlıklara yönelmesi konuyu toplumsal bir sorun haline de getirebilir. Bütün bu olumsuzluklara marka takıntısı, eksiklik duygusuna kapılma, kıyafetine ve dış görünüşüyle ilgilenip zaman kaybetme eklenince akademik başarının da düşmesi beklenebilir. Yörükoğlu'nun gencin evden kopup çevreye yöneldiğini belirttiği gençlik çağı, Ünver'e göre bağımsızlık ve topluma karışma çağıdır (MEB, 1997). Bu dönemde gencin olgunlaşıp yetişkin bir kişilik kazanması için bağımsızlık duygu ve eylemlerinin ortaya çıkması gerekir. Kıyafet serbestliği gençlik çağında topluma açılmanın ilk tecrübelerini kazanmaya hazırlanan öğrenciyi topluma kazandırmadan toplumsal sorun haline getirebilir. Dağlı'ya (2000) göre, zaman, para gibi biriktirilemeyen ya da hammadde gibi depolanması mümkün olmayan, yerine konulamayan, belirli etkinliklere harcandığında yeniden kullanılmayan, akışı yavaşlatılmayan ve herkes için eşit olan ve bütün süreçlerde yararlanılan en kıt ve tek kaynaktır. Bu tanıma göre zaman kaybını ve akademik başarıda düşmeye önlem almak gerekecektir.

Erkan'ın (2003) ülkemizde ve ABD'deki serbest kıyafet araştırmalarından çıkardığı sonuçlara göre "okullarda tek tip kıyafet zorunluluğuna ya da serbest kıyafet uygulamasına evet ya da hayır demek kolayca verilecek bir karar değildir. Söz konusu problemin iki cevabı ak ve kara gibi seçimi basit bir durum değil, birçok unsuru içeren karmaşık bir

yapıdadır.” Yaptığımız araştırmanın sonuçları da bu görüşü desteklemektedir.

ABD Eğitim Bakanlığının serbest kıyafet konusundaki önerileri arasında ailelerin karara katılmasını sağlama, öğrencilerin ifade özgürlüklerini koruma, mali açıdan yetersiz ailelere mali yardım sağlama yer alır (Erkan, 2003). Bu öneriler ülkemiz için de geçerlidir. Ailelerin bu konuda alınacak her türlü kararda etkili olması, alınacak kararların uygulanabilirliği açısından önemlidir. Kıyafet ister tek tip, isterse serbest olsun üzerinde taşıyacak öğrenci olduğuna göre öğrencilerin düşünce ve ifade özgürlüklerinin dikkate alınması zorunluluktur.

Avrupa’da birçok ülkenin tek tip kıyafet üzerinde pilot çalışma yaptığı ve olumlu sonuçlar aldığı bilinmektedir (Metan, 2013). Ülkemizde de serbest kıyafet uygulaması pilot uygulamalarla test edilip elde edilecek sonuçlara göre nihai uygulamalara gidilebilir.

Bu sonuçlara bağlı olarak aşağıdaki öneriler yapılabilir:

1. Öğrencilere çipli kimlikler verilerek turnikelerden geçilmesi sağlanıp yabancı girişi kontrol altına alınabilir. Bu uygulama bir fırsat olarak algılanıp elektronik bir sistem oluşturularak “otomatik takip sistemi” adıyla öğrenci kontrolü de yapılabilir. Uygulandığında öğrenci okula girerken ve çıkarken kartı okutarak turnikeden geçer. Sistem bu sayede okulda kaç kişi var, kimler okul dışında, sınıf ve okul mevcutları gibi idareci ve öğretmenlere birçok kolaylık getirebilir. Sınıflarda yoklama almaya gerek kalmaz. Aynı karttan öğretmenlere de kullanılarak okulda olan ve olmayan öğretmenler takip edilebilir. Sistemin uygulaması güvenlik görevlilerince kontrol edilir.
2. Öğrencilere zorunlu ya da seçmeli olarak “Kişisel Bakım” adlı bir ders verilebilir. Bu derste kıyafet seçimi, renk uyumu, kumaş bilgisi, temizlik yöntemleri, ütü yapma, elbise katlama, kravat bağlama, saç ve vücut bakımı gibi konular anlatılabilir.
3. Yarı serbestlik de diyebileceğimiz kıyafetin sınırlarının okulca belirlendiği ama teferruatına aile ve öğrencinin karar verdiği bir uygulama yapılabilir.
4. Her okulun stratejik planı olduğu gibi “okul kültürü oluşturma çalışması” da olmalıdır. Okula ait kültür değerleri belirlenip yönetici, öğretmenlerin işbirliği, velilerin desteğiyle belli kazanımlar geliştirilebilir.
5. Serbest kıyafetin uygulanmaması durumunda okul kuralları tekrar gözden geçirilerek öğrenciyi rahatlatacak, akademik başarısını olumlu etkileyecek düzenlemeler yapılabilir.

KAYNAKLAR

- Ada, Ş. ve Akan, D. (2007). Değişim Sürecinde Etkili Okullar. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı:16
- Aras, E. (2011). <http://www.businews.eu/tag/aras-elci/> (Erişim: 09.06.2013)
- Bayrak C. Okul ve Sınıf Yönetimde Yeni Yaklaşımlar. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, Ünite 11. (Erişim: 13.01.2013)
- Bilgin, N. (2006). Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2009). Bilimsel Araştırma Yöntemleri (3. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Dağlı A. (2000). Zaman Yönetimi. Eğitim ve Bilim Dergisi. Sayı: 25, s: 42.
- Doğan İ, (2011). Eğitim Sosyolojisi. Nobel Yayınları, Ankara
- Ekiz, D. (2009) Bilimsel Araştırma Yöntemleri (Geliştirilmiş 2. Baskı) , Ankara: Anı Yayıncılık.
- Erkan, S. (2003). Okullarda Tek Tip Ya Da Serbest Kıyafet. Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, sayı 34.
- Genç, N. (2007). Yönetim Ve Organizasyon. Seçkin Yayıncılık, Ankara, s. 316-325
- Metan, H. (2013). Okullarda Serbest Kıyafet Uygulaması. (Erişim 13.07.2013) <http://www.kariyerpenceresi.com>
<http://pdrgunlugu.net/okullarda-kiyafet-serbestligi-uzerine-arastirma/> (Erişim: 13.01.2013)
<http://www.pressturk.com/medya/haber/110648/kiyafet-serbestliginin-ogrenciler-uzerindeki-etkisi.html> (Erişim: 03.12.2012)
<http://www.saglikekibi.com/can/cocuk-hastaliklari/doc-dr-oguz-ozyaryl-cocuklar-kendi-kiyafetini-secebilir.html> (Erişim: 09.06.2013)
- İlk Ve Ortaöğretimde Öğrenci Kıyafetleri. MEB Eğitimi Araştırma Ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997
- Kıran, H (2001). “İlöğretimde Öğrenci Kıyafetlerine İlişkin Tutumlar”. Eğitim Araştırmaları Dergisi, Yıl:1, Sayı:5, 79-84
- Özga, H. ve Karadağ N. (2009). Popüler Kültürün Yönetici Uygulamalarına Etkisi Bağlamında Yönetici Görüşleri. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C.8 S.28 (187-199)
- Resmi gazete, Sayı: 28480
- Töremen, F. (2002). Eğitim Örgütlerinde Değişimin Engel Ve Nedenleri. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 185-202
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.

Sosyal Bilimler Dergisi Yazım Kuralları

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanmak üzere gönderilen akademik yazılar, biçimsel olarak dergimizin yazım kurallarına uygun hazırlanmalıdır.

Başlık sayfasında Türkçe ve İngilizce başlık, yazar ad(lar)ı, unvan(lar)ı, kurum ad(lar)ı, Türkçe ve İngilizce özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır.

Başlık, en fazla 12 kelimedenden oluşmalı, 12 puntuyla, tamamı büyük ve koyu harflerle, satıra ortalanarak yazılmalıdır. Başlığın yazının içeriğini en iyi şekilde yansıtması gerekir. Başlıkta kısaltmalar kullanılmamalıdır. Yazarların ad ve soyadları başlık satırının altında, ortalı biçimde, koyu (bold) karakterde olmalı. Adın ilk harfi büyük, diğer harfleri küçük; soyadın tamamı büyük harfle yazılmalıdır. Yazarların çalıştığı kurum, adlarının altına yazılmalıdır.

Türkçe ve İngilizce özet ve anahtar kelimeler, 10 punto ve italik harflerle, tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Özet 150-200 kelime uzunluğunda olmalıdır. Özette çalışmanın kapsamı, amacı, yöntemi ve sonucu kısaca verilmelidir. Özeten sonra 3-5 anahtar kelime yazılmalıdır.

Yazılar, Microsoft Word 6.0 ve üstü programlarda, Times News Roman yazı karakterinde, 11 punto ve tek satır aralığı ile yazılmış olmalıdır. Paragraf girintileri 1 cm., kenar boşlukları üst 5.5, alt, 5.5, sol, 4.5 ve sağ 4.5 cm. olmalıdır.

Atıflarda ise dipnot yöntemi tercih edildiği gibi metin içinde gönderme de kabul edilmektedir. Ayrıca kaynakçanın hazırlanmasında dipnot ve/veya APA yöntemi kullanılmalıdır.

Yazılar hızlı iletişim amacıyla elektronik ortamda kabul ve takip edilmektedir (sbedergi@kilis.edu.tr). Ayrıntılı bilgi için lütfen <http://sbe.kilis.edu.tr/bolum/SESE13/dergi> adresini ziyaret ediniz.